

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE
YARDIMCI FİİLLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Sertan ALİBEKİROĞLU

ELAZIĞ - 2014

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYETİ ANA BİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE YARDIMCI FİİLLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Sertan ALİBEKİROĞLU

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**

2.

3.

4.

5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller****Sertan ALİBEKİROĞLU****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Eski Türk Dili Bilim Dalı****Elazığ – 2014, Sayfa: X + 198**

Yardımcı fiil kavramına bütün dillerde rastlanılır. Bu diller ister yazı dili olmuş olsun isterse hâlâ konuşma dili olarak varlığını sürdürüyor olsun bu durum farklılık göstermemektedir. Yardımcı fiillerin, yine hemen her dilde, var olma bilgisini, ortaya çıkma bilgisini taşıyan ve Türkçedeki karşılığı “olmak” olan fiil başta olmak üzere sınırlı sayıda ve kendilerine ait bir takım özellikleri olan fiiller olduğu bilinmektedir.

Yardımcı fiiller hemen her dilde isim ve fiillerle kullanılan, isimlere ve fiillere değişik yapı ve anlam özellikleri kazandıran fiillerdir. Bu fiiller birleşik fiil, birleşik kip “çekim” ve bildirme görevi ile kullanılırlar. Türkçede de yardımcı fiiller birleşik fiil yapıları içerisinde yer alırlar. Bazılarının, birleşik kip ve bildirme işlevi ile kullanımı da söz konusudur. Türkçede birleşik fiiller içerisinde yardımcı fiil olarak gösterilen fiillerin isim + fiil ve fiil + fiil yapılarında kullanılan fiiller olarak değerlendirildiği görülmektedir. Kimi araştırmacılar deyimleri de birleşik fiil olarak görmekte ve deyimlerde kullanılan fiilleri de yardımcı fiil saymaktadırlar. Böylelikle, birleşik fiil kuran her fiilin yardımcı fiil sayılması ile karşılaşılacaktır. Türkçede birleşik fiil yapılarının sınıflandırılması ve yardımcı fiilin tanımı ile özelliklerinin tam olarak belirlenmemiş olması nedeniyle yardımcı fiilin ne olduğu ve sayısı da farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk yazı dilleri de hesaba katıldığında Genel Türkçedeki yardımcı fiil sayısı oldukça kabarık rakamlara ulaşmaktadır. Bunun nedenleri arasında yardımcı fiillerin yardımcı sözler dışında değerlendirilmesi,

gramerleşme incelemelerinin yardımcı fiillere yeteri kadar uygulanmaması ve yardımcı fiillerin anlam açısından incelenmemesi yatmaktadır. Türkçe dışındaki kimi dillerde yardımcı fiillerin, özellikle gramerleşme ve anlam bakımından değerlendirildiği; bunun sonucunda da yardımcı fiil tanımının ve yardımcı fiil sayısının netleşmiş olduğu görülmektedir. Türkçedeki yardımcı fiil kavramına yardımcı sözler, gramerleşme ve anlam açısından bakmanın konu hakkında daha genel ve sağlam sonuçlara ulaştıracağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye, Türkmen, Kırgız, Özbek ve Hakas Türkçeleri ölçü alınarak Türkçedeki yardımcı fiiller yapı, görev ve anlam ile gramerleşme ve yardımcı sözler dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yardımcı fiil, tasvir fiilleri, cevher fiil, birleşik fiil, yardımcı söz, Türk lehçeleri.

ABSTRACT**Doctoral Thesis****The Auxiliary Verbs in The Modern Turkish Dialects****Sertan ALİBEKİROĞLU****University Fırat****Institute of Social Sciences****Department of Turkish Language and Literature****Art(Science) of Old Turkish Language****Elazığ province – 2014; Page: X + 198**

The concept of "Auxiliary verb" exists almost in whole world languages grammar contexts. Either these languages have a written language history or exists as a spoken language, this situation do not differs. We know that auxiliary verbs have a mission as directing the information of "being" and "appearance" and these verbs have a certain amount of seperative characteristics somelike the verb of "to be" as seen in Turkish equivalent.

Nearly in all languages grammar contexts, auxiliary verbs are used with nouns and verbs by changing the structure and bringing some new meanings. These verbs are used with combined verbs to change the grammatical mood and function of directing. In Turkish basics, auxiliary verbs are structured under the combined verbs form. Some of these has a combined grammatical mood and function of stating. The auxiliary verbs that structured under the combined verbs form are explained in two formulas like "noun + verb" and "verb + verb". Some researchers describe the idioms as combined verbs and define the verbs used in sentence as auxiliary verbs. In this situation we come across to a theme that all verbs which set up a combined verb are described as an auxiliary verb. Due to the uncertainty and shortcoming of combined verb classification and description of auxiliary verbs, the number and identification of auxiliary verbs differ. Also the Turkish written languages which are not originated from Turkey has a important role in auxiliary verb existence which counts up the total number in International Turkish

Language context. Again in this case, some problems like separating auxiliary verbs from auxiliary sentence structure, not focusing on grammatic structure of auxiliary verbs, not exploring the meaning of auxiliary verbs result as a missing in auxiliary verb explanation. In foreign languages this reverses. There are many studies about the meaning of auxiliary verbs and detailed grammatical explorations in languages other than Turkish. So there is a certain description and number data in auxiliary verb structure in these foreign languages. Finally, studying more about relationship between auxiliary sentence, grammar and meaning exploration of auxiliary verbs will help us to get to the point of evidence based informations and results.

In this study we will take Turkish and Turkic languages such as, Turkmen, Kirghiz, Uzbek, Khakas languages of Turkish as a standart to search the auxiliary verbs by taking into account the relationship between structural form, meaning, grammar and auxiliary sentence form.

Key Words: Auxiliary verb, explanation verb, additional verb, combined verb, auxiliary sentence, Turkish dialects

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKÇEDE YARDIMCI FİİL KAVRAMI	7
1.1. Fiil	7
1.2. Gramatikalleşme	17
1.3. Yardımcı Sözcük.....	20
1.4. Yabancı Dillerin Bazılarında Yardımcı Fiil Kavramı.....	28
1.4.1. Farsça	29
1.4.2. Arapça.....	30
1.4.3. Rusça.....	31
1.4.4. İngilizce.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKÇEDE BİRLEŞİK FİİL.....	35
2.1. Cevher Fiili	51
2.1.1. Cevher Fiilinin Türk Lehçelerindeki Durumu	74
2.2. Tasvir Fiilleri	77
2.2.1. Tasvir Fiillerinin Türk Lehçelerindeki Durumu.....	92
2.3. Modal Fiiller	96
2.4. Karmaşık Fiiller	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE YARDIMCI FİLLER	106
VE KULLANIMLARI	106
3.1. Yardımcı Fiiller.....	106
3.2. Yarı Yardımcı Fiiller	153
3.3. Yardımcı Fiillerin Kullanımları.....	156
3.3.1. Olmak.....	156
3.3.2. Kılmak	172
3.3.3. Eylemek	175
3.3.4. Etmek	177
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	186
ÖZ GEÇMİŞ	198

ÖN SÖZ

Günümüzde 20'den fazla yazı diline sahip olan Türkçe, yazı dili olma özelliğini çok eski tarihlerde kendine has bir alfabe ile gerçekleştirmiş ender dillerden biridir. Aynı zamanda tarihin çok eski dönemlerinden beri geniş bir coğrafyada önemli bir nüfusun dili olarak kullanılmaktadır.

Türkçe geniş bir coğrafyaya yayılmış ve onlarca yazı dili olan bir dil olmasına rağmen söz yapım ve çekimi ile söz öbeği ve söz dizimi gibi temel özelliklerini sağlam bir şekilde, yalnızca yazı dillerinde değil, konuşma dili durumundaki lehçe ve şivelerinde de korumaktadır. Kelime hazinesi Türk lehçelerinin değişik coğrafyalarda değişik dillerle karşılaşmalarından dolayı farklıdır. Bu farklılığı çeşitli nedenlerden dolayı Türk lehçelerine girmiş olan, özellikle isim soyundan sözcüklerin ortaya çıkardığı görülmektedir. Ayrıca, Türkçe aslı fiil soyundan olan sözcükleri de isim tabanı olarak kabul etmekte ve bunları da isimler gibi kullanmaktadır. Binlerce yabancı asıllı sözcüğe rağmen Türkçede fiiller oldukça sağlam bir özellik gösterirler. Çünkü fiiller tabir yerinde ise Türkçede oyun kurucudurlar. Öyle ki; cümlede fiil dışında bütün sözcükler yabancı asıllı olabilir. Yabancı sözcükler fiil de olsalar bunları isim olarak kabul eden Türkçe bu tür sözcüklerle yardımcı fiilleri sayesinde birleşik fiil kurabilir. Türkçenin birleşik fiiller başta olmak üzere çeşitli yapılarda kullandığı ve “yardımcı fiil” olarak adlandırılan fiillerinin hemen bütün tarihî ve çağdaş lehçelerinde büyük ölçüde aynı olduğu görülmektedir.

“Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller” adıyla hazırlamaya çalıştığımız bu çalışmada yardımcı fiilin ne olduğu ve Türkçedeki yardımcı fiillerin hangi fiiller olduğu ile yardımcı fiillerin görevleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak yeni bir bakış açısı getirmek hedefler arasında yer almaktadır. Bu cesareti bulmamda, yalnızca bu çalışma sürecinde değil, doktora eğitimime başladığım andan itibaren büyük bir sabırla yardım ve önerilerini eksik etmeyen danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER başta olmak üzere, Türkçede yardımcı fiil konusunu çalışmamı öneren Sayın Prof. Dr. Vahit TÜRK'e; doktora öğrenimimin her basamağında hep yanımda olan Hocalarım Sayın Prof. Dr. Ahmet BURAN, Doç. Dr. Ercan ALKAYA, Doç. Dr. Nadir İLHAN ve Yrd. Doç. Dr. Çimen ÖZÇAM'a; çeşitli kaynakları temin etmemin yanı sıra fikir alışverişinde bulunduğum Hocalarım Sayın Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU'ya ve Doç. Dr. Ozan YILMAZ'a; Kırgızistan'da bulunduğum süre

içerisinde pek çok kaynağı temin etmemde büyük yardımları olan Sayın Yrd. Doç Dr. Osman ARICAN ve Öğr. Gör. Uğur SOLDAN'a; değerli arkadaşım Murat UZUN ve Dr. Onurcan KAYA'ya çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın Türklük Bilimi için yapılmış hizmetlerden sayılmasını dilerim.

ELAZIĞ-2014

Sertan ALİBEKİROĞLU

KISALTMALAR

- AT** : Ayfer Tunç
Av. P. : Avrasya Press
AY : Altun Yaruk
Başk. : Başkurt Türkçesi
BD : Bâbü'r Dîvânı
BK K : Bilge Kağan Kuzey Yüzü
Divan : Divanü Lügâti't-Türk
DK : Dede Korkut
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
edt. : Editör
ETT : Eski Türkiye Türkçesi
haz. : Hazırlayan
Kır. : Kırgız Türkçesi
KİP : Kuanşi İm Pısar
KT G : Kül Tigin Güney Yüzü
KTAS : Kırgızca-Türkçe Açıklamalı Sözlük
Kum. : Kumuk Türkçesi
Kzk. : Kazak Türkçesi
M : Maitrisimit
Tat. : Tatar Türkçesi
TS : Türkçe Sözlük
TT : Türkiye Türkçesi
Türk. : Türkmen Türkçesi
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
vs. : vesaire

GİRİŞ

Fiiller, dillerde isimlerden sonra en kalabalık sözcük kümesini oluşturlar. İsimler varlığını; fiiller ise canlı cansız bütün varlıkların varlık olarak değerlendirilmesi için gereken hareket kavramının yaka kartlarıdır. Bu nedenle varlığın hareketi yani fiili olmadan olamayacağı hesaba katılırsa, zaman ve mekân ile birlikte varlığı var eden sacayağının üçüncüsü fiillerdir.

Varlığın her türlü hareketini karşılayan sözcükler olarak da tanımlanan fiiller, varlığın bu anlamıyla tamamlayıcısı durumundadır. Varlık zamanda ve mekânda olur/ var olur. Zaman ve mekân kavramları içerisinde varlığın geçmişten geleceğe uzanan serüveninde değişime uğraması, sürekli ve değişen bir hareketlilik göstermesi fiillerle karşılanır. Değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğu hesaba katıldığında, varlık sürekli hareket eden / hareket etmek durumunda olan canlı cansız, somut ve soyut her türden şey olarak açıklanabilir. Bu bakımdan bütün varlık hareket kabiliyetine sahiptir ya da şöyle de denilebilir: “Varlık hareketiyle vardır.” Geriye bilinir duruma gelen varlığın tanınması ve diğer varlıklardan ayırt edilmesi için isimlendirilmesi kalır. Böylece varlık artık evrende kendisine bir yer bulmuş olur.

Varlığın hareketlerini karşılayan sözcükler yani fiiller, isimler ile birlikte sözlüklerde önemli bir yer kaplar ve hemen bütün dillerde isimler ve fiiller sözcük köklerini / tabanlarını oluştururlar. Dillerin sözcük hazineleri bu iki tür sözcük kökünden değişik şekillerde türetilen ya da bu köklerin çeşitli nedenlerle gramerleşmesi sonucunda ortaya çıkan sözcüklerle doludur. Fiillerin mi yoksa isimlerin mi daha önce ortaya çıktığı gibi tartışmalar yapılmakla birlikte, önemli olan hangisinin daha önce ortaya çıktığından çok sözcük köklerinin bu iki türden oluşuyor olmasıdır. Çünkü bu iki tür varlığın tanınmasında yeterlidir. Varlık ve hareketlerini çeşitli yönlerden tamamlayan sözcük türleri olarak sayılan sıfatlar, zamirler, zarflar ve edatlar vs. bu iki türden türemiş ikinci dereceden sözcüklerdir.

İnsan ihtiyaçları doğrultusunda ad ve fiil köklerinden yeni yeni adlar ve fiiller türetilmiş ve yeni kavramları, nesneleri, hareketleri tanımak için kullanılmıştır. Türkçede yapım ekleri ile sözcük türetme eklemeli dillerden olan Türkçenin en temel özellikleri arasında sayılır. Yapı bakımından eklemeli, çekimli ve tek heceli olmak üzere üç gruba ayrılmış olan diller içerisinde Türkçenin yeri; “eklemeli diller grubunun sonundan eklemeli diller sınıfı “olarak gösterilir. Diller ihtiyaç duydukları sözcükleri esas

olarak ya hazır kök / tabanlara bir takım ekler getirerek ya bu köklerde/ tabanlarda ses ve şekil değişikliğine giderek ya da vurgu işaretleri kullanarak sağlarlar. Bu özelliklerine göre diller yapı bakımından “eklemeli, çekimli (bükümlü) ve tek heceli” olmak üzere üç tür oluştururlar.

Hemen bütün dillerin ortak sözcük türetme yollarından biri de birleştirme yöntemidir. Birleşik sözcükler de elbette yeni varlık ve hareket adlarını karşılamak üzere geliştirilmiştir. Çünkü insan ihtiyaçları sınırsızdır, düşüncesi sınır tanımamaktadır. Sürekli olarak evreni tanımaya çalışan insanoğlu yeni varlıklarla ve doğal olarak onların hareketleri ile de karşılaşmaktadır. Bir yandan da kendisi yeni eşyalar üretmekte, onları çeşitli sözcük türetme yöntemleri ile isimlendirmekte; ayrıca, onların da hareketlerini ya var olan fiillerle karşılamakta ya da sözcük türetme yöntemlerini kullanarak yeni anlamlı fiiller türetmektedir. Ancak, varlık çeşitleri sayısız olmakla birlikte hareketleri ortak ya da benzer olduğu için fiil türetimi isimlerle doğru orantılı, fakat isimlerin çok gerisinde kalmaktadır.

Fiiller, mevcut durumlarında bile kimi zaman varlığın hareketlerini anlatmakta tek başlarına yetersiz kalırlar. Bu durumda fiiller isimlerle ya da fiillerle değişik şekillerde ilgi kurarlar ve hareketi karşılamaya, daha doğrusu en iyi şekilde onu anlatmaya, tarif etmeye, bildirmeye çalışırlar. Bu türden yapılar birleşik fiil ve bildirme kategorilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır (Ergin, 1994: 372-373; Korkmaz, 2009: 139; Karaağaç, 2012: 405; vd.). Bu kategorilerin dillerde sonradan ortaya çıktığı açıktır. Çünkü dillerde birleşik yapıların basit tabanların çeşitli şekiller almaları sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle de bütün dillerde yardımcı fiiller birleşik fiil, birleşik kip ya da bildirme yapısı içerisinde bir yapı, bir kavram, bir dil bilgisi unsuru olarak ortaya çıkar.

Birleşik fiiller konusu Türkçede en tartışmalı konulardan biridir. Birleşik fiillerin tanımı ve birleşik fiillerin neler olduğu konusu üzerine bir hayli çalışma vardır. Bu çalışmalarda tanımlamadan çok, kaç tür birleşik fiil olduğu netlik kazanmamıştır. Bir kısım araştırmacılar isim + fiil ve fiil + fiil şeklindeki yapıları birleşik fiil olarak gösterirken (Ercilasun, 1984: 51-87; Hacıeminoğlu, 1991: 255-277; Öztürk, 1997: 97-103; Ergin, 1999: 386-387; Karaağaç, 2012: 471-476 vd.); kimileri deyimleri de birleşik fiil olarak gösterirler (Dizdaroğlu, 1963: 30; Gülensoy, 2000: 402-403; Korkmaz, 2010: 66; vd.). Kimi araştırmacılar ise birleşğin her iki tarafının da yalnızca

fiillerden oluşması gerektiğini savunur ve sadece fiil + fiil şeklindeki yapıları birleşik fiil kabul ederler (Gabain, 1953: 26; Zeynalov, 1993: 33; Demirci, 2006: 124; vd.).

Yukarıda da belirtildiği üzere yardımcı fiil kavramı birleşik fiiller ile ortaya çıkar ve yapı bakımından fiiller başlığı altında incelenir. Genelde de “bir isimle bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiiller”, “bir fiille yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiiller” ile “ isim + yardımcı fiil” ve “ fiil + yardımcı fiil” ya da “fiil + zarf fiil + yardımcı fiil” gibi başlıklarla karşımıza yardımcı fiil çıkar (Ercilasun, 1984: 48; Hacıeminoğlu, 1991: 255; Öztürk, 1997: 97; Korkmaz, 2010: 46-47; vd.).

Türk dili incelemelerinde hem isim + yardımcı fiil hem de fiil + yardımcı fiil / fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerdeki fiiller yapı, anlam ve görevleri açısından geniş bir yelpazede değerlendirilmemiş, genelde bunlardan yalnızca “yapı” göz önünde bulundurularak birleşimin birinci kısmı ister isim isterse zarf-fiil eki bulunduran bir asıl fiil olsun ikinci taraftaki fiil yardımcı fiil sayılmıştır. Zaman zaman bu iki birleşik fiil yapılarındaki fiillerin farklı fiiller olduklarına ve görevlerinin de farklı olduğuna dikkat çekilmiş; ancak, hem fiillerin hem de görevlerinin neler olduğu tam olarak tespit edilmemiştir (Zeynalov, 1993: 257; Tekin, 2002: 98 vd.). Bazı araştırmacılar ikisi arasındaki farkların belli olması için, isimlerle kullanılanlara “asıl yardımcı / yardımcı fiil” derken zarf-fiil eki bulunduran asıl fiillerle kullanılanlarına “tasvir fiili / tasvirî fiil” gibi terimleri tercih etmişlerdir (Korkmaz, 2009: 811; Dağıstanlıoğlu, 2009: 61-62; Uysal, 2012: 346; vd.). Yine görevleri bakımından isimlerle kullanılanlarının bir yapım eki gibi; fiillerle kullanılanlarının ise bir çekim eki gibi görev yaptıklarına değinenler olmuştur (Ercilasun, 1984: 48; Karaağaç, 2012: 476; Ceritoğlu, 2012: 83; vd.). Bu şekilde farkları belirten araştırmacılar da dâhil olmak üzere, yalnızca yardımcı fiil üzerinde ayrıntıya girilmemiş, genel olarak birleşik yapı ve anlamı göz önünde bulundurulmuş, ikinci taraftaki fiil yani yardımcı fiil (!) açısından birleşik fiiller tartışılmamıştır.

Yine, deyimlerin de son sözcükleri genelde bir fiil olduğu için deyimlerle kullanılan fiillere de yardımcı fiil diyenler olduğu gibi, deyimleri birleşik fiiller içerisine alanlar olduğu kadar almayanlar da vardır. Kimi araştırmacılar ise birleşik fiillerin, zarf-fiiller dışında sıfat-fiiller ile yardımcı fiillerden oluşabileceğini savunmuş ve bu tür yapıları “karmaşık fiiller” olarak isimlendirmişlerdir (Korkmaz, 2009: 801-806). Birleşik fiillerin bir türü olarak gösterilmemekle birlikte fiil + zarf-fiil + fiil yapısında olan ancak “modal fiiller” olarak adlandırılan bir birleşik fiil kuruluşundan bahsedenler

de bulunmaktadır (Hacıeminoğlu, 1991: 257; Gabain, 2007: 325). Bu türden yapıların ikinci tarafındaki fiillerin de yardımcı fiil sayıldıkları görülmektedir. İ- (imek) fiili ise genelde “cevher fiil, ek-fiil, ana yardımcı fiil/eylem” başlıkları altında birleşik fiil dışında ele alınmıştır. Cevher fiilini yardımcı fiil sayanlar olmuş; ancak, cevher fiiline daha çok birleşik kip incelemeleri içerisinde yer verilmiş ve bu açıdan ele alınmıştır (Ergin, 1991: 316; Deny, 2012: 322-323; Koç, 1999: 372-375; Kükey, 1972: 111-112; Gülensoy, 2000: 316; vd.).

İşte bu noktada “Yardımcı fiil nedir?”; “Türkçede hangi fiiller yardımcı fiildir?”, “Türkçede kaç yardımcı fiil vardır?”, “Yardımcı fiillerin özellikleri nelerdir?”, “Yardımcı fiiller, yardımcı sözcükler gibi bir kategori oluştururlar mı?” gibi sorular akla gelmektedir. Bu sorulara cevaplar verilmeye çalışılmıştır elbet; ancak, verilen cevaplar, yardımcı fiilin birleşik fiil yapısında yer almasından dolayı olsa gerek, birleşik fiil içerisine sıkıştırılmıştır. Bu nedenle de yardımcı fiil ve yardımcı fiilin özellikleri açık bir şekilde tespit edilmekten uzak kalmıştır.

Bunların yanı sıra, birleşik fiil bahsini inceleyen hemen bütün araştırmacılar birleşğin ikinci tarafında yer alan fiilleri isim + fiil yapısında kullanılanlara asıl yardımcı fiiller, fiil + fiil yapılarındakileri yardımcı fiiller şeklinde adlandırmışlardır. Pek çok çalışmada “asıl yardımcı fiiller”, “gerçek yardımcı fiiller” ifadelerinin yanı sıra “yardımcı fiil”, “yarı yardımcı fiil” gibi adlandırmalar da yer almaktadır. Bütün bunlar asıl ve yardımcı fiil ile asıl ve yarı yardımcı fiil arasında ne gibi farkların olduğunu, asıl yardımcı fiilin ne olduğunu ve asıl yardımcı fiilin özelliklerinin neler olduğunu düşünmeye sevk etmiştir.

“Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller” adlı bu çalışmada yardımcı fiil ile ilgili bu soruların cevapları aranmaya çalışılmıştır. Bu cevaplar aranırken merkeze yardımcı fiilin kendisi konmuştur. Bu bakış açısı ile yardımcı fiil ile ilgili daha doğru sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür.

Çalışmanın başlığı Türkçenin çağdaş uzak ve yakın lehçelerinin tümünü kapsasa da böyle genişlikte bir çalışmanın bireysel değil iyi donanıma sahip uzman bir ekip tarafından yapılabileceği açıktır. O nedenle çalışma alanımız daraltılmış, Türkçenin Batı (Oğuz), Kıpçak, Karluk ve Sibirya Türkçeleri olarak tasnif edilmiş kollarından olmak üzere toplam beş yazı dili seçilmiştir. Batı kolundan Türkiye ve Türkmen Türkçesi, Kıpçak kolundan Kırgız Türkçesi, Karluk kolundan Özbek Türkçesi ve Sibirya kolundan Hakas Türkçesi. Batı kolundan Türkmen Türkçesinin de seçilmiş olmasının

nedeni bu yakın lehçenin Batı kolundaki diğer lehçelere göre (Azeri ve Gagauz, Irak Türkmen Ağzı) özellikle Özbek Türkçesi başta olmak üzere diğer yakın lehçelerle yakınlığı sebebiyledir. Seçilmiş olan bu yakın lehçelerdeki bulguların Türkçede yardımcı fiillerin hangi fiiller olduğu ve bu fiillerin görevleri ile kullanım alanlarının tespit edilmesi konusuna ışık tutacağı umulmaktadır.

Konunun incelenmesine fiilin tanımı ve görevi ile fiil sınıflandırmalarında nelere dikkat edildiği, nelerin ön plana çıkarıldığı ile başlanacaktır. Daha sonra yardımcı sözcük ve gramatikleşme ile ilgili görüşlere yer verilecektir. Bu sayede; birincisi daha fiil tanımı ve sınıflandırması yapılırken, görüleceği üzere, yardımcı fiil ile asıl fiil arasındaki farklara dikkat çekilecek; ikincisi, özellikle yardımcı fiil ile yardımcı sözcük arasında kurulmaya çalışılacak olan bağlantılara başlanmış olacaktır. Yardımcı fiilin birleşik fiiller ve birleşik çekimler içerisinde kendisine yer bulmasından dolayı Türkçedeki birleşik fiil tanımı ve özellikleri ile sınıflandırmalarına değinilecektir. Birleşik fiil sınıflandırmalarında içerisinde yardımcı fiil olduğu belirtilen isim + yardımcı fiil ve isim + zarf-fiil + yardımcı fiil (tasvir fiili) yapılarının yanı sıra “karmaşık fiiller” ve “modal fiiller” ile “cevher fiili” ve “yarı yardımcı fiil” kavramları ayrı birer başlık altında incelenmeye çalışılacaktır. Deyimler ve kalıp sözler için ayrı bir başlık açılmayacaktır; ancak, değişik başlıklar altında deyimlerden ve kalıp sözlerden bahsedilecek ve bunlardaki fiillerin de yardımcı fiil olup olmadıkları hususuna yer verilmiştir.

Çalışmanın birleşik fiilin tanımı ya da birleşik fiil türlerini belirleme gibi bir hedefi yoktur. Hedef, birleşik fiil incelemelerinde ortaya konmuş olan ve içerisinde yardımcı fiil kullanıldığı belirtilen birleşik yapılar incelenerek yardımcı fiile ulaşmaktır. Bu nedenle araştırmacılarca konmuş olan terimler birer başlık olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte birleşik fiil ve birleşik fiilin sınıflandırılması hakkındaki görüşlerimiz de yer yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada yardımcı fiil tanımı ve seçmiş olduğumuz Türkçenin çağdaş beş lehçesindeki yardımcı fiiller tespit edildikten sonra her bir yardımcı fiil ve o fiilin kullanımı ortaya konmaya çalışılacak; daha sonra bu beş lehçeden yardımcı fiil kullanımına ikişer örnek cümle verilmiştir.

Çalışmada kullanılan kaynaklardan bazen oldukça geniş ve bire bir alıntılar yapılmıştır. Bunun sebebi yardımcı fiil algısının ve öğretiminin, incelemelerinin nasıl yapıldığını ve yardımcı fiillerle ilgili sınıflandırmalarda nelere dikkat edildiğini,

görevlerinin nasıl açıklandığını detaylı olarak gözler önüne sermektir. Çünkü kimi zaman ilgili kaynakta yapılan açıklamalar ile örnekler arasında tutarsızlık olabilmekte; bazen bir araştırmacının diğer görüşlere katıldığı ya da itiraz ettiği noktalar; ancak, geniş alıntılar sonucunda anlaşılabilir. Ayrıca, verilen bilgiler, örnekler ve yapılan değerlendirmelerde gözden kaçan bir noktanın kalmamasına özen göstermeye çalışıldığı için kimi durumlarda alıntılar geniş olmuştur. Daha da önemlisi konu hakkındaki her görüş değerli olduğu için bunlardan mümkün olduğunca geniş bir şekilde yararlanma yoluna gidilmiştir.

Çalışma yardımcı fiilin ne olduğu, Türkçede yardımcı fiillerin hangi fiiller olduğu, yardımcı fiillerin özellikleri, görev ya da görevlerinin neler olduğu aktararak sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Elbet de çalışmada eksiklikler, yanlışlıklar vardır. Eksiklerimizin ve yanlışlarımızın gösterilmesi bunların telafisi için çok önemlidir. Her görüş ve eleştirinin önemli katkılar sağlayacağına inancımız tamdır.

“Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller” adlı çalışmanın, yardımcı fiil ve özellikleri hakkında Türk Dili alanında yapılan çalışmalara en azından yeni bir bakış açısı kazandıracağına inanılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKÇEDE YARDIMCI FİİL KAVRAMI

Türk Dili çalışmalarında yardımcı fiillerin hem şekil bilgisi hem de çekim bilgisi içerisinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin birleşik fiiller konusu şekil bilgisi içerisinde değerlendirilirken; birleşik zamanlar fiil çekiminde ele alınır. Bu iki konunun olmazsa olmazları ise “yardımcı fiiller”dir.

Yardımcı fiil ifadesi öncelikle “asıl fiil” / “fiil” kavramını çağrıştırmaktadır. Fiil içerisinden çıkmış olan yardımcı fiil kavramının bilinmesi, anlaşılması, tanımlanması “fiil”in bilinmesi ile mümkündür. Çünkü yardımcı fiiller, fiillerin yapı, anlam ve görev bakımından çeşitli sınıflandırılmalarından biridir. Bu nedenle fiil ve fiilin özellikleri ile fiillerin sınıflandırılması ve bu sınıflandırmalarda hangi ölçülerin kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir.

Bundan dolayı, Türk lehçelerinde yardımcı fiilin ne ve yardımcı fiillerin hangi fiiller olduğuna ulaşmak için fiil, fiilin özellikleri ve fiillerin sınıflandırılması ile ilgili görüşlerden başlamanın doğru olduğu açıktır. Ancak tek başına fiil ve fiillerin sınıflandırılması yardımcı fiilin açıklanmasında yeterli olmayacaktır. Bu yüzden gramatikalleşme (dilbilgiselleşme) ve yardımcı sözcük kavramları da aşağıda ele alınacak konular arasına konulmuştur. Yine, Türkçe ile pek çok dile nazaran daha yakın temasları olan bazı yabancı dillerdeki yardımcı fiil kavramı hakkında bilgiler de verilmeye çalışılacaktır. Bunların da genel olarak yardımcı fiil ve Türkçede yardımcı fiillin ne olduğu tespit edilirken bir fikir vereceği düşünülmüştür.

1.1. Fiil

Türkçe Dil bilgisi çalışmalarında sözcük türleri bahsinde isim ve fiiller ana başlıkları oluştururlar. İsim ve isim soylu sözcükler “isim/ler”; fiil ve fiil soylu sözcükler “fiil/ler” başlıkları altında incelenirler. Fiil incelemelerinde başlangıçta, doğal olarak, fiilin tanımı, özellikleri vb. bilgiler verilir. Bunun peşine pek çok kez yardımcı fiille ilgili tanımlama ve açıklamalara da yer verildiği görülür. Bunun nedeni, konu ile ilgili bilgi aktaran uzmanların fiil ve yardımcı fiili birlikte ele alarak hem asıl fiillerin hem de yardımcı fiillerin ya da fiil alanına dâhil diğer yapı ve sözcüklerin daha iyi anlaşılması ve konunun kavranılması yolunu tercih etmiş olmalarıdır.

Aşağıda fiil ile ilgili görüşlerde fiil / asıl fiil tanımlanmaya çalışılırken yer yer yardımcı fiilden de bahsedildiği görülecektir. Bunun nedeni araştırmacıların asıl fiillerin kavranmasını sağlamanın yanında asıl fiil ile yardımcı fiil arasındaki farklara daha başlangıçtan itibaren dikkat çekmek istemeleri olsa gerektir. Bu tutum yardımcı fiillerin kendi başlarına bir kategori oluşturduklarının da aslında ilk işareti olarak değerlendirilmelidir.

Türkçede fiil ve fiilin özellikleri ile ilgili öne çıkan görüşler şöyledir:

Zeynep Korkmaz'ın çeşitli çalışmalarında fiil tanımı ile birlikte yardımcı fiil de açıklanmış ve özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Korkmaz'ın fiil tanımlamaları ile fiilin ve yardımcı fiilin özellikleri hakkındaki açıklamalarından bazıları şunlardır:

1- “Fiil (Alm. Verb, Verbum, Zeitwort; Fr. verbe; İng. verb; Osm. fiil)

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: yaz-, yazma-, koş-, koşma- (kılış), sarar-, büyü- (oluş), sus-, susma- (durum) vb. Bunları söz içinde fiillerin ad biçimi olan mastarlar ile adlandırırız. Fiilleri nitelikleri bakımından kılış fiilleri, oluş fiilleri ve durum fiilleri diye sınıflandırmak mümkündür. Fiiller, gösterdikleri kılış ve oluşun söz içinde bir şahsı veya bir nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından da geçişli ve geçişsiz diye sınıflandırılır: okumak, göndermek, bildirmek, pişmek, geçmek, büyümek gibi. Fiiller çeşitli çatı ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar. Buna göre de dönüşlü, edilgen, işteş, ettirgen gibi adlar alırlar: tutmak, tut-un-mak, tut-ul-mak, tut-uş-mak, tut-tur-mak vb. Zaman ve şahıs ekleri ile genişletilen fiiller bir kılış ve oluşu bitmiş, tamamlanmış duruma (verbum finitum) getirirler: ara-dı-m, bak-acak-sın, otur-uyor-lar gibi. Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri bakımından da asıl fiiller, yardımcı fiiller ve ek-fiil diye gruplandırabiliriz.” (Korkmaz, 2010: 90-91).

2- “esas fiil (Alm. Hauptverb; Fr. verbe principale; İng. stem, stemverb)

*Herhangi bir yardımcı kelimeye ihtiyacı olmadan, kendi başına anlamı olan fiil: at-, biç- bin-, çık-, gez-, gizle-, oyala-, uza-, yanaştır- gibi. Karşıtı **yardımcı fiil**'dir.” (Korkmaz, 2010: 84).*

“Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler: al-, at-, başla-, bilin-, büyü-, dinlen-, getir-, otur-, ört-, sivril-,...

Adlar, gramer açısından kendi başlarına birer bağımsız nitelik taşıyan canlı, cansız, somut, soyut varlık ve nesneler ile kavramaları karşılayan sözler oldukları hâlde, fiiller bağımsız değil, bağımlı söz türleridir. Çünkü bunlar tek başlarına kullanılmaz. Karşıladıkları iş ve hareketler, ancak adlarla olan ilişkileri ile ortaya çıkar.

Fiiller kök ve gövde durumunda iken adlarla ilişkiye giremezler. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri ile sağlanır” (Korkmaz, 2009: 527).

3- *“...Anlamları Bakımından Fiiller: Fiillerin büyük bir kısmı tek başlarına birer anlam taşıdıkları hâlde, bir kısmı da yalnız başlarına anlam taşımazlar. Bunlar ancak ad veya ad soyundan bir kelime ile birleşerek anlam kazanırlar. Bu bakımdan da fiilleri: A. Esas fiiller, B. Yardımcı fiiller olarak ikiye ayırırız.” (Korkmaz, 2009: 533).*

Korkmaz’ın Türkiye Türkçesinde bulunan yardımcı fiiller hakkında verdiği bilgiler ileride etraflıca değerlendirilecektir. Ancak, burada, yardımcı fiil ve özellikleri hakkında verdiği bilgileri kısaca değerlendirmek faydalı olacaktır.

Korkmaz’a göre, bir yardımcı fiilin anlamının ortaya çıkabilmesi (anamlı hale gelebilmesi) için isim soyundan bir sözcüğe / sözcük öbeğine ihtiyacı vardır. Bunun nedeni yardımcı fiilin tek başına belirli bir anlamının olmamasıdır. Ayrıca, tek başına kullanılmaması yapı bakımından birleşik içinde kullanılma zorunluluğunu ortaya koyar, bu noktada özellikle isim ya da isim öbekleri ile kullanılıyor olması yardımcı fiilin dikkati çeken önemli özelliklerindendir.

Berke Vardar, dil bilgisi terimi olarak fiili şöyle tanımlar:

“Eylem (Alm. Verb, Verbum, Zeitwort, Fr. verbe, İng. verb). 1. Geleneksel dilbilgisinde, *öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge.* 2. Yapısal dilbilimde, *çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan dizim kurucu (eylem dizimi) öge. İşlevselci A. Martinet eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak görür” (Vardar, 2007: 97).*

Türk dil bilgisi çalışmalarına kılavuzluk eden önemli dil bilimcilerden Deny, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin “Kelime” bölümünün birinci konusu olan “Türkçe kelimelerin biçim bilgisi özellikleri” altında fiili şöyle tanımlar: *“Kökler ya fiil (işlev) göreviyle görünürler ki bunlar (ver- gibi) fiilin eylemle ilgili kökleridir veya ad*

göreviyle görünürler ki bunlar iş gibi adlık (yalın hal = adıl, adlık) denilen köklerdir.” (Deny, 2012: 93-94).

Deny'nin bir tanımlamadan çok sözcük türlerini fiil ve ad diye tasnif ettiği görülmektedir. Deny, çalışmasının “Genel olarak fiil ve fiil kökleri” bölümünde de fiilin tanımını yapmamış, Türkçede fiil kök ve gövdelerinden bahsetmiştir. O, fiille ilgili düşüncelerini fiillerin özelliklerini açıklarken ve onları tasnif ederken aktarmıştır. Bu nedenle, fiiller hakkındaki görüşleri, birleşik fiiller incelenirken daha geniş şekilde ele alınacaktır.

Adalı, fiili; “*Varlıklarını ancak belli işletim ardılları aracılığıyla ortaya koyabilen bağımlı öncüllere eylem denir.*” şeklinde tanımlamış ve fiilin başlıca görevinin yüklem temel birimini oluşturmak olduğunu belirtmiştir (Adalı, 2004: 35).

Fiili, “*Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni (procés) anlatan kelimeye fiil adını veririz.*” (Banguoğlu, 2000: 408) şeklinde tanımlayan Banguoğlu; fiillerin, ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre adlandırıldığını belirtir ve fiilleri; “*Kılış fiilleri (verbe d'action) almak, taşımak, kazmak; durum fiilleri (verbe d'état) yatmak, susmak, beklemek; oluş fiilleri (verbe devenir) doymak, uzamak, kararmak.*” (Banguoğlu, 2000: 408) şeklinde adlandır.

Banguoğlu, fiil çeşitlerini anlamlarına ve kullanılışlarına göre ele alır:

“1- Anlamlarına göre fiiller:

a) *Söz içinde bir varlık üzerinde etkisi olan fiillere geçişli fiiller (verbe transitif) deriz. Ali motoru getirdi. Birlikte çorba içeceğiz.*

b) *Birtakım fiillerin ise söz içinde herhangi bir varlık üzerinde etkisi görülmez. Bunlara da geçişsiz fiiller (verbe intransitif) adını veririz. Arkadaşım Konya'dan geldi. Yarın evde oturalım.*

2- Kullanılışına Göre:

“a) *Fiilin asıl işleyiştir ki fiil kökünün veya tabanının söz içinde kişiye ve zamana bağlı olarak yer almasıdır. Kişi ve zaman hemen daima fiil tabanına gelen özel eklerle belirtilmiş bulunur: Yarın beş buçukta gel-ir-im. Sen dükkânda kal-acak-sın.*

b) *Yine fiil köklerinden ve tabanlarından kişiye bağlı olmaksızın özel eklerle yapılan fiil üremeleri vardır ki bunlar fiilin isimleşmiş şekilleri sayılabilirler. Ancak fiil niteliği ile tamamlanmamış bir yargıya yüklem olabildiklerinden bitmemiş fiil (verbum infinitum) adını alırlar ve o yargıyı bütünüyle isimleştirirler. Bunlara çekimsiz fiil (verbe non-conjugué), yatık fiiller (verbe statique) adları da verilebilir: Ankara'dan*

dön-ünce sizi arayacağım. Çocuğu okuldan al-mak sana düşüyor.” (Banguoğlu, 2000: 409-410).

Bunların yanı sıra, bazı fiillerin kullanılış yerine göre geçişli veya geçişsiz kullanılabildiğini de belirten Banguoğlu, bu tür fiilleri ayrı bir şıkta değerlendirmemiş yalnızca şu örnekleri vermiştir:

“Kırlarda çiçek topladık. Yazın biraz toplamışsınız.

Eve bir kat çıkacağız. Yarın Uludağ’a çıkacağız.” (Banguoğlu, 2000: 409).

Ergin, fiil ve özelliklerini şu şekilde açıklar: *“Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabii, geniş mânâsı ile alıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz. Nesneler varlıkları kendileri ile kaim olan unsurlar iken, hareketler varlıkları ancak nesnelerle kaim olan unsurlardır.”* (Ergin, 1999: 280-281)

Gülensoy; *“Fiiller, hareketleri karşılayan kelimelerdir.”* (Gülensoy, 2000: 401) şeklinde kısa bir tanımlama yapmıştır.

Nurettin Koç’un fiil tanımı ve fiilin özellikleri hakkındaki açıklaması şöyledir: *“Eylem (Fiil) Devinim, iş, oluş, kılış, yargı belirten eylem (Alm. Verb. Verbum; Fr. verbe; İng. verb) eylem öbeğinin temel ögesidir; bu öbeğin kurucusu, tümcenin yüklemidir.*

Bir eylem iki biçimbirimden oluşur; kök ve ek. Örneğin; oku-mak, yat-mak, al-mak birer eylemdir. Bu iki biçimbirimden ilki kök, ikincisi ektir. Eylemler, tümce içinde –mak(-mek) eki yerine kip ve kişi kavramı veren çekim eklerini alırlar. Ancak kimi zaman kip ve kişi eklerini almadan da içmek, gitmek, koşmak...biçiminde kullanılabirler:

Burada sigara içmek yasaktır.

Sinemaya gitmek istiyorum.” (Koç, 1996: 300).

Ediskun, fiil ve özellikleri ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“...Varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla hareket, oluş, kılış - kısaca, eylem anlatan kelimelere fiil (eylem) diyoruz.

Fiil, iş demektir. Böyle olunca, fiil diyeceğimiz bir kelimedede:

1) *İş*’i gösteren bir ögenin bulunması gerekir: **Git-, oku-**...

2) *İş*’in yapıldığı zamanı ya da yapılma biçimini gösteren bir ögenin bulunması gerekir: **Gitti, okuyacak, giyinin, çalışmalı**...

3) *İş'i yapanı gösteren bir ögenin bulunması gerekir: Gittim, okuruz, geliyorsunuz...*

*Bu duruma göre fiili şöyle tanımlayabiliriz: **Fiil, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime (=tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir.***” (Ediskun, 2007: 170).

Ediskun, iki farklı tanım yapmış gibi görünmektedir. İlk tanımında fiilin hareket (iş) anlatan sözcükler olduğu belirtilmiştir. Bu, fiili sözcük türü olarak ele aldığı tanım olsa gerektir. İkincisinde ise fiilin, hareketi (iş) zaman ve kişiye bağlı olarak anlatan sözcükler olduğu belirtilerek, daha önce Ergin'in açıklamasında olduğu gibi, fiilin yalnız başına kullanım alanına çıkamama özelliğini belirtmek istemiştir.

Delice, fiile biraz daha farklı bir tanım getirmiştir:

“Asıl fiil (eylem): Cümle içinde yüklem, iç-cümle içinde de yüklemsi (iç-cümlelerin yüklemi) olarak kullanılan kip ve şahıs kavramlarıyla çekimlenmiş sözlüksel anlamlı sözcüklerdir.” (Delice, 2008: 59).

Delice fiilleri asıl fiil ve yardımcı fiil olarak iki grupta incelemiştir. Asıl fiil tanımında özellikle iç-cümle yüklemi tanımı ve asıl fiilin sözlüksel anlam taşıması gerektiği görüşü, konuya oldukça farklı bir anlayış getirmiştir.

Burada, Delice'nin fiil tanımında yer alan “sözlüksel anlam” bulundurma şartı, diğer tanımlarda yer almayan ve fiile bakışta oldukça farklı bir anlayış olarak değerlendirilmelidir. Şöyle ki; nasıl isimlerin sözlüksel anlamları var ise fiillerin de asıl fiil olanlarının herhangi bir çekime girmeden sözlüksel bir anlam taşımaları asıl ve yardımcı fiiller arasındaki farkları belirleyen ölçülerden biri olabilir. Delice, asıl fiili, iş, oluş ve kılışın ismi olarak görmektedir. Buradan hareketle yardımcı fiil sözlüksel anlamı olmayan ya da anlamı net olmayan, dolayısıyla iş, oluş ve kılışın ismi olmayan fiiller olarak değerlendirebilmemize kapı aralamaktadır.

Karaağaç, fiili şöyle tanımlar: “ *Eylem: Varlıktaki değişime eylem denir; değişimin süreci ise zamandır... Eylemlerin zaman kavramı ile bu iç içeliği, zamanı, eylemlerin en belirgin özelliği haline getirir.*” (Karaağaç, 2012: 431-432).

Karaağaç, fiillerin isimlerden farklarını ise şu şekilde tespit etmiştir:

*“Sözlüğün başlıca üyeleri olarak görülen varlık ve eylem adları, özellikleri birbirine benzemeyen iki ayrı gerçekliktir. ‘Varlık’ varsa vardır; ‘eylem’ ise, ancak varlık ile vardır. Örneğin, **ağaç**, kendi başına var olabilen algılanabilir bir gerçeklik*

iken, büyümek, ancak ağaç vb. bir varlık ile mümkün olan bir gerçekliktir.” (Karaağaç, 2012: 432).

Buradan, Karaağaç’ın, fiili zaman kavramı ile anlamlı hale gelen bir olgu olarak gördüğü sonucu çıkmaktadır. Fiilin, zamanla olan ilişkisi elbette mekân boyutu içerisinde düşünülebilir. İsimler bu iki kavrama ihtiyaç duymazken, fiillerin varlıkla birlikte zaman ve mekâna ihtiyaç duymaları da onların isimlerden farklı özelliklerini ortaya koyar ki; bu farklılık yine bağımlı olma durumudur. Kısaca fiiller yalnız varlığa değil zaman ve mekâna da ihtiyaç duyan sözcüklerdir. Bu özellik, acaba, yardımcı fiil olarak tespit etmeye çalıştığımız fiilleri ne kadar ilgilendirmektedir? Bu arada, varlıkların zaman, mekân ve hareket kavramları bütününde var oldukları ise ayrı bir konudur. Varlık ancak bu üç kavramın kesişmesi ile kendisini gösterebilir. Bu bakımdan özellikle cevher fiilleri üzerinde hassasiyetle durulması gereken öneme sahiptirler. İleride cevher fiillerine değinilecektir.

Fiil ile ilgili olarak Zeynalov, “Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi” adlı çalışmasında şunları kaydeder:

“Fiiller varlık bildiren isimlerden, varlığın özellik ve niteliğini gösteren sıfatlardan, çokluk belirten sayılardan, özelliğin özelliğini belirten zarflardan ve öteki sözcük türlerinden hem anlamsal, hem de dilbilgisel yönden farklı olup geniş anlamda iş, hal ve hareket bildirirler.

Fiiller gerçek hayatta baş veren veya baş vermiş veya baş verecek hareket, vaziyet, olay, hadise hakkında belli anlamlar bildiren sözcük türü olduklarından, mahiyetleri itibariyle dinamiklik gösterirler.” (Zeynalov, 1993: 215).

Zeynalov, fiilleri sözcüksel-anlamsal bakımdan beş sınıfa ayırmış ve bunlara Azerbaycan Türkçesinden örnekler vermiştir. Zeynalov’un sınıflandırması şöyledir:

“1- Fiziksel hareket bildiren fiiller: atmag, temizlemek, rendelemek.

2- Hal-vaziyet bildiren fiiller: oturmag, durmag, gétmek.

3- Soyutluk bildiren fiiller: te’riflemek, ezilmek, büzülmek.

4- Taklit bildiren fiiller: şırıldamag, guppuldamag, şaggıldamag.

5- İşlevsel olarak hareket aksettiren fiiller: Bu gruba kısmen ya da tamamen sözlüksel (hareket, olay kavramı) anlamını yitiren fiiller (yardımcı ve ek fiiller) dahildir. Bunları aşağıdaki gibi sınıflandırmak olanaklıdır:

1. Yardımcı fiiller: ol, ét, éle.

2. Ekfiiller: idi, imiş, iken.

3. Birleşirken sözlüksel anlamını daraltan yardımcı fiiller: *çılmag, gétmek, başmag, bitmek vb.*” (Zeynalov, 1993: 216).

Zeynalov’un 5. maddede değindiği fiil türlerinin, yardımcı fiillerin ve cevher fiilinin, belirgin özelliği anlamlarının kısmen ya da tamamen kaybolmasıdır. Diğer dört maddeyi oluşturan fiiller eylemin şekli bakımından değerdendirilmiş ve hepsi anlam bakımından asıl fiil olan, yani sözlük anlamı bulunan fiillerdir. Dolayısıyla Zeynalov’a göre de asıl ve yardımcı fiil arasındaki ayrımın ölçüsü sözlük anlamı taşımak ya da taşımamak olarak gözükmektedir.

Aksan, fiil hakkında şu bilgileri verir:

“Eylem (fiil, verbe, verb, Verb), eğer bir tanımlama gerekirse, eylemlerin bir devinme, bir oluş, bir kılınış ya da bir durum gösteren sözcükler olduğunu söylemeliyiz... Türkçedeki örneklerine bakacak olursak, bunlardan bir bölümünde çizmek, kırmak, yutmak, kaçmak gibi, gerçekten bir eylemin söz konusu olduğunu, bir bölümünde gevşemek, ekşimek, sivrilmek, sararmak, küçölmek, yıpranmak gibi, bir oluşun dile getirildiğini, bir bölümünde de bulunak, durmak gibi, bir durumun yansıtıldığını görürüz.” (Aksan, 1995: 260).

Eraslan, Türkçede fiillerin “yapı, çatı, anlam, işlev ve kullanılış” bakımından sınıflandırıldığını belirtir; işlevleri bakımından fiilleri “1.esas ve 2.yardımcı fiiller” olarak ikiye ayırır ve esas fiili: *“çekime girerek bünyelerindeki hareket ifadesini bir şekilde, bir zamana ve bir şahsa bağlı olarak belirten fiiller”*; yardımcı fiili ise: *“esas fiilde belirtilen harekete nüans katarak yardımcı olan fiiller”* şeklinde tanımlar (Eraslan, 2012: 317).

Eraslan, yardımcı fiillerin kullanılışları ile işlevleri arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu ve buna göre de kendi içerisinde “asıl yardımcı fiiller” ve “tasvirî yardımcı fiiller” olmak üzere iki grupta ele alınması gerektiğini belirtir (Eraslan, 2012: 424).

“Eski Uygur Türkçesi Grameri” adlı kitabında Eraslan, Uygurcada asıl yardımcı fiiller hakkında, özetle, şu bilgileri vermektedir:

“Uygurcada asıl yardımcı fiiller bol-, er-, şal- ve tur- fiilleridir. Asıl yardımcı fiillerin başlıca iki görevi bulunmaktadır; birincisi bir isimle veya bir isim grubuyla birleşik fiil teşkil etmek, ikincisi isim cümlelerinde yüklem unsuru olarak bildirmeyi sağlamak. Birleşik fiilde isim unsuru daima fiilden önce gelip yardımcı fiilin zarf tamlayıcısı olarak manayı belirtir. Yardımcı fiil ise fiilleşmeyi sağlar.

*Türkçenin en eski ve ana yardımcı fiili er- fiilidir. er-, bol-, ve tur- geçişsiz fiil olduklarından, yani **olmak** ifade ettiklerinden geçişsiz birleşik fiiller, kıl- ise **yapmak** ifade ettiğinden geçişli birleşik fiiller teşkil eder.*” (Eraslan, 2012: 424).

Tasvir yardımcı fiilleri ve bu fiillerin asıl yardımcı fiillerden farkları hakkında ise;

“Tasvirî yardımcı fiiller, birlikte bulundukları zarf-fiil hâlindeki esas fiillerle birleşik fiil teşkil eden fiillerdir. Esas fiil teşkilin birinci, yardımcı fiil ise ikinci unsurudur. Teşkilin asıl manasını esas fiil yüklenir, yardımcı fiilse bu çekime devamlılık, tamamlama, başlama, saygıyla yapma, lütfen yapma gibi farklı ifadeler kazandırır...

Tasvirî yardımcı fiilleri, asıl yardımcı fiillerden ayıran husus, bunların esas fiil olarak kullanıldıkları gibi, zarf-fiil halindeki esas fiillerle birleşik fiil teşkil etmeleridir.” (Eraslan, 2012: 443) bilgisini verir.

Dil bilim ile ilgili çalışmalarda fiillerin, karşılıkları oldukları hareketlerin ne ile ilgili olduğuna göre de tasnif edildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda fiiller, iş, oluş, durum bildiren fiiller olmaları şeklinde genel bir grupta değil; karşıladıkları hareketin, varlığın daha çok da insanın, yapmış olduğu hareketin, belirli bir alanı ilgilendirmesi açısından tasnif edilmişlerdir. Bu tür tasniflere “fiilin ilgi alanına göre” ya da “ fiilin alanı bakımından tasnifi”, “özel alanı bakımından fiiller” denilebilir. Bu türden çalışmalardan biri Özen Yaylagül’ün “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada fiiller şöyle bir tasnife tabi tutulmuşlardır:

“ Bir fiil, hareket, durum veya şart belirten bir kelimedir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareket ile ilgiliyse hareket fiili diye adlandırılır; özneyi tanımaya veya tanımlamaya yardım eden bir fiil durum veya olma fiili olarak adlandırılabilir. İkinci gruptaki fiiller hareketi göstermez; öznenin olma durumuyla ilgili bilgi verir. Örneğin, oynamak fiziksel, düşünmek mental, i- olma fiilidir. Koşmak, yürümek, tırmanmak gibi hareket fiilleri fiziksel bir hareketi gösterirken; hayal etmek, düşünmek, ummak, inanmak, beğenmek, istemek, anlamak, bilmek, karar vermek, düşünüp taşınmak, planlamak, şaşırmak gibi fiiller mental bir hareketi gösterir.” (Yaylagül, 2005: 20).

Yaylagül, “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri” adlı çalışmada da: *“Duygu fiilleri mental fiillerin bir grubunu teşkil eder; mental etkinliğin ikinci aşamasını oluştururlar; etkiyi duyularla alma ve bunlara tepki vermeyi anlatırlar. Duygusal*

tepkiler, bu fiiller dışında ünlemlerle, eksiltili cümle yapılarıyla vb. aktarılabilir...” (Yaylagül, 2010: 101) açıklamasını yapmıştır.

Bu şekildeki diğer bir çalışma ise Erdem’e aittir. Melek Erdem, “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri” adlı çalışmada: “*Sözel süreçte yer alan de-, söyle-, sor-, cevap ver-, bilgi ver-, haber ver- gibi konuşma eylemine dayalı fiiller iletişim fiilleri olarak değerlendirilmektedir...*” (Erdem, 2007: 94) tespitinde bulunmuş ve fiilleri kullanım amaçları, yani hareketin ne ile ilgili olduğu noktasından bakarak değerlendirmiştir. Erdem’in sınıflandırması, kendisinin de başlıkta yer verdiği şekliyle “iletişim fiilleri” olarak “özel alan fiilleri (!)” içerisinde değerlendirilmelidir.

Erdem ve Yaylagül’ün fiilin özel alanına göre yapmış olduğu bu tasniflemeler; birincisi “düşünme alanı fiilleri”; ikincisi “algılama/duyu alanı fiilleri”, üçüncüsü “iletişim fiilleri” olarak adlandırılabilir. Bu tür tasnifleri fiili genelden çok özel alanlara göre tasnif etme çalışmaları olarak değerlendirmek gerekir.

Kimi çalışmalarda da fiillerin kullanım alanları tespit edilmeye çalışılmış ve fiillerin yalnızca yüklem olarak kullanılmadıkları, cümlede çeşitli görevlerde kullanılabildikleri gösterilmiştir. Bu çalışmalardan biri Emin Özdemir’e aittir.

Özdemir’in dikkat çektiği fiil kullanımları şöyledir:

“Fiillerin isim ve sıfat şekillerinin (yazmış, yazacak, yazar, yazdığı, yazış, yazma) isim ve sıfat görevleriyle de kullanılış alanına çıkması, dilimizin cümle yapısını ve deyimleyiş gücünü, geniş ölçüde fiillere bağlı kılar. Ayrıca, birtakım fiillerin çekimli şekilleri isimlerin aldığı çekim eklerini de alarak cümle içerisinde onlar gibi kullanılmaktadır: “Uyuyora benziyor.”, “Yoklama defterinden geldileri, gittileri çıkardı.”, “Elin geldisinden, gittisinden sana ne?”, “Bırak şu bilmiyorumları da anlat olup biteni.” örneklerinde olduğu gibi.” (Özdemir, 1967: 177).

Yukarıdaki açıklama ve örneklemeler, fiilin yalnızca varlığın hareketini, iş oluş, kılışı karşılayan sözcükler olarak değerlendirilmemesini; fiillerin, isimler gibi pek çok görevde kullanılabilen sözcükler olduğunun da göz ardı edilmemesini ortaya koymaktadır. Bu durum, Uysal’ın; “*Türkçenin bir ek ya da sözcüğe farklı görevler yükleyen bir dil olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.*” (Uysal, 2012: 351) uyarısını hatırlatmaktadır.

1.2. Gramatikalleşme

Dilde yalnızca gramer yapılarında kullanılan biçim birimlerin ortaya çıkış süreçlerini, yollarını kendisine inceleme konusu edinen gramatikalleşme, özellikle yardımcı sözcükleri ve bağlı biçimbirimleri ele alır. Bunların dışında birleşik fiil yapılarının da gramatikalleşme çalışmaları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle gramatikalleşmeye değinmek gerekmektedir. Özellikle bizim çalışmamızda cevher fiili, bildirme eki ve tasvir fiili yapıları ve yardımcı fiil kavramı gramatikalleşme süreci açısından değerlendirilmeye çalışılacak; edatlar, bağlaçlar ve gramatikalleşme içerisinde ele alınan diğer türler üzerinde durulmayacaktır.

Gramatikalleşmeyi Vardar; “*Dilin, evrim süreci içinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi*” (Vardar, 2002: 72) olarak tanımlar.

Gökçe, gramatikalleşmeyi; “*Gramatikalleşme, en basit tanımıyla anlamlı bir kelimenin anlamını yitirerek ek haline gelmesidir.*” (Gökçe, 2010: 84) şeklinde tanımlamış ve Başkurt Türkçesinde yardımcı fiillerin gramatikalleşmesi ile ilgili olarak şu bilgileri kaydetmiştir:

“*...Bir fiilin ekleşebilmesi için önce yardımcı fiil durumuna gelmesi gerekir. Yardımcı fiil, uydu bir kelime olarak eklendiği asıl kelimenin değişik işlevlerde kullanılmasını sağlar. Adeta onun bir parçası gibi olur ve zamanla bu işlev onun morfolojik bir unsur haline gelmesine de sebep olur.*”

Türkçede i-mek (< er-mek), u-mak, tur-mak, yorı-mak gibi yardımcı fiiller ya tamamen ya da kısmen ekleşmiştir. er-, bol- ve yer yer tur- Eski Türkçeden beri yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Bu yardımcı fiiller, tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf-fiillerle değil, çekimli fiillerle, tercihen isim durumunda ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanmıştır” (Gökçe, 2010: 98).

Gökçe, yukarıda verilen fiillerin Eski Türkçeden beri yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir ve bunlardan bazılarının er-, tur- vs. zaman içerisinde gramatikalleştiğini gösterir; ancak, bu fiillerin neden yardımcı fiil oldukları ile ilgili bir açıklamada bulunmaz. Bununla birlikte, gramatikalleşmenin:

“*...bir grametikal birliğin sırasıyla anlamını, pragmatik özelliğini, söz dizimsel bağımsızlığını ve son olarak ses varlığını kaybettiği gelişimsel bir süreç...*” (Gökçe, 2007: 37) olduğuna değinir.

Genel olarak, gramatikalleşme evreleri şu şekilde açıklanmaktadır:

“... Gramerleşme, bugün sadece bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal kategorilere değil, aynı zamanda düşük gramatikal kategorilerin yoğun gramer kategorileri konumuna yükselmesi olarak da ele alınmaktadır. Bu açıdan gramerleşme araştırmalarında bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal biçimlere gelişimi, ilgili teorinin sadece bir alt bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısı ile söz gelimi edatların sıklıkla bağlaçlara, işaret zamirlerinin belirli tanımlıklara ya da ilgi cümlecisi işaretçilerine, bitimli fiil çekiminin geçmiş zaman işaretçilerine vb. dönüştükleri gözönünde bulundurulduğunda doğal dillerde düşük gramatikal yapıların daha yoğun gramer maddelerine yükselme eğilimi içinde oldukları görülecektir. Tek yönlülük şeklinde de adlandırılan bu sürecin karşı örnekleri diğer bir deyişle yoğun gramatikal şekilllerden > düşük gramatikal şekillere doğru bir geçiş olanaksız değilse de doğal dillerde bu tür örneklerin son derece sınırlı olduğu gösterilmiştir.

...Türkçe fiil birleşmeleri yapılarında da tek yönlülük ilkesinin işbaşında olduğunu görmek mümkündür. Buna göre söz gelimi B+kê:t- türünden bir yapı, dilin başlangıç aşamasında kê:t- yardımcı fiilinin anlam alanına bağlı kaldığı fiilisel yönelim işlevini işaretlemek için kullanılırken, daha sonraki dönemlerde ana fiildeki eylemin niteliğiyle de ilişkili olmak üzere özellikle Oğuz Türkçesinde bitmişlik görünüşünü işaretlediği bilinmektedir... **içime yılan gibi çöreklenen kaygular eridi gitti**. B+ kê:t- yapısı ile işlevsel olarak aynı görevleri işaretleyen Çekimli Fiil + kê:t- yapısının, Oğuz grubu Türk yazı dilleri ve ağızlarında bitmişlik görünüşü işlevinin yanında bir tür kuvvetlendirme edatı işlevini sergilemesi ise yukarıda sözü edilen tek yönlülük ilkesinin sonuçlarındandır: **gözümün önünden ayrılmadı gitti**. Buna göre gramerleşme ister bağımsız bir sözlüksel birimin gramatikal işlevleri işaretlemesi şeklinde isterse de düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorilerine yükselmesi şeklinde ele alınsın, gramatikal biçimlerin kökenleri ve bunların gelişimi ile ilgilendiğinden teorinin temel amacı, gramatikal yapıların süreç içerisinde nasıl ortaya çıktıklarını ve ne şekilde geliştiklerini açıklamaktır. Buna göre gramerleşmenin, teorik olarak birbiri ile ilişkili üç etkileşim mekanizmasının sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir.”(Gökçe, 2007: 41-42; Arıkan, 2011: 37-38).

Bu üç etkileşim süreci şöyledir:

“A. Anlamsızlaşma (desemanticization)= anlam içeriğindeki kayıp.

B. Kategorisizleşme (decategorialization)= bağımsız sözlüksel birimlerin ya da az çok gramerleşmiş birimlerin biçim söz dizimi özelliklerinde meydana gelen kayıp.

C. Erozyon (ya da ses indirgemesi)= ses yapısındaki kayıp.

Gramatikalleşmeye uğrayan bağımsız sözlüksel birimler ya da hâlihazırda gramatikal işlevlere sahip olan yapılar, yukarıdaki ilgili süreçler sonucunda anlam, biçim söz dizimi ve ses açısından bir takım indirgemelere / kayıplara maruz kalırlar. İlgili bölümlerde genişçe ele alınacağı üzere Türkçe fiil birleşimleri yapılarına katılan söz gelimi tur-, yat-, ol(t)ur- vd. yardımcı fiilleri tam fiillikten çıkarken yukarıda sıralanan süreçlerinin her birinden etkilenmişlerdir...”(Gökçe, 2007: 42; Arıkan, 2011: 39).

Gramatikalleşme bakış açısı, hem sözlüksel hem de göreceli olarak açık bir yapıya sahip olan, isim ve fiilleri içeren büyük kategoriler ile kapalı bir yapıya sahip olan, edat, bağlaç, yardımcı fiil ve zamirleri içeren küçük kategoriler şeklinde bir sınıflamaya gider. İsim ve fiillerden oluşan sıfat ve zarfların ise ara kategoriler şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Gramatikalleşmenin “tek yönlülük” ilkesi açısından bakıldığında ise art zamanlı olarak bütün küçük kategorilerin kaynağını büyük kategorilerin oluşturduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Gökçe, 2007: 48).

Gramatikalleşmenin oluşum seviyesinde ilgi çeken ve gramatikalleşmede önemli bir aşama da “Aynı Anda Var Olma”dır. Bu konu ile ilgili olarak Demirci:

“Dilbilgiselleşmenin oluşum seyrini takip edebilmek için olaya eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşılması gerekir. Tarihi dil bilim ve etimolojinin metot olarak kullanıldığı art zamanlı yaklaşım bizi değişimin başladığı muhtemel noktaya götürürken, dil birimlerinin hâlihazırdaki durumları ise eşzamanlı bir bakışla incelenir. Bu yaklaşımlardan hareketle dilbilgiselleşme konusunda karşımıza iki durum çıkmaktadır: Birinci durumda biçimbirim sözlük anlamını ilk işlevini devam ettirirken ikinci durumda aynı biçimbirim farklı kullanıma ve işleve sahip olmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir biçimbirimin değişime uğramamış şekli de değişmiş şekli de aynı anda dil içerisinde kullanımda olabilir.”(Demirci, 2008: 139) tespitinde bulunur.

Arıkan, gramatikalleşme süreci bakımından “fiil + zarf-fiil+ yardımcı fiil” şeklindeki birleşik fiil yapılarında ikinci fiilin yani “tasvir fiili”nin sözlük anlamından uzaklaşmış, bir dilbilgisi işlevi kazanmış ve yardımcı fiile (!) gelişmiş bir yapı sergilediğini belirtir (Arıkan, 2011: 52).

Yardımcı fiillerin gramatikalleşmesi ile ilgili önemli bir değrelendirme de Ahmet Buran tarafından yapılmıştır. Buran, bir fiilin ekleşebilmesi, yani bağlı biçim birime dönüşmesi için öncelikle yardımcı fiil durumuna gelmesi gerektiğini savunur. İ-,

u-, tur, yorı- yardımcı fiillerinin kısmen ya da tamamen ek haline dönüştüğünü; ol-, et-, kıl-, eyle- vb. yardımcı fiillerin ise henüz ekleşmediğini belirtir (Buran, 2008: 157).

Gramatikalleşmenin fiil ve yardımcı fiilleri ilgilendiren çalışmalarında daha çok cevher fiili ve tasvir fiili yapılarının ele alındığı görülmektedir. Aşağıda tasvir fiilleri ele alınacak ve yer yer gramatikalleşme ile ilişkisine değinilecektir. Ancak, yukarıdaki bilgilerde üzerinde durduğumuz konulardan biri olan “yardımcı fiil nedir?” sorusunun cevabı açık olarak yer almamaktadır. Bununla birlikte cevher fiili ve tasvir fiili yapılarının ortaya çıkma süreçleri yani gramatikalleşme süreçleri ile gramatikalleşmiş birimler olan edatlar, bağlaçlar vb. şekillerin oluşumları yardımcı fiillerin oluşumunu da açıklayan süreçler olarak görülmelidir.

Yardımcı fiiller de özellikle anlamsızlaşma, kategorisizleşme ve erozyon süreçlerinin en az birini yaşamış olan fiiller olmalıdır ki; yalnızca gramer vazifesi olan biçim birimlere dönüşmüş olsunlar. Böylelikle artık sözlük anlamından tamamen ya da büyük ölçüde sıyrılmış ve edat ve bağlaçlar gibi yalnızca gramer vazifesi gören yani gramatikalleşmiş fiiller “yardımcı fiil” olarak ayrı bir kategori oluşturabilsinler. Bu açıdan tasvir fiillerinin anlamlarını birleşik fiil yapılarında kaybettikleri, birleşik dışında yani asıl fiil olarak bir sözlük anlamı taşıdıkları dolayısıyla tam anlamlıya gramatikalleşmiş birimler olup olmadıkları üzerinde durulması gereken bir konudur. Tasvir fiilleri başlığı altında ileride bu konuya değinilecektir.

1.3. Yardımcı Sözcük

Türkçe dil bilgisi kitaplarında ve gramer terimleri sözlüklerinde “yardımcı sözler” adını taşıyan bölümler ya da yan başlıklar genelde bulunmamaktadır. Sözcük türleri, genel olarak, anlamlı (asıl) sözcükler olan isimler ve fiiller başlığı altında incelenmektedir. Edatlar, bağlaçlar ve ünlemler ise çoğu zaman isimlerle birlikte ele alınmış ya da bazı çalışmalarda görevli / yardımcı sözcükler başlığı altında incelenmişlerdir (Korkmaz, 2009: 1049-1134; Zeynalov, 1993: 29-33).

Türk dil bilgisi ile ilgili çalışmaların bütününde “yardımcı” ifadesi özellikle birleşik fiil incelemeleri yapılırken kullanılan “yardımcı fiil/ler veya eylem/ler ”den ibarettir. Buradan “yardımcı” ifadesinin, görev ve anlam bakımından, özel kullanımı olan bazı fiilleri belirtmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Çağdaş Türk Lehçelerinde yardımcı fiillerin hangi fiiller olduğu; bu yardımcı fiillerin anlam, görev ve yapı özelliklerinin neler

olduğu sorularının cevaplanmasında sözcük türleri sınıflandırmasının da katkısı olacağı açıktır. Sözcük türlerinin neler olduğu, hangi bakımlardan sınıflandırıldıkları bu açıdan oldukça önemlidir. Bu nedenle, Türkçe ile ilgili çalışmalarda sözcüklerin sınıflandırılmasına değinmek yerinde olacaktır.

Aksan, sözcükleri, aralarındaki görev ve kullanım ilişkisi bakımından: “1.ad, 2.önad (sıfat), 3.belirteç (zarf), 4.adıl (zamir), 5.ilgeç (edat), 6.bağlaç, 7.ünlem, 8.eylem (fiil)” olmak üzere sekize ayırır. Bunlardan isim, sıfat ve zamirlerin geleneksel dil bilgisinde aynı soydan öğeler olarak benimsendiğini de belirtir (Aksan, 1995: 246).

Korkmaz, sözcükleri, “Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi” adlı çalışmasının ikinci bölümünde, “Anlamli Kelimeler” başlığı altında ad, ad soylu kelimeler sıfat, zarf, zamir; fiil ve fiil soylu kelimeler; üçüncü bölümünde “Görevli Kelimeler” başlığı altında edat ve bağlaçlar; dördüncü bölümde de “Anlamli-Görevli Kelimeler” başlığı altında “Ünlemler”, şeklinde sınıflandırmıştır.

Yardımcı sözcükleri incelediği “Görevli Kelimler” bölümünde konu ile ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

“Eldeki gramerde, dilimizdeki kelime türlerini, aralarındaki birleştirici ortak özelliklere veya birbirinden ayırıcı niteliklere bakarak sınıflandırırken:

1-Anlamli kelimeler (Asıl kelimeler)

2-Görevli kelimeler (Yardımcı kelimeler)

3-Anlamli-Görevli kelimeler, olmak üzere üç ana gruba ayırmış bulunuyoruz.

...

“Görevli kelimeler adlar ve fiiller gibi yalnız başlarına bir anlam taşımazlar. Bunlar, ancak eklendikleri kelime veya kelime grupları ile işlev bakımından bağlı bulundukları öteki kelimelerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de geçici gramer görevleri yüklenmiş olan sözlerdir.” (Korkmaz, 2009: 1049).

Yukarıdaki bu tanım bağlaç ve edatlar için verilmiş bir tanımdır. Kısaca “görevli kelimeler” olarak adlandırılan bağlaç ve edatların öne çıkan özellikleri tek başlarına anlamlarının olmaması ve cümle içinde geçici gramer görevleri yüklenmeleri ve böylece de anlamli hale gelmeleridir.

Banguoğlu, kelimelerin yapı ve işleyiş bakımından doğal (tabii) olarak isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrıldıklarını; ancak, cümlede sözcüklerle olan ilişkileri açısından mantıkî bir sınıflamaya ihtiyaç duyulduğunu belirtir ve sözcükleri: ad, sıfat, zamir, zarf, takı (edat), bağlam (bağlaç), ünlem, fiil olmak üzere sekiz sınıfa ayırır.

Fiiller dışındakilerin yapıcı isim sınıfında sayıldığını belirtir (Banguoğlu; 2000: 151-152).

Deny, “*Türk Dilbilgisi*”nde, sözcük türlerini ad, fiil, addan türemiş fiiller ve fiilden türemiş adlar ve edatlar (ilgeç “edat yerine”, bağlam, ünlem) olmak üzere dört başlık altında inceler. Dördüncü başlık altında incelenmiş olan edatlar (ilgeç, bağlam, ünlem), Türkçe dil bilgisi çalışmalarındaki genel sınıflama ile hemen aynıdır; yardımcı sözcük ifadesi ile karşılaşmaz (Deny, 2012: 530-657).

Eker, “*Edatlar birlikte kullanıldıkları sözcüklerin, sözcük gruplarının ve tümcelerin kullanılışlarına ve anlatım yeteneklerine yardım eden, onlar arasında çeşitli anlam ilgileri kuran sözcüklerdir. Edatlar bir bakıma yardımcı sözcüklerdir.*” (Eker, 2010: 359) diye, edatı tanımlar ve ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üçe ayırır. Burada, Eker’in edatları yardımcı sözcük olarak değerlendirdiği açıktır. Eker’in ölçüsünde, yardımcı sözcüğün (edatın) sözcük ve sözcük grupları ile tümcelere anlam yönünden yardımcı olması ve çeşitli ilgiler kurması gerektiği yargısı bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki; Eker, “...dilîn biçim bilgisi, eylem ve ad ayırımına dayalıdır” (Eker, 2010: 304) şeklinde bir görüş belirtir. Buradan, Eker’in sözcükleri isim ve fiil olarak iki türde ele aldığı, dolayısıyla, bu iki türün dışındaki sözcükleri görevli sözcükler olarak kabul ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Ediskun, sözcüklerin yapı ve anlam bakımından sınıflandırıldığını, buna göre de sözcüklerin yapı bakımından kök, türemiş ve birleşik olarak üçe; anlam bakımından isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem olmak üzere sekiz çeşide ayrıldığını belirtir (Ediskun, 2007; 103). Bunlardan, edat ve bağlaçları açıklarken, bunların yalnız başlarına anlamlarının olmadığına, ilgili sözcük ya da söz öbekleri ile kurdukları ilgi sonucu anlam kazandıklarına değinmiş; ünlemlerin anlam özelliği ile ilgili bir bilgi vermemiştir (Ediskun, 2007: 284-322).

Ergin, sözcükleri anlam ve görev bakımından isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üçe ayırır. Türkçede her sözcüğün bu guruplardan birinin üyesi olduğunu belirtir. Edatların, tek başlarına anlamlarının olmadığını, anlamlı sözcükler olan isimler ile fiillerin ilişkileri sırasında onlara gramer açısından yardımcı olan sözcükler olduğunu ifade eder (Ergin, 1999: 216-218). Ünlemleri, bağlaçları ve son çekim edatlarını “*Edatlar*” başlığı altında inceler (Ergin, 1999: 348-373). Buradan, Ergin’in, tek başlarına anlamları bulunmayan edatları, isim ve fiiller ile kullanılan, gramer vazifesi bulunan “yardımcı sözcükler” olarak değerlendirdiği sonucuna varılabilir.

Biray, sözcük türleri arasında ismin yerinin belirlenmesi ile ilgili çalışmalarda, temel iki görüşün bulunduğunu ve bu görüşlerden birine göre isimlerin sıfat, zarf ve zamirlerin dışında, sekiz sözcük türünden biri olarak (bu sekiz tür: isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, edat, bağlaç ve ünlem) ele alındığını; diğerine göre de sıfat, zarf, zamirin de isim sayıldığını belirtir. Biray’a göre isim ve fiil dışındaki sözcükler görevli sözcüklerdir. Sözcüklerin, herhangi bir sentaks ilişkisine girmeden tek tek ele alındığında, adlar ve görevli sözcükler olarak iki türe ayrıldığını, varlıkların adlarının ve hareket adlarının “ad” türünü; varlıklara ve hareketlere isim olmayanların da “görevli kelimeler/sözcükler” türünü oluşturduğunu kaydeder (Biray, 1999: 3).

Karahan, “Fiil Terimi Üzerine” adlı çalışmasında fiile ve fiille ilgili özelliklere değinirken, sözcük türlerinin değişik sınıflamalara tabi tutulduğunu açıklamış ve genel sınıflandırmanın, nasıl olduğunu göstermiştir. Karahan’ın açıklaması şöyledir: “*Fiil: isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil şeklindeki sekizli; isim, sıfat, zamir, zarf, edat, fiil şeklindeki altılı; isim, fiil, edat şeklindeki üçlü; “isim soyundan” ve “fiil soyundan” ya da “özgür” ve “bağımlı” şeklindeki ikili sınıflandırmalarda mutlaka yer alan bir kelime türüdür...*” (Karahan, 1999: 47). Bu bilgilerden, sözcüklerin köken, kullanım ve anlam bakımından sınıflandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Huber, sözcük türlerinin, sözcüğün cümle içerisinde kullanılmaksızın, yalnızca sözlüğün bir ögesi olarak ele alınıp sınıflandırılması sonucu sözcük türlerinin elde edildiğini belirtir (Huber, 2008: 219).

Huber, bütün dillerde sözcük türlerinin bulunduğu ama her dilde her sözcük türünün bulunmadığı noktasında dil bilimcilerin uzlaştığını; ancak, sözcük türlerinin sınıflandırılması ve tanımlanması, sözcük türlerinin tespitinde ölçünün ne ya da neler olması gerektiği konularında bir uzlaşının olmadığını belirtir. Genel olarak, anlamsal, işlevsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel niteliklerin tanımlamada ve sınıflandırmada karışık olarak kullanıldığını, bu durumun da dil bilimcileri rahatsız ettiğini; ancak, bu kargaşanın dil ve beynin karmaşık ilişkisi gereği şimdilik kaçınılmaz bir durum olduğunu kaydeder.

Huber, geleneksel dil bilgisine göre, Hengirmen’in, Türkiye Türkçesi için tespit etmiş olduğu sekiz sözcük türünü, tanımlarını ve bunların tespitinde kullanılan ölçüleri şu şekilde vermiştir:

“- Varlıkları bildiren sözcüklere **ad** denir. (anlamsal ölçüt).

- Adların yerini tutan sözcüklere **adıl** denir. (işlevsel ölçüt).

- Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere **bağlaç** denir. (işlevsel + sözdizimsel ölçüt).

- Eylemlerden, sıfatlardan, belirteçlerden önce gelerek bunların anlamlarını etkileyen sözcüklere **belirteç** denir. (sözdizimsel + anlamsal ölçüt).

- Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcüklere **eylem** denir. (anlamsal + sözdizimsel ölçüt).

- Sözcükler arasında ilgi kuran sözcüklere **ilgeç** denir. (işlevsel ölçüt).

- Varlıkların özelliklerini belirten ve adlardan önce gelen sözcüklere **sıfat** denir. (anlamsal + sözdizimsel ölçüt).

- Sevinme, üzülmeye, kızma, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten, doğa seslerini yansıtan ve bir kimseyi çağırmak için kullanılan sözcüklere **ünlem** denir. (anlamsal + işlevsel ölçüt).” (Huber, 2008: 218-221).

Burada sözcüğün türünden kastedilen nedir? Bunun netleşmesi gerekir. Örneğin, köken-anlamsal olarak sözcüğü isim, fiil ve edat şeklinde sınıflandırırken; görev olarak isim, fiil, sıfat, zamir, edat, zarf gibi sınıflara da ayırabiliriz. Bu durumda dil ve beyin bunları kullanımları ve köken-anlamları açısından değerlendirmektedir şeklinde yorumlayabiliriz. Bu durum bir sözcüğün söz diziminde birden fazla görev ve anlamda kullanılabilmesini açıklar. Ancak, sözcük türü olarak asıl türünün ne olduğu noktasının açıklanmasında yetersiz kalır.

Deniz Yılmaz, sözcük türleri hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Fiil, eylem, süreç temsil eden veya söz konusu dili konuşan tarafından eylem, süreç olarak algılanan her türlü olayı (kılışı, oluşu, durumu, değişimi vb.) karşılayan bağımsız anlama sahip sözcük birimi türüdür.

Dil biliminde yaygın olan bir geleneğe göre fiil olmayan bütün bağımsız anlamlı sözcük birimleri, yani temel sözcük birimsel anlamlar temsil eden isim, sıfat, zarf ve sayı adı sözcük birimi türleri, “ad (adlık)” (Lat. nōmen) genel terimi ile adlandırılır. Sıralanan bu sözcük birimi türleri ise, ad genel ulamının çekirdeğini oluşturur.” (Deniz Yılmaz, 2009: 29-30).

“Ad / adlık” terimi altında sınıflanan yukarıdaki sözcük listesine bazı dilcilerin zamir ve predikatifi de eklediklerini kaydeden Deniz Yılmaz, “predikatif” i şu şekilde açıklamaktadır:

“Predikatif, bağımsız anlamlara sahip olmalarına karşın, ortak sınıflandırıcı anlamdan yoksun olan, ancak “yargının mantıksal yüklemine karşılama” bildirisi

görevi sayesinde bir kümede toplanan, sayıca az sözcük birimini (var, yok, gerek/li, lazım kelimelerinden oluşur) içeren monem türüdür. Geçici olarak nesneleşme (Varımı yoğumu senin uğrunda harcadım.) veya nitelikleşme (var gücümle) yetisi, predikatiflerin ad genel sözcük birimi türüyle akrabalığına ve bu kümeyle aidiyetine işaretler.” (Deniz Yılmaz, 2009: 30).

Deniz Yılmaz’ın sınıflandırmasında da genel olarak sözcüklerin isim ve fiil olarak iki ana türe ayrıldığı görülmektedir. Bu ayrım sözcüğün karşıladığı anlama göre belirlenmiştir. Hareket adları fiil; bunun dışındakiler ise isimdir. Her ikisini de karşılamayan yani anlamı olmayan sözcükler ise sınıflandırmada yer almamıştır.

Türkiye Türkçesindeki kelime grupları ile ilgili makalesinde Usta, kelime grubunu; yalın veya türemiş bir sözcükle karşılanamayan kavramların ifadesi için veya cümlede anlamın bütünleştirilmesini sağlayacak görevli unsurları oluşturmak için bir araya getirilen anlamlı veya hem anlamlı hem de görevli kelimelerin oluşturduğu topluluğun dil bilgisindeki terim karşılığı olarak açıklar. Kelime gruplarının kuruluşunda her zaman ve her yerde geçerli bir yardımcı ve esas öge sistemi ileri sürülemeyeceğini; çünkü, Türkiye Türkçesinde söz varlığını oluşturan sözlerin gerektiği zaman kelime türünü değiştirerek farklı görevlerde kullanılabildiğini belirtir (Usta, 2000: 209).

Dil bilgisi ile ilgili çalışmalarında yardımcı sözler için, doğrudan ya da dolaylı olarak, başlık ayıran Türkologlar ve dil bilimciler de vardır. Bu kimselerden bazılarının yardımcı sözcük ve özellikleri ile ilgili verdikleri bilgiler de şöyledir:

Ceritoğlu, “*Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*”nde, “*Yardımcı Sözler*” şeklinde başlık açmıştır. Bu başlık altında incelediği yardımcı sözlerin tanımı ve nelerin yardımcı söz olduğu hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

“Göstereni, ses yapısı bakımından bağımsız olan, ancak gösterileni varlık, özellik, hareket değil de bir dil bilgisi görevi olan dil birimleri yardımcı söz olarak adlandırılır. Görevlerine göre bağlaçlar, çekim edatları, kuvvetlendirme edatları, gösterme edatları, seslenmeler, ünlemler ve yardımcı fiiller başlıkları altında toplanan yardımcı sözler, görevi yerine getiren biçim birim olarak cümlede kullanıldığında bağımsız öge olarak kullanılmazken, görevin doğrudan adı olarak cümlede yer aldığı bağımsız öge olabilmektedir...”

Yardımcı sözler, söz grubunda veya cümlede belli bir dil bilgisi görevi yerine getirdiklerinde yardımcı sözdür. Ancak görevin ismi olduklarında, bütünüyle olmasa da

asıl söz gibi işlev görürler. Bu yanlarıyla seslerin, hecelerin, ünlemlerin ve eklerin adlandırmalarının söz öbeğinde veya cümlede kullanılışlarına benzerler.” (Ceritoğlu, 2012: 21-22).

“Kırgız Tilinin Spravoçnigi (Kırgız Dilinin Kılavuzu)” adlı kitapta ise yardımcı sözcük “Kızmatçı Sözdör (Hizmetçi Sözler)” olarak geçer ve şu şekilde açıklanır: “Kendi başına sözlük anlamı olmayan, cümledeki sözler ile kullanılan, onunla ilgili olan ve söze çeşitli anlam ilgileri katan, söz ile sözü, cümle ile cümleyi bağlayan sözlere **kızmatçı sözdör** denir.” Aslında her biri Türkiye Türkçesinde “edat” olarak değerlendirilen “candooç, baylamtalar, bölükçölör ve modal sözdör” Kırgız Türkçesinde yardımcı sözcük olarak sayılırlar (Üsönaliyeva, 2010: 92-93). Burada yardımcı fiilden bahsedilmemesi dikkati çekmektedir.

“Yardımcı sözcük” terimini kullanan Türkologlardan biri olan Zeynalov, Türk lehçelerinde sözcükleri şu şekilde sınıflandırır:

“...Kelime türlerini, sözlüksel-anlamsal ve yapıbilimsel özellikler zemininde tasnif etmek ve onların esas özelliklerini ortaya koymak daha uygundur.

Sözcüğün yapıbilimsel ve anlamsal özelliklerine dayanarak (cümlesel özellikleri de göz önüne almak şartıyla) Türk lehçelerinin sözcüklerini iki büyük gruba bölmek uygundur:

1. Esas kelime (sözcük) türleri.

2. Yardımcı kelime (sözcük) türleri.

Esas kelime türlerine isim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve fiiller; yardımcı kelime türlerine ise bağlaç, edat, goşma¹, kipsel sözler (ünlem ve yansımalar – taklidi sözler – ise özel kelime türleridir) girer.” (Zeynalov, 1993: 31-32).

Zeynalov, yardımcı sözcüklerin / kelimelerin özelliklerini ise şu şekilde açıklar: “Yardımcı kelime türleri ise esas kelime türlerinden farklı olarak gerçek anlamdan mahrum, söz ve cümleler arasında belli söz dizimsel ilişki oluşturan söz gruplarıdır.” (Zeynalov, 1993: 33).

“Nehcül Ferādis'te Yardımcı Sözler” adlı yüksek lisans tezinde Gültekin, sözcükleri, sahip oldukları anlam ve yüklendikleri görev bakımından *bağımsız* ve *yardımcı* söz olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmaya göre isim, sıfat, zarf ve fiiller

¹ goşma² is. gram. Bağımsız anlamı olmayan, kelimelerden sonra gelerek çeşitli ifadeler bildiren sözler (aslında bunlar sıfat ve edattır Azerbaycan Türkçesinin gramerinde goşma olarak ifade ediliyor.) örnek: **göre, başğa, ötrü.** (Altaylı, 1994: 542)

bağımsız; edatlar, bağlaçlar, yardımcı fiiller ve ünlemler yardımcı söz grubunda yer alırlar. Yardımcı söz şu şekilde tanımlanmıştır:

“Bağımsız sözler, tek başına anlam taşıyan, varlığını başka söze gerek kalmadan koruyan ve kullanabilen sözlerdir. Bunun karşısında ise tek başına anlam ifade etmeyen, sadece gramer vazifesi bulunan ve ancak bu şekilde varlığını kullanabilen bağımlı sözler vardır. Bunlara yardımcı söz diyoruz. Yardımcı sözler dil bilgilik anlamlarıyla ön plana çıkar ve değer taşır.” (Gültekin, 2006: 9).

Sözcük türlerinin sınıflandırılmasında, “yardımcı sözcük” terimini kullanmamakla birlikte, Delice, “Sözcük Türleri” adlı kitabında “Dilbilgisel Anlamalı Sözcükler” başlığı açmıştır. Bu başlık altında ele aldığı sözcük türleri ise daha çok “yardımcı sözler” olarak değerlendirilen sözcük türleridir. Delice’nin dilbilgisel anlamalı (yardımcı) sözcükler hakkındaki tanımı ve bu sözcüklerin özellikleri ile ilgili tespitleri şöyledir:

“Cümleye kavram adı olarak değil de kavram adı taşıyan sözcüklere anlamsal destek vermek amacıyla kullanılan sözcükler, dilbilgisel anlamlıdır. Bu sözcüklerde sözlükte zikri geçen gerçek, yan, mecaz, argo ve terim anlamlarının hiçbiri yoktur. Bu anlamlardan biri ile cümleye katılmış sözcükleri dilbilgisel açıdan tamamlar ve onların cümleye bir bağlam doğrultusunda katılmasına yardım eder.

Bu tür sözcükler yardımcı fiil, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı ve pekiştirme edatıdır.” (Delice, 2008: 105).

Karaağaç, “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı kitabında, türemiş sözlerden bahsederken, dillerin biçim birimlerinde görülen yapı ve işleyiş özelliklerini değerlendirir ve yardımcı sözler yönteminden de bahseder. Burada dolaylı olarak yardımcı sözcüğü tanımlamış ve özelliklerini belirtmiştir. Bu yöntem şudur:

“Yardımcı sözler yöntemi: Bağlı biçim birimlerin başlangıcında duran bir söz yapım ve çekim yöntemidir. Biçim birimlerin asıl ve bağlı biçim birimi haline gelişleri, ancak böyle bir kullanımla gerçekleşir. İki asıl biçim birimiyle kurulur; fakat bu iki birimden biri, anlam alanını genişleterek, büyük bilgilere ad yapılarak, bağlı biçim birimi haline getirilir.

Türkçenin birleşik eylemleri, Türkçenin tarihi boyunca yaşanmış ve yaşanmakta olan edatlaşma, zarflaşma ve zarf-eylemleşme süreçleri sonucu ortaya çıkan yapılar, gerçek dünyanın yardımcı sözler yöntemiyle yansıtıldığı yapılardır: terk et-, güzel ol-,

spor yap-, sevmiş bulun-, yazabil-, koşuver-, ile, diye, göre, için, kadar, bakımından, dolayısıyla vb.” (Karaağaç, 2012: 405).

Yukarıda verilen bu tanımlama ve açıklamalardan yardımcı sözcüklerin, genel olarak, anlam ve görev bakımından ele alındıkları görülür. Buna göre de bir sözcüğün yardımcı sözcük sayılabilmesi için;

1. Tek başına sözlük anlamlarının bulunmaması,

2. Sözlük anlamı bulunmamasından dolayı da tek başına kullanılamaması; ancak, cümle ve sözcük gruplarındaki anlamlı sözcükler arasında ilgi kurması, bu sayede de hem kendisinin anlam kazanması hem de ilgili sözcüklerin anlamlarını etkilemesi gerektiği sonuçları ortaya çıkar.

Burada dikkati çeken önemli noktalardan biri, yukarıdaki araştırmacıların hemen tamamının edat, bağlaç ve ünlemlerin tek başlarına anlamları olmayan, ilgili oldukları asıl sözcükler ile bir anlam değeri kazanan sözcükler oldukları konusunda hem fikir olmaları; ikincisi ve konumuz açısından asıl önemli olanı, çoğu çalışmada, yapısında her ne kadar *yardımcı* ifadesi bulunsun da, yardımcı fiillerin görevli/yardımcı sözcükler içerisinde gösterilmemesidir.

Bunun nedeni, i- fiili dışındaki yardımcı fiillerin (ol-, et-, kıl-, eyle-) asıl fiiller gibi kullanımlarının, yani tek başlarına da bir sözlük anlamı taşıdıklarının düşünülmesi olsa gerektir. Çünkü, Türkçede fiiller genel olarak yapı, görev ve varlık (nesne) ile ilişkisine göre sınıflandırılmış; sözlük anlamları ve gramatikleşme ilkeleri dikkate alınmamıştır. Yardımcı sözcüklerin tespitinde ise temel belirleyicinin sözlük anlamı bulundurup bulundurmama olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “yardımcı fiil” belirlenmeye çalışılırken yardımcı sözcükler içerisinde değerlendirilmesi ve yardımcı sözcüklerin anlam, yapı ve görevleri ile karşılaştırılması daha doğru gözükmemektedir.

1.4. Yabancı Dillerin Bazılarında Yardımcı Fiil Kavramı

Türkçede yardımcı fiillerin tespitine katkısı olacağı düşüncesi ile kökeni değişik dil ailerinden olan ve Türkçe ile yakın ilişkileri bulunan bazı dillerdeki yardımcı fiil algısına bakmanın gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceye iten başlıca etkenler her dilde varlık bilgisini anlatan “ol-” anlamında bir fiilin ve bildirme görevi bulunan ve Türkçede i- ile -DİR (< turur) karşılığı olan ek ya da fiillerin bulunmasıdır.

1.4.1. Farsça

Farsçada tüm birleşik zamanlar ile edilgen, yeterlik ve gereklik şekillerini oluşturmak için zorunlu olarak kullanılan ikinci dereceden fiillere yardımcı fiil (fi'lü'l-mu'în) denir.

Asıl yardımcı fiiller; ek-fiil (هستن/هستن hesten/استن/استن esten), بودن bûden, شدن şûden, خواستن hâsten, داشتن dâšten, توانستن tûvânisten, بایستن bâyisten ve شایستن şâyisten fiilleri olup, bunlardan ilk üçü asıl fiilin sonunda, diğerleri ise başında yer alır. Bu fiillerin tümü, hem kendi anlamlarında bağımsız bir fiil gibi, hem de yardımcı fiil olarak kullanılırlar. Yardımcı fiil olarak kullanıldıklarında kendi anlamlarını tamamen veya kısmen kaybederler.

بودن : “olmak” mastarının geçmiş zaman gövdesi “bûd” ve şimdiki zaman gövdesi “bâş” şeklindedir. Geçmiş ve geniş zaman çekimi şöyledir:

بودم : idim	باشم : -im, olurum
بودی : idin	باشی : -sin, olursun
بود : idi	باشد : -dir, olur
بودیم : idik	باشیم : -iz, oluruz
بودید : idiniz	باشید : -siniz, olursunuz
بودند : idiler	باشند : -dirler, olurlar

Ör) من دران وقتها جوان بودم (Ben o zamanlar gençtim)

هستن “hesten” yardımcı fiili Farsçada ek-fiilin atası kabul edilir. Özne ile yüklemi birbirine bağlar. Türkçedeki –im, -sin, -dir vb. ek fiille aynı görevi yapar ve eski bir fiilin (hesten) kalıntısıdır.

Ör) مردم : merdem (adamım)

دانشمندی : dânişmendî (bilginsin)

خوبست : hûbest (güzeldir)

شدن : “olmak” yardımcı fiili.

Ör) تو بامن دوست شدی (Sen benimle arkadaş oldun)

خیلی ممنون می شوم (Çok memnun olurum)

خواستن “istemek” yardımcı fiili, asıl fiilin başına gelir.

Ör) خواستیم برابر برویم (Birlikte yürümek istedik)

توانستن “e bilmek, muktedir olmak” yeterlik fiili. Asıl fiilden önce gelmek suretiyle kullanılır.

Ör) ما می توانیم بدویم Biz koşabiliriz.

کردن (kerden): “yapmak, etmek, eylemek” anlamındaki bu yardımcı fiil, bilhassa modern Farsçada bir hayli işlektir. Türkçedeki “etmek, eylemek” yardımcı fiillerinin Farsçadaki karşılığıdır. İsimlerden sonra gelerek “isim+yardımcı fiil” kullanımları oluşturur.

Ör) عفو کردن: ‘afv kerden= affetmek

ترک کردن: terk kerden= terketmek

کومک کردن: kömek kerden= yardım etmek

باور کردن: bâver kerden= inanmak (Şahinoğlu, 1997: 195-205).

1.4.2. Arapça

Arapçada yardımcı fiil konusu “nâkıs fiil” olarak adlandırılır. Nâkıs fiiller şöyle sıralanabilir:

كان Kâne ve benzerleri: İsim cümlesini kendi zaman ve eylem anlamlarıyla yeniden kuran fiillerdir. Bunlar örnekleriyle şöyledir:

ظل (zalle) : “kalmak” anlamı katar.

Ör) ظل الولد في الحديقة (Çocuk bahçede kalmaktadır)

اضحى (adhâ): “olmak” anlamı katar.

Ör) اضحى العلم ضروريا (İlim, zorunlu oldu)

اصبح (asbaha): “oldu” anlamı verir.

Ör) اصبحت متفوقا (Ali başarılı oldu)

اصبح الثلج ماء (Su, buz oldu)

كان (kâne): Ek fiilin geçmiş zaman yapısında kullanılır. Geniş zaman yapısında “يكون yekûnu” şeklindedir.

Ör) كان احمد مسافرا (Ahmed misafir idi)

كان الولد سعيدا (Çocuk mutluydu)

يحببني ان يكون للعامل اهله (İşin ehlinde olması, hoşuma gider)

امسى (emsâ) : “olmak” anlamı katar.

Ör) امسى خادم فريحه زوجها (Feriha’nın kocası, hizmetçisi oldu)

صار (sâre): “oldu” anlamı verir.

Ör) هل صار خبزا العجين (Hamur, ekmek oldu mu?)

بات (bâte) : “oldu” anlamı katar.

Ör) باتت اختي طبيبتى (Kız kardeşim doktorum oldu)

مازال (mâ zâle): “devam etmek” anlamı katar.

Ör) ما زال خالد مجتهدا (Halit, çalışmaya devam etmektedir)

ليس (leyse): “değildir” anlamı katar.

Ör) ليس استاذى ابى (Öğretmenim, babam değildir)

مادام (mâ dâme): “yardım etmek” anlamınd akullanılır.

Ör) ما دمت ساساعدك (Bana ihtiyacın olduğunda sana yardım edeceğim)

ما انفك (mâ infekke): Süreklilik anlamı katar.

Ör) ما انفك مجروح حيا (Yaralı, hâlen hayattadır)

ما برح (mâ beriha): Süreklilik anlamı katar.

Ör) ما برحت الارض مبللة (Toprak, ıslaklığını sürekli korudu)

ما فتي (mâ feti'e): Süreklilik anlamı katar.

Ör) ما فتي الطفل لاهيا (Çocuk sürekli eğlendi) (Candemir, 2012: 140-123).

1.4.3. Rusça

Rusçada yardımcı fiil olarak “быть (bit), мочь (moç), уметь (umet), должен (doljen), является (yavlyaetsya) vb ” fiiller kullanılır.

быть (ol-) yardımcı fiili Türkçedeki bildirme eki -Dİr, ol- ve i- cevher fiilleri karşılığı olarak tek başına ya da fiillerle ve isim türünden sözcüklerle kullanılır. Şimdiki zamanda kullanımı yoktur, geçmiş ve gelecek zamanda kullanılır. Şimdiki zaman çekiminde ya “-” tire işareti ya da yine bir yardımcı fiil olan ve yalnızca şimdiki zaman çekimi bulunan “является” kullanılabilir. Ancak bunların kullanımında bir zorunluluk yoktur (Tanyeri, 2002: 22).

Быть yardımcı fiili geçmiş zamanda şahıslara göre “был = я /ты был / была, он был, она была, оно было”; gelecek zamanda “буду = я буду, ты будешь, он будет,” şekillerini alır.

Я был в театре вчера. (Dün akşam tiyatroydaydım.)

İsimlerle ve sıfatlarla kullanımını şu şekilde örnekleyebiliriz:

Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Иван был студентом. (İvan öğrenciydi.)	Иван – студент. (İvan öğrenci/dir.)	Иван будет студентом. (İvan öğrenci olacak.)
Книга была интересная. (Kitap ilginçti.)	Книга интересная. (Kitap ilginç/tir.)	Книга будет интересная. (Kitap ilginç olacak.)

Yalnızca şimdiki zaman çekimde kullanılabilen “Является” şimdiki zaman yardımcı fiilinin kullanımını şöyle örnekleyebiliriz: Иван является студент (İvan öğrenci/dir).

Мочь (-ebil-) anlamına gelen bir yardımcı fiildir. Şahıslara göre “я могу, ты можешь, он может” gibi şekillere girer. Fiillerin mastar halleri ile kullanılır ve mastar halindeki fiilden önce gelir. Bu yardımcı fiil kısa cevap cümlelerinde tek başına da kullanılabilir.

Он сейчас может работать. (O şimdi çalışabilir.)

– Могу ли я видеть вашу школу? (Sizin okulu görebilir miyim?)

– Конечно, можете. (Elbette, görebilirsiniz.)

Yine “ebil-” anlamına gelen yardımcı fiilerden biri de уметь fiilidir. Bu fiil de şahıslara göre çekime girer: я умею, ты умеешь, он умеет vb. Çekimli şekilleri asıl fiilden önce gelir, kısa cevaplar da tek başına da kullanılabilir.

– Вы умеете играть на гитаре? (Siz gitar çalabilir misiniz?)

– Да, умею. (Evet, çalabilirim.)

Должен, Türkçedeki “-malı” gereklilik kipinin karşılığıdır. Bu yardımcı fiil her şahsa göre değil de teklik-çokluk ve teklik şahıslarda eril-dişilik bakımından çekime girer: Teklik, eril ya da diş = я, ты, он, она **должен /должна**, он должно; Çokluk = мы, вы, они **должны**. Fiillerin mastar ve çekimlenmiş halleri ile kullanılabilir, her ikisinde de aynı anlama sahiptir (Pehlivanova, Lebedeva, 1998, 221; Tanyeri, 2002:135). Gültek, bu yardımcı fiili “kısa sıfat” olarak değerlendirmekte ve “borçlu olmak” anlamına gelen bir asıl fiil anlamı da bulunduğunu bildirmektedir “Я должен ехать в город. (Şehre gitmeliyim.), Мы должны паботать. (Çalışmalıyız).” (Gültek, ? : 202-203).

Вы **должны пойти** к врачу. (Siz doktora gitmelisiniz.)

Она **должна быть** свободна завтра. (O yarın müsait olmalı.)

Я **должен заказать** номер в гостинице. (Otelde bir yer ayırtmalıyım.)

1.4.4. İngilizce

İngilizcede fiillerin anlam ve kullanımlarına göre “yardımcı ve olağan” fiiller olarak ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Türkçedeki “yardımcı fiil” karşılığı olarak “auxiliary verb” terimi kullanılmaktadır ve on iki adet olan yardımcı fiiller şunlardır: to be, to have, to do, to dare, to need, can, may, must, will, shall, ought, used.

Bu fiillerin en dikkat çekici özelliğinin başında **sözlük anlamlarının bulunmaması** gelmektedir. İngilizcedeki yardımcı fiillerin görevleri, yapıları ve kullanımları hakkında genel olarak şunları söyleyebiliriz:

1- to be, to have, to do, to dare, to need yardımcı fiilleri dışındakiler “to” (-mAk) mastar ekini almazlar.

2- Şahıslarla ve görevine göre sadece to be, to have, to do çeşitli ekler alabilirler:

I am	I have	I do
You are	you have	you do
He is	he has	he does vb.

3- İçinde yardımcı fiil bulunan bir cümle soru cümlesi yapılmak istenirse yardımcı fiil başa getirilir: she is ... = is she ... ?

4- Olumsuz yapmak için ise yardımcı fiilden sonra “not” getirilir. Bu sözcük can yardımcı fiiline mutlaka birleşik yazılırken, diğerlerine ayrı yazılır. Yalnızca kısa yazımda birleşik yazılabilir:

I am...	I am not...
He is...	he is not... he isn't
She can...	she cannot... she can't vb.

5- Daha çok konuşma dilinde to be, to have, will ve shall özne ile birleştirilebilir.

I am...	I'm...
They have...	they've...
I shall...	I'll...
He will...	he'll... vb.

6- Yardımcı fiillerden be, have, used, ought'tan sonra “to” mastar eki bulunduran fiiller gelir: “We are to leave early. (Erken girmemiz gerekiyor.), He has to help his father. (Babasına yardım etmek zorundadır.)

Will, shall, must, may, can, do'dan sonra ise kök haldeki fiiller gelebilir: I can read. (Okuyabilirim.), He must telephone. (O telefon etmeli.), I do not drink. (İçmem.)

7- İngilizcede be, have ve do fiillerinin asıl yardımcı fiiller (primary auxiliaries); diğerlerine kiplik (modal) yardımcıları denmektedir (Şerif, 2002: 154).

8- İngilizcede yardımcı fiiller birdirme, birleşik zamanlar, gelecek ve geçmiş zaman, tasvir fiilleri gibi pek çok yapıda kullanılırlar (Şerif, 2002: 123-127, 154-252). Bu kullanımlara bazı örnekler vermek İngilizcedeki yardımcı fiil ve görevleri hakkında

belirli bir kanaat oluşmasına yardımcı olacağı için konu fazla uzatılmayacaktır. Türkçe çevirilerinden yardımcı fiilin görev ve anlamı anlaşılabacaktır.

Örnekler:

to be: I **am** a teacher. (Ben öğretmenim/dir.)

He **was** looking at the pictures. (Resimlere bakıyordu.)

to have: (şimdiki bitmiş zaman): I **have** seen your brother. (Erkek kardeşini gördüm.)

(geçmişte bitmiş zaman): She **had** learnt all the words. (bütün sözcükleri öğrenmişti.)

(gelecekte bitmiş zaman): They will have finished the book. (Kitabı bitirmiş olacaklar.)

can: (yetenek) : I **can** carry this table. (Bu masayı taşıyabilirim.)

(izin): **Can** I use your knife. (Sizin bıçağınızı kullanabilir miyim?)

(olasılık): You **can** be a good teacher. (iyi bir öğretmen olabilirsin.)

to need (zorunluluk ifadelerinde kullanılır)

I need your help. (Yardıma ihtiyacım var.)

Do you think he need go with them? (Onlarla gitmesi gerekir mi dersiniz?)

will: (gelecek zaman anlamtımında kullanılır)

You will meet them at the station. (Onlarla istasyonda buluşacaksınız.)

Will you come with me? (Benimle gelir misin?) vb...

Yukarıda kısaca ele alınan bu dört farklı dilden İngilizce, Rusça ve Arapça da yardımcı fiillerin tek başlarına açık bir sözlük anlamlarının bulunmadığı görülmektedir. Yalnızca Farsçada fiil + fiil şeklinde kullanılan bazı fiillerin asıl fiil olarak da kullanılabildiği bilgisi yer almaktadır. Bu asıl fiiller yardımcı fiil olarak kullanımlarında kendi anlamlarından sıyrılırlar.

Bu dillerde de yardımcı fiiller bildirme, isimleri fiilleştirme, tasvir fiili ve birleşik zaman çekimlerinde kullanılmaktadırlar. Özellikle **olmak** fiilinin cevher fiil olarak kullanılması yanında en işlek yardımcı fiil olması da dikkat çekici noktalardandır. Bu diillerde yardımcı fiil sayılarının ise dört ilâ on iki arasında olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKÇEDE BİRLEŞİK FİİL

Türkçe ile ilgili hemen bütün dil bilgisi çalışmalarında yardımcı fiil kavramı birleşik fiil incelemelerinde ortaya çıkmıştır. Yardımcı fiiller birleşik fiil yapılarında görev aldıkları için bu yaklaşım doğrudur; ancak, hemen bütün birleşik fiil yapılarında ikinci tarafta kullanılan fiiller yardımcı fiil sayıldığından Türkçedeki yardımcı fiil sayısı ve yardımcı fiilin tanımı üzerinde bir birlik oluşmasını engellemiştir. Yalnızca yardımcı fiili konu edinen çalışmalar çok sınırlı kalmıştır.

Türkçedeki birleşik fiil ile ilgili çalışmalarda isim + zarf-fiil + fiil (tasvir fiili), isim + zarf-fiil + fiil (modal fiil), fiil + sıfat-fiil + fiil (karmaşık fiil), (yalın) isim + fiil /yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillerin ikinci tarafında kullanılan fiiller ile kalıp sözler ve deyimlerde kullanılan fiillerin yardımcı fiil sayıldıkları görülmektedir. Bundan dolayı Türkçede birleşik fiiller üzerine görüşler aktarılıp bu birleşiklerdeki fiillerin görev ve anlam bakımından değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Birleşik fiillerin sınıflandırılmasına değinilmeyecek, yalnızca bu konu ile ilgili çalışmalarda yukarıda verilmiş olan sınıflandırma dikkate alınarak yardımcı fiil hakkındaki görüşler açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Birleşik fiiller, dil bilgisi çalışmalarında, genelde yapı bilgisinin içerisinde incelenmiştir. Daha çok da, 1. isim + fiil, 2. fiil + fiil şeklinde kurulan birleşik fiiller diye sınıflandırılmıştır (Karaağaç, 2012: 471-476; Ergin, 1999: 386-387; Hacıeminoğlu, 1991: 255-277; Öztürk, 1997: 97-103 vd.).

Cevher fiili / ek-fiil, yardımcı fiil, tasvir fiili gibi fiilleri ilgilendiren kullanımlar ve kavramlar da birleşik fiilin kuruluşunda yer alan yapılar oldukları için, hemen her dil bilgisi çalışmasında birleşik fiil başlığı altında yer almaktadırlar ve incelenmektedirler. Bu nedenle öncelikle birleşik fiil kavramı ele alınıp, daha sonra birleşik fiilin kuruluşunda görev alan fiiller hakkında (cevher fiili /ek-fiil, tasvir fiili, yardımcı fiil vs.) bilgi vermenin daha doğru olacağı açıktır.

Türkçenin dil bilgisi çalışmalarında birleşik fiil ve özellikleri hakkında öne çıkan görüşler şöyledir:

Ercilasun, “Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-” adlı incelemesinde, konu ile ilgili çalışmaların pek çoğundan bilgileri aktardıktan sonra, birleşik fiil için bir tanımlama

yapar ve kapsamlı bir değerlendirmede bulunur. Ercilasun'un birleşik fiil ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:

“Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas; mânâca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muâmelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar; asıl mânâlarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mânâ ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu, böyledir. İster iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun, her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yâni bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur.” (Ercilasun, 1984: 48).

Ercilasun'un, yukarıdaki birleşik fiil tanımı ve birleşik fiillerin genel özellikleri ile ilgili değerlendirmeden sonra vermiş olduğu örneği de, konumuzun özüne temas ettiği için, aşağıya alınmıştır:

“Basit fiilin yapısında sâdece kök, türemiş fiilin yapısında kök ve ek, birleşik fiilin yapısında esas ve yardımcı unsur olan iki veya daha fazla kelime vardır. Tıpkı, yapım eki ile türetilmiş bir fiilin tek bir oluşu veya kılışı ifâde etmesi gibi, kelimelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik fiil de tek bir oluşu veya kılışı anlatır. «Hastalanmak» ne ifade ediyorsa, «hasta olmak» da aynı şeyi ifâde eder. Burada «hasta» artık isimlikten çıkmış, «olmak» yardımıyla (hastalanmak'ta –lan- yardımıyla) fiilleşerek bu defâ oluş ifâde eden yeni bir kelime haline gelmiştir. «Olmak» da müstakil iken ifade ettiği «vücut bulmak, meydana gelmek» mânâsından sıyrılarak «hasta» ismini fiilleştirme vazifesi görmüştür.” (Ercilasun, 1984: 48).

Ercilasun'un bu çalışmasında birleşik fiili “1. Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+fiil), 2. İki tarafı fiil olan birleşik fiiller (fiil+fiil)” (Ercilasun; 1984: 51) olarak ikiye ayırdığı da görülmektedir.

Korkmaz'ın, birleşik fiil hakkında birbirinden biraz farklı olan birkaç tanımlama ve sınıflandırması vardır. Bunlar aşağıda sıra numarası verilerek aktarılıp, genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır:

1- *“Birleşik fiiller bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir: affet-, alt et-,...ilân edil, kabul edil-, iyi ol-,*

kaybol-, gitmiş ol-, gidecek ol-, emreyle-, kabul eyle-, namaz kıl-; yapabil-, açıver-, bakakal-, bekleyedur- vb.” (Korkmaz, 2010: 530).

Korkmaz, bunların dışında üçüncü bir birleşik fiil yapısı olduğunu da açıklar:

“Birleşik fiillerin bir başka türü daha vardır. Bu türe girenler, bir veya birden fazla ad ile bir fiilin birleşmesinden oluştukları ve yapı bakımında ad + yardımcı fiil kalıbında oldukları halde, işlev ve anlam bakımından yalnız kaynaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda bir kalıplaşmadan geçerek deyimleşmişlerdir. Bunları anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiiller diye adlandırıyoruz.” (Korkmaz, 2009: 530; 2010: 46-47).

2- “Birleşik Adlar” bölümünde açıklandığı üzere, dilimizin yeni kelime yapma yollarından biri de birleştirme yoludur. Bu yol, fiiller için de geçerlidir. Birleştirme yolu ile yapılan fiillere **birleşik fiil** denir. Birleşik fiil bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” (Korkmaz, 2009: 791).

Korkmaz, birleşik fiili, Türkçenin sözcük türetme yollarından biri olan “birleştirme” içerisinde de değerlendirmiş ve birleşik fiilleri yeni anlamlı bir sözcük olarak görmüştür. Burada da birleşik fiil yapısının yalın haldeki Türkçe ve yabancı isimlere etmek, eylemek ve olmak yardımcı fiilleri getirilerek yapıldığını kaydetmiştir (Korkmaz, 1994: 181-183). Burada Korkmaz, isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiilin yeni anlamlı bir sözcük olduğunu belirterek, yukarıda Ercilasun’un da belirttiği gibi, bu birleşikteki yardımcı fiili bir tür isimden fiil türetme eki olarak değerlendirmiş olmaktadır.

Korkmaz’ın, birleşik fiili isim ya da fiillerle belirli fiillerin bir araya gelerek oluşturdukları yeni anlamlı sözcükler şeklinde kabul ettiği ve birleşik fiili 1. isim + yardımcı fiil, 2. fiil + fiil ve 3. isim unsuru + fiil (anlamca kaynaşmış deyimleşmiş fiil) şeklinde üçe ayırdığı görülmektedir.

Korkmaz, “Gramer Terimleri Sözlüğü”nde deyimî şöyle tanımlar:

“deyim: (Alm. Ausdruck, Redensart; fr. locution; İng. locution, idiom; Osm. tâbir)

Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu: Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak, buluttan nem kapmak, çileden çıkmak, dalga geçmek, el ele vermek, karşı

gelmek, mercimeği fırına vermek, nalları dikmek, saman altından su yürütmek, üç buçuk atmak, yasak savmak, yüzgöz olmak, zılgıt vermek vb.” (Korkmaz, 2010: 66).

Dizdaroğlu; “...birden artık sözcükten oluşan fiillere *bileşik fiil* denir.” şeklinde birleşik fiili tanımlar ve birleşik fiilin “1. İki fiilden yapılmış *bileşik fiiller*, 2. Yardımcı fiillerle yapılmış *bileşik fiiller*, 3. Anlamca kaynaşmış *bileşik fiiller*” olmak üzere üç türü olduğunu belirtir (Dizdaroğlu, 1963: 30).

Gülensoy’un birleşik fiil tanımı; “Birden fazla kelimenin birleşmesinden oluşan fiillere birleşik fiil adı verilir.” şeklindedir ve o da, isim + yardımcı fiil, asıl fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil ve deyimleşmiş birleşik fiiller olmak üzere birleşik fiili üçlü bir tasnife tabi tutar (Gülensoy, 2000: 402-403).

Kükey, birleşik fiili; “İki ya da daha çok sözcüğün birleşerek oluşturdukları yeni anlamdaki fiillere, yapısına göre, «*bileşik fiil*» adı verilir.” şeklinde tanımladıktan sonra, birleşik fiil yapısını dört ana başlık altında ele alır; bu başlıklar şunlardır:

- “1- Fiilin fiille oluşturduğu *bileşik fiiller*,
- 2- Fiilimsi (fiil türevi) nin fiille oluşturduğu *bileşik fiiller*,
- 3- İsim soylu sözcüklerin fiille oluşturduğu *bileşik fiiller*,
- 4- İsmi fiille oluşturduğu *bileşik fiiller*.” (Kükey, 1972: 10-11).

Kükey’in birleşik fiil sınıflandırması birleşğin anlamı açısından yapılmıştır. O, fiilimsilerle bazı fiillerin oluşturduğu yapıları da birleşik fiil saymış; fakat, fiilimsi + ol-fiilini “fiilin fiille oluşturduğu birleşik fiil”ler arasında gösterirken; fiilimsi + tut-, gel-, görün- vb. yapıları “fiilimsinin fiille oluşturduğu birleşik fiiller” olarak göstermiştir.

Kükey, “fiilin fiille oluşturduğu birleşik fiil” arasında yer verdiği ve fiilimsi + ol- şeklindeki birleşik fiilleri, anlam bakımından;

- “1- *başlama fiili*: -ar ol- (*açar olmak, vb*)
- 2- *bitirme fiili*: -miş ol- (*okumuş olacak, vb*)
- 3- *davranma fiili*: -ecek ol- (*gülecek oldu, vb*)” şeklinde sınıflandırırken;

“fiilimsinin fiille oluşturduğu birleşik fiil” arasında gösterdiği ve fiilimsi + tut-, gel-, görün-, vur- vb şeklindeki yapıları ise, yine anlam bakımından;

- “1- *beklenmezlik fiili*: -acağı tut- (*güleceği tuttu, vb*)
- 2- *isteklenme fiili*: -eceğı gel-, -esi gel- (*göreceğı geldi, göresi geldi, vb*)
- 3- *yapmacık fiili*: -miş görün-, -mişliğe vur-, -mişlikten gel- (*anlamamış görünmek, görmemezlikten geldi, anlamamazlığa vuruyor, vb*)” şeklinde sınıflandırmıştır (Kükey, 1972: 20-28).

Kükey'in ikinci başlıkta vermiş olduğu birleşik fiiller, Banguoğlu'nun "karmaşık fiiller" olarak adlandırdığı birleşik yapılardır. Bu konu ileride daha geniş olarak ele alınacağı için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Ancak, bu birleşiklerde yer alan fiillerin sözlük anlamları bulunan asıl fiiller oldukları hatırlanmalıdır.

Yine, Kükey'in, dördüncü maddeyi oluşturan ("ismin fiille oluşturduğu bileşik fiiller"den kastettiği birleşik fiiller pek çok arştırmacının "deyimleşmiş birleşik fiiller" şeklinde adlandırdığı birleşik fiil yapılarıdır (Kükey, 1972: 24-36).

Öztürk, "Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller", adlı çalışmasında, deyimleri birleşik fiil sayar ve şu tanımlı yapar:

"Bir isim ögesiyle yardımcı fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmalarıyla meydana gelen kalıplaşmış yapılar 'Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller' olarak adlandırılmaktadır" (Öztürk, 2008: 13).

Bu tanımlamada deyimlerin oluşumunda kullanılan fiillerin yardımcı fiil olarak belirtilmesi ilgi çekicidir. Öztürk'ün çalışması incelendiğinde, ol-, et-, kıl-, et- gibi, pek çok dil bilgisi çalışmasında "asıl yardımcı /yardımcı fiil" olarak gösterilen, fiillerin kullanılmadığı; deyimlerde kullanılan fiillerin sözlük anlamlarını tamamen ya da kısmen deyimleşmiş öbekler içerisinde yitiren, mecazlaşan asıl fiiller oldukları görülür.

Bu tanımlamada yer alan deyimlerin yapısındaki fiillerin "yardımcı fiil" olarak gösterilmesi üzerinde durmak gerekmektedir. Öztürk'ün çalışması yardımcı fiilin kullanım yeri/ özelliği hakkında önemli bir noktaya dikkat çekmiştir; o da, ol-, et-, kıl-, eyle- gibi asıl yardımcı fiillerin deyimlerde pek kullanılmadığıdır. Bunun en önemli sebebi deyimlerde kullanılan asıl fiillerin gerçek deyim yapısı içerisinde, aynı isimler gibi, anlamlarından kısmen ya da tamamen uzaklaşıyor olması; bunun yanında, asıl yardımcı fiillerin zaten gerçek anlamlarının belirgin olmamasından dolayı deyim içerisinde görev alamaması şeklinde yorumlanabilir. Bu durum yardımcı fiilin özelliklerinden biri sayılabilir.

Karahan, "*Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu*" olarak tanımladığı birleşik fiili, "*bir hareketi karşılayan birleşik fiiller*" ve "*bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller*" olarak iki gruba ayırır. Söz dizimine göre değerlendirdiği birleşik fiillerin birinci başlığı altına hem "hasta olmak" gibi isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiilleri hem de deyimleri almıştır (Karahan, 2011: 73).

Delice de, bu türden yapılara cümlelerin ögeleri içerisinde yer verir. Cümlede yüklem basit veya gövde, türemiş ve öbek şeklinde bulunabileceğini; öbeklerin de yardımcı fiillerle ya da asıl fiillerle kurulabileceğini belirtir. Asıl fiillerle kurulanlar hakkındaki açıklamasından, bunların deyimler olduğu anlaşılmaktadır. Delice'nin konu ile ilgili açıklaması şöyledir:

“Asıl fiillerle kurulanlar: Bu tür fiil öbeklerinin oluşumunda, sözlükteki herhangi bir fiilin eklendiği çekimli veya çekimsiz isimlerle anlamca kalıplaşarak yardımcı fiil gibi kullanılması yoluyla mecaz anlamlı fiil öbekleri meydana getirilebilir.” (Delice, 2007: 153).

Banguoğlu, birleşik fiilleri “Birleşik Kelimeler” başlığı altında “Birleşik Fiil Tabanları” olarak ele alır ve söz diziminin bir unsuru olarak görür. 1. Zarf öbeği, 2. Çekim öbeği, 3. Bağlam öbeği şeklinde gruplandırır (Banguoğlu, 2000: 310).

Ceritoğlu, birleşik fiilleri “Yanaşma Yöntemli Söz Öbekleri” içerisinde ele alır. Yanaşma yöntemli söz öbeklerini: *“Bir sözün ya da söz öbeğinin, başka bir söz veya söz öbeğine yanaşmasıyla kurulan söz öbekleridir. Yanaşan söz, yardımcı sözler sınıfında yer alan bir çekim edatı veya yardımcı fiildir. Yanaşılan söz ise asıl sözler sınıfında yer alan bir söz veya söz öbeğidir. Bu yöntemle kurulan söz öbeklerinde asıl unsur yanaşılan, yardımcı unsur ise yanaşandır. Yanaşılan asıl unsur başta, yanaşan yardımcı unsur sonda yer alır.*

Yardımcı unsurun temelde iki görevi vardır. Bu görevlerden birincisi yanaştığı sözü veya söz öbeğini içinde bulunduğu söz öbeğinde veya cümlede diğer söz veya söz öbekleriyle bir şekilde bir çekimlik ilişki içine sokmak; ikincisi yanaştığı sözü yeni bir adlandırma yapmaktır. Yani yanaşan sözler çekim eki veya yapım eki gibi işlev görürler.” (Ceritoğlu, 2012: 79) şeklinde tanımlar ve açıklar.

Ceritoğlu'nun yapmış olduğu tanımdan ve açıklamalardan anlaşılmaktadır ki; birleşik fiil kuruluşunda yer alan fiillerin (sözlerin) çekim ya da yapım eki gibi görev almaları, onların yardımcı fiil sayılmalarının nedenidir.

Ceritoğlu, birleşik fiillerin, bir yardımcı fiilin bir isme veya bir zarf-fiile yanaşmasıyla kurulan söz öbeği olduğunu belirtir. Birleşik fiillerin, yardımcı fiilin yanaştığı unsurun isim veya zarf-fiil olmasına göre “adlı birleşik fiil öbeği ve zarf-fiilli birleşik fiil öbeği” olmak üzere iki türü olduğu görüşündedir. İsimli ve zarf-fiilli birleşik fiilleri / fiil öbeklerini şöyle açıklar:

“1.Adlı Birleşik Fiil Öbeği

Adlı birleşik fiil öbeği, bir yardımcı fiilin bir ada yanaşmasıyla kurulan söz öbeğidir. Bu şekilde kurulan söz öbeği bir hareketin adlandırması olur. Adlandırılan hareket, öbekteki ad unsurunun anlamıyla ilgili bir harekettir. Yardımcı fiilin işlevi, addan fiil yapma ekleri gibi adlardan fiiller oluşturmaktır.

Adlı birleşik fiil öbekleri, bir hareketi adlandırma amacıyla kurulan yapımlık söz öbekleridir.

Kırgız Türkçesinde, adlı birleşik fiil öbeğinde yardımcı fiil olarak kullanılan dil birimleri et-, kıl- ve bol- yardımcı fiilleridir. Bu yardımcı fiiller genellikle adların çekimsiz biçimleriyle öbek oluştururlar.

Et- yardımcı fiili, Kırgız Türkçesinin temel yardımcı fiillerinden birisidir. Bu sözün artık Kırgız Türkçesinde asıl fiil olarak kullanımı bulunmamaktadır. Et- yardımcı fiili, kıl- ve bol- yardımcı fiillerine göre daha fazla yansıma sözlere yanaşma özelliğine sahiptir...”

2.Zarf-fiilli Birleşik Fiil Öbeği

Zarf-fiilli birleşik fiil öbeği, zarf-fiil eklerinden -A/-O/-y ve -(I)p ulanmış bir fiile, sözlük anlamı boşaltılıp dil bilgisi görevi yüklenen bir yardımcı fiilin yanaşmasıyla kurulur. Zarf-fiilli birleşik fiil öbeğinde zarf-fiil asıl unsur, yardımcı fiil ise yardımcı unsurdur. Yardımcı fiilin işlevi, zarf-fiilin ifade ettiği hareketin ortaya çıkış farklılıklarını ifade etmektir. Kurulan zarf-fiil öbeği ile yeni bir hareket adlandırılmaz. Bilinen bir hareketin ortaya çıkış farklılıkları ifade edilir. Bu bakımdan adlandırma olarak kullanılan adlı birleşik fiil öbeklerinden ayrılırlar.

Bu söz öbeğinde yardımcı fiil olarak görev yapan yardımcı fiiller, Kırgız Türkçesinde asıl fiil olarak da kullanılmaktadırlar. Bu fiiller şunlardır: cat-, cür-, tur-, otur-, ber-, sal-, taşt-, ciber-, kör-, cazda-, koy-, kel-, ket-, al-, ber-, kal-, çık-, bar-, başta-, bil-.” (Ceritoğlu, 2012: 83-88). 2. maddede, Türk lehçeleri ile ilgili pek çok dil bilgisi çalışmasında artık “tasvir fiili” şeklinde terimleşmiş olan birleşik fiil yapılarından bahsedildiği görülmektedir.

Kara, Türkmen Türkçesi gramerini incelediği “Türkmence” adlı kitabında, birleşik fiili; “Bir yardımcı fiilin isim ögesi veya esas fiille bir araya gelerek oluşturduğu kelime grubudur.”(Kara, 2000: 62) şeklinde tanımlar. Birleşik fiillerin isimle yardımcı fiilin ve esas fiille yardımcı fiilin birleşmesinden oluşan iki türü olduğunu belirtir. Bu birleşik fiil yapılarında isimle kullanılan yardımcı fiiller: bol-, et-, ber-, eyle-; fiille kullanılan yardımcı fiiller: bil-, ber- olarak verilmiştir (Kara, 2000: 62).

Birleşik fiillerin farklı şekillerde ele alınmasına ilginç bir örnek de Eckmann tarafından hazırlanmış olan “Çağatayca El Kitabı”ndadır. Burada Eckmann, birleşik fiiller başlığı altında yalnızca isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşikleri inceler (Eckmann, 2005: 58-60). Eckmann, fiil + fiil şeklindeki yapılara “gerindiumlar” başlığı altında, zarf-fiillerin görevleri, kullanımları incelemesinde yer verir (Eckman, 2005: 104-112).

Eckmann, Çağatay Türkçesi’ndeki birleşik fiiller ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Çağataycada, Farsçada olduğu gibi, hareketlerin büyük bir kısmı, iki unsurun yan yana getirilmesiyle ifâde edilir. Bu iki unsurdan biri, umûmiyetle Arapça ve Farsça, nâdiren Türkçe bir isim (veya isim olarak kullanılan bir başka kelime); diğeri ise, daimâ Türkçe bir yardımcı fiildir. Bu yardımcı fiil, çok defa *kal-* “kılmak, yapmak”, *bazen ve daha çok şiirde ét-* veya *eyle-* vs (*Farsça kerdan* “yapmaktır”)’dir.” (Eckmann, 2005: 58).

Eckmann isim + yardımcı fiil / asıl fiil şeklindeki kuruluşları, anlam açısından sınıflandırmadan, yalnızca yapısal olarak ele almış ve birleşik fiil saymıştır. Verdiği örneklerde deyim olan yapılar da birleşik fiil olarak verilmiştir. Birkaç örneğe baktığımızda bu kolayca anlaşılmaktadır. Önce yukarıda yardımcı fiil olarak vermiş olduğu örneklere bakılacaktır. Bunların isimleri fiilleştiren yardımcı fiiller oldukları görülmektedir:

“*avf kal-* “affetmek”, *âsâyîş kal-* “dinlenmek”, *çâre kıl-* “çare bulmak”, *uruş kal-* “vuruşmak, döğüşmek”, *yaraş kal-* “yaraştırmak uygun bulmak”; *çâk ét-* “yarmak”, *iż har ét-* “gösterme, açıklama, ortaya çıkarma”, *pesend ét-* “beğenmek”, *kâl u kâl ét-* “konuşmak, dedi kodu etmek”, *şerh ét-* “açıklamak”, *asığ ét-* “fayda etmek, faydalı olmak”, *kéngeş ét-* “danışmak, müzâkere etmek” (Eckmann, 2005: 59).

“Asıl fiiller ile yapılan birleşik fiil” olarak adlandırdığı yapıların ise çoğu anlam açısından deyim niteliğindeki birleşik yapılardır. Bunların, Farsçanın taklit edilmesiyle ortaya çıktığı da belirtilmektedir: “*çék-* veya *tart-* “tartmak” (*Fars. keşiden*), *tap-* “bulmak” (*Fars. yaften*), *ur-* “vurmak” (*Fars. zeden*), *yé-* “yemek” (*Fars. ħorden*), *yut-* “yutmak” (*Fars. fûru-ħorden*)

nâle çék- “inlemek, ağlamak”, *âh tart-* “ah çekmek”, *cefâ tart-* “cefa çekmek, eziyet çekmek”, *cânlar tart-* “canlar almak, zulmetmek”;

ârâm tap- “huzur bulmak, dinlenmek”, *şikest tap-* “başarısızlığa uğramak, yenilmek”;

âh ur- “ahlamak, feryad etmek”, berhem ur- “karışmak, dolaşmak”, baş ur- “hasıl olmak, çıkmak, doğmak”;

ğam yé- “üzülmek”, ħased yé- “kıskanmak”” (Eckmann, 2005: 59-60).

Birleşik fiili genel anlayışın dışında sınıflandıran Gabain, birleşik fiillerin her iki tarafının da fiil olması gerektiğini savunur; “fiil birleşmeleri” olarak adlandırdığı ve bütün unsurları fiil olan şekilleri üç gruba ayırır: “I- esas mânâyı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden, II- bir esas fiil ile bir deskriptif (tasvirî) fiilden veya III- bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelebilir” (Gabain, 1953: 16).

Gabain, isim + yardımcı fiil şeklindeki yapıların “fiil birleşmeleri” veya “mürekkep fiiller” arasında gösterilmelerine rastlanıldığını; ancak, özellikle yabancı asıllı sözcüklerle kurulan bu yapıların birleşik fiil olarak kabul edilemeyeceğini belirtir. Bunun sebebi olarak da bunlarda kullanılan fiillerin, kendi adlandırması ile “sözde yardımcı fiil” olmalarını gösterir. Gabaine göre, fiillerle birleşik fiil kuranlar “asıl yardımcı”; isimlerle (neslelerle) kullanılanlar “sözde yardımcı” fiildir. O, tamir et- örneğindeki et- fiiline “sözde yardımcı fiil” derken; kaybol-’da kullanılan ol- fiiline, burada kayıp ismi ile kullanılmasına rağmen, daha çok fiillerle kullanıldığı için, “asıl yardımcı fiil” demektedir (Gabain, 1953: 26). Gabain’in bu görüşüne, yardımcı fiiller başlığında daha geniş yer verilecektir. Yalnız şunu kaydedelim ki; “Eski Türkçenin Grameri” adlı kitabında är-, bol- ve tur- fiillerinin yardımcı fiil olduklarını, bunların hiçbir zaman zarf-fiillerle değil, çekimli fiillerle ya da isimlerle kullanıldıklarını belirtir (Gabain, 2007: 87). Burada “asıl” ya da “sözde” yardımcı fiil gibi bir ayrım yapmamıştır. Gabain’in bu ifadelerinin çelişkili olduğu düşünülebilir; ancak, onun bu şekilde yardımcı fiilleri sınıflandırmasının birleşik fiil açısından bir değerlendirme olduğu ve birleşik fiilin her iki unsurunun da fiil olması gerektiğini savunduğu gözardı edilmemelidir. Ayrıca, Gabain gibi, birleşik fiillerin her iki tarafının da fiil olması gerektiğinin bazı Türkologlar tarafından da savunulduğu görülmektedir. Yukarıda Zeynalov’un da bu görüşte olduğuna değinilmiştir. Bu görüşü paylaşılanlardan biri de Demirci’dir.

Demirci, birleşik fiili oluşturan sözcüklerin her iki tarafının da fiil olması gerektiğini, buna göre de birleşik fiili; “...semantik olarak tek bir anlam içeren, aynı özne tarafından yönlendirilen, fakat sentaktik bakımdan birden fazla fiilin art arda gelmesiyle oluşan, açık/görülen bir bağlaç ile bağlanmayan yapılar” olarak tanımladığını belirtir (Demirci, 2006: 124).

Grönbech ise “*Türkçenin Yapısı*” adlı kitabında, birleşik fiillere “Nesneyle Yapılan Birleşik Fiil” başlığı altında yer verir ve bir isim ile her hangi bir fiilin, asıl ya da yardımcı fiil ayrımı yapmaz, cümlelerin diğer unsurlarıyla münasebeti bakımından tek bir kelime, parçalanamaz bir bütün olarak kullanılabileceğini belirtir. Bu yapının sentaks bakımından, isim ve fiilden meydana gelen böyle bir birleşğin, isimden türetilmiş bir fiil gibi sağlam bir çatı olduğunu belirterek şu örneği verir: “*kağanlığığ kağansıratmış, yağığ baz kalmış “kağanlıyı kağansızlaştırmış; düşmanı râm etmiş.” O halde son cümle, iki nesneli geçişli bir fiil değildir, yani yükleme nesne olarak değil, bir fiil birleşği ile yükleme hâli almış nesne olarak tahlil edilebilir. Cümle, (yağığ + baz) + kıl- şemasına göre değil, yağığ + (baz + kıl-) şemasına göre kurulmuştur.*” (Grönbech, 1995: 141).

Hatiboğlu da deyimler dışındaki fiiller ile kurulmuş birleşik yapıları, kalıplaşmış yapılar olmadıkları tezini ileri sürerek kelime grupları içerisinde saymaz, yalnızca tasvir fiilleri ile kurulmuş yapıların yarı kalıplaşmış kelime olabileceğini savunur (Hatiboğlu, 1963: 203-244).

Göğüş, “gelir giderim, girer çıkardım” gibi kuruluşları da birleşik fiil içerisinde değerlendirir ve bunlara “ikizlemeler” adını verir (Göğüş, 1962: 261). Bu tür yapılar ikilemeleri andırmaktadır ve iki farklı hareketin sürekliliğini bildirmektedirler. Yalnız bunların ikinci tarafında kullanılan fiiller yardımcı fiil sayılamazlar. Bir birine zıt anlamlı asıl fiillerle kuruldukları görülmektedir.

Gökçe, birleşik fiillerde birleştirilen iki çekimden birinin bir şekil ve zamanı, diğerinin de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ettiğini belirtir. Birleşen iki çekimin tek bir fiil kökü etrafında toplanması gerektiğini bu nedenle de çekimli fiillerden birinin fiil kökünün belirli bir anlam taşınamamasının şart olduğunu savunur. Birleşik çekimde ortaya çıkan birleşik şeklin anlamına fiillerden birinin hem kökü hem de şekil ve zaman eki ile diğerinin ise sadece şekil ve zaman eki ile katıldığını belirtir (Gökçe, 2010: 99).

Timurtaş; “*birleşik fiiller, bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin yahut isim, sıfat, zarf cinsinden bir kelimenin birlikte kullanılmasından meydana gelirler*” (Timurtaş, 2005: 159) şeklinde birleşik fiili tanımlar ve “*Birleşik fiilleri, A. Von Gabain gibi, sâdece iki fiilin birleşmesine inhisar ettirmeye mütamayıl bir telâkkiye sahip olanlar vardır.*” diye de açıklamda bulunur. Kendisi, birleşik fiilleri; “*1. Birleşik sigalar (her zaman ve siganın birleşik şekilleri), 2. Yardımcı fiillerle yapılan birleşik*

fiiller (it-, kıl-, eyle-, ol- fiilleri ile), 3. *Tasvirî (descriptif) fiiller*, 4. *İsim, sıfat ve zarflarla eydana getirilenler*” (Timurtaş, 2005: 159) şeklinde sınıflandırmıştır. Timurtaş’ın birleşik fiil sınıflandırmasında en ilgi çekici noktanın birleşik kipleri birleşik fiil saymasıdır. 1. maddede belirtilenlere cevher fiili, 2. maddede belirtilenlere yardımcı fiiler ve 3. maddedekilere tasvir fiilleri bölümlerinde yer verileceği için burada ayrıca ele alınmamıştır. Dördüncü maddede ise, görüleceği üzere, deyimlerden bahsediyor olması muhtemeldir, ancak biz deyimler için ayrı bir başlık açmayacağımız için bu maddeyi hemen burada vermenin uygun olduğu fikrindeyiz.

Timurtaş’ın “isim, sıfat ve zarflarla meydana getirilen birleşik fiiller ile ilgili görüşü şöyledir: *“Her fiil eskiden beri daima bir isimle kullanılır (msl, yazı yazmak, su içmek gibi). Bu kullanışta isim mef’ûl durumundadır ve ortada bir birleşik fiil mevcut değildir. İsim ve sıfatlarla yapılan birleşik fiillerde ise, artık kelimelerin ayrı ayrı mâna taşımalarından bahsedilemez. Diğer birleşik kelimelerde olduğu gibi iki kelimenin kaynaşarak yeni bir mâna kazanması bahis konusudur. Fakat bu yeni mâna kazanmak hususu mutlak değildir. Bazen kelimeler mânalarını büsbütün kaybettikleri gibi, bazen de sadece birinin mânası ortadan kalkar.*

İsim ve sıfatlarla yapılan birleşik fiillerde kelimeler hakikî mânalarının dışında kullanılmışlardır. Mecazî kullanış neticesinde yeni mânalar ortaya çıkmış ve birleşik fiil şekilleri meydana gelmiştir.” (Timurtaş, 2005: 160). Timurtaş’ın, bu yapılarla ilgili verdiği örnekleri “isim grubu şeklinde birleşik fiiller” başlığı altında verdiği görülmektedir.

Bu yapılarla ilgili verdiği örnekler ise şöyledir:

“a. nominative halinde: ayak bas, bağlansa kemer ömrüne n’ola, çeker kalem (bu deyim değildir, ancak çekmek fiili gerçek anlamı dışında kullanılmıştır ve bu yapı bir durumu gözüne sürme çekmeyi anlatan bir sözcük öbeği olmuştur. “banyo yapmak” da böyle bir yapıdır), baş çekenlerüñ, yüz çevürdüm, yaş dökerdi...

b. iyelik eki alan isimler halinde: dilin tutdu, içi yandığına, gözi toldu...

c. akkuzative halinde: aç gözüñi tâlib, açdı râzı, gözin yumdu (burada göz yummak deyimdir, ama gerçek anlamında da kullanılabilir.), komadı etegini, dilin depretmeye...

d. dative halinde: ne derde uğrasam, emeklerüm yile gitti, gele sohbetde vecde, cûşa gelür, geçdüñ çü baht tahtına...

e. lokativ halinde: tahayyürde kalmağıl, ahde duram, ahdi bozma,

f. ablativ halinde: gider kendüzinden, kendüden gider, gitdi özünden, hadden geçdi...”(Timurtaş, 2005: 162-163). Örneklerden anlaşıldığı üzere bunlar deyimdirler.

Kara, birleşik fiillerin 1. İsim + yardımcı fiil; 2. a. Esas fiil + zarf-fiil + tasvir fiili; b. Sıfat fiil eki bulunduran bir esas fiil + yardımcı fiil şeklinde kurulabilen Tasvir fiilleri; 3. Deyim anlamlı birleşik fiiller ve 4. İkili birleşik fiiller (alıp ver-, dolup taş-, silip süpür-) olmak üzere dört türü olduğunu belirtir (Kara, 2011: 1382-1383).

Koç ve Doğan, birleşik fiili; “*İki veya daha fazla fiilin yahut bir isim ve bir yardımcı fiilin birleşmesinden doğan, yeni anlam ifade eden sözcük gurupları*” (Koç, Doğan, 2004: 232) olarak tanımlarlar ve birleşik fiillerin özelliklerini şu şekilde belirtirler: “*Birleşik fiiller de diğer birleşik sözcükler gibi müstakil birer sözcük sayılır. Bu yüzden sözcük için geçerli olan şartların tamamı birleşik fiiller için de geçerlidir. Birleşik fiiller, müstakil sözcükler için aranan anlam birliği, yapı bütünlüğü ve cümlede bir görev üstlenmesi gibi 3 şartı da taşır. Yani, birleşik fiiller, bir sözcük için kullanılıp belli bir anlamı bildirdiğinde ekleri normal sözcükler gibi kendinden sonra kabul eder. İki veya ikiden fazla unsurdan meydana gelse de, cümlelerin bir ögesini karşılar.*” (Koç, Doğan, 2004: 233).

Yıldırım, Özbek Türkçesini ele aldığı çalışmasında, Özbek Türkçesinde birleşik fiillerin isim + fiil ve fiil + fiilden olmak üzere iki şekilde oluştuğunu, fiil + fiil yapısındaki birleşik fiillerin ise iki asıl fiilin ya da bir asıl fiil ile bir yardımcı fiilin zarf-fiil ile birbirine bağlandıklarını; her iki fiili de zarf-fiil ile bağlanmış asıl fiiller olan birleşik fiil yapılarının yeni anlam oluşturdıklarını belirtir ve buna şu örnekleri verir: “*sotib ol- (satın almak), kirip shiq- (girip çıkmak), ishleb shiqar- (çalışıp bitirmek), muzlab qol- (donmak, buzlanmak), borib kel- (gidip gelmek), olib ket- (alıp gitmek), olib kel- (alıb gelmek)*” (Yıldırım, 2009: 65-66; 143-144).

Yıldırım, “fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil” yapısındaki birleşik fiilleri “tasvir fiili” başlığı altında ayrıca ele almıştır. Yıldırım’ın Özbek Türkçesinde tasvir fiili ile ilgili aktardıkları tasvir fiilleri ile ilgili bölümde ele alınacaktır.

Savran, birleşik fiillerin incelenmesinde görülen aksaklıkların özellikle, bazı bilginlerce, birleşik fiiller içerisinde sayılan, deyimleşmiş/kalıplaşmış birleşik fiillerin öğretiminde sorunlar olduğunu dile getirir. Savran, birleşik fiillerin 1. Bir isimle bir yardımcı fiilden oluşanlar, 2. Bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşanlar ve 3. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller olmak üzere üç türe ayrıldığını; fakat bu ayırım ve birleşik fiil incelemesinin şekil bilgisi, cümle bilgisi ya da anlam bilgisinin dikkate alınmadan

yapıldığını, bu nedenle de görev ve anlam yönünden ilk iki gruptakinden farklı olan anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin inceleme ve öğretiminde karışıklığın ortaya çıktığını belirtir. O, 3. gruptaki yapıların anlam bilgisinin konusu olduğunu vurgular (Savran, ? : 108-109).

Türkçenin çağdaş lehçelerinin ele alındığı dil bilgisi incelemelerinde birleşik fiillerin şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi bakımından ele alındığını ve buna göre isim + fiil ile fiil + fiil şeklindeki birleşiklerin birleşik fiil sayıldığını ve bunun Türkiye Türkçesine de uygulanması gerektiğini savunur (Savran, ? : 112). Savran'ın anlamca kaynaşmış birleşik fiilleri birleşik fiil olarak değerlendirmenin yanlış olduğuna dikkat çektiği görülmektedir.

Filan da birleşik fiilin yapı bilgisinin, deyim in anlam bilgisinin alanına girdiğini, çünkü deyim i oluşturan birleşik fiil kuruluşundaki sözcüklerin biri ya da hepsinin temel anlamlarını yitirdiklerini belirtir (Filan, 2001: 115-128).

Çetin, “Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler” adlı çalışmasında tut-fiilinin, isim + tut-, fiil + tut- ve fiil + zarf-fiil + tut- şeklindeki kullanımlarını incelemiştir. O, isim + tut- ve fiil + tut- kuruluşlarında tut- fiilinin durumu ile ilgili bir açıklamada bulunmazken, fiil + zarf-fiil + tut- yapısında Ş. Tekin'in KİP²'te herhangi bir özel örnek vermeksizin tut- fiilinin yardımcı fiil olarak da kullanıldığını belirttiğini; Tekin'in bu ifadesiyle KİP'te geçen “atayu tut-” ve “ayayu ağırlayu tut-” yapılarını kastettiğini açıklar. Kendisi de tasvir fiili olarak değerlendirilen yapılarda tut- fiilinin yardımcı fiil olduğunu belirtmiştir.

İsim + tut- şeklindeki yapılardaki birleşik sözlerin ise deyim olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Aldığı örneklerin bir kısmı şunlardır: “*ağırlık tut-, bedük tut-, bek tut-,... köñül alçak tut-, köz kulak tut-... ölüm tut-, söz tut...arkasını tut-, at tut-, öziñi yokarı tut-...dost tut- ...*” (Çetin, 2012: 82-83)

Fiil + tut- ise birleşik sözcükten çok Çetin'in de belirttiği gibi bir tür ikileme şeklindedir: “...atlıg nom erdinig **boşguntacı tutdaçı...**, **boşgun- tut-** (öğrenmek, öğrendiğini unutmamak; bo yekler uruñutları küyü **küzetsünler tutsunlar** sizlerniñ amrak isig özünüzlerni..., küzet- tut- (korumak)” (Çetin, 2012: 94-95).

Daha önce de değindiğimiz gibi tut- fiilinin tarihi metinlerde tasvir fiili yapılarında da yardımcı fiil(!) olarak kullanıldığı da belirtilmiştir. Çetin, bu kullanıma

² KİP: Kuanşı İm Pusar; tam olarak künyesi: Tekin, Ş (1993), Uygurca Metinler I, Kuanşı İm Pusar (Ses İşiten İlah), TDK Yayınları, Ankara.

örnek olarak; “agırlap tut- “değer vermek (değer verip baş ustunda tutmak?)”; ayayu agırlayu tut- “değer vermek (değer verip baş ustunda tutmak?)”; tarkaru tut- “engellemek”...” yapılarını verir (Çetin, 2012: 95-97).

Bu örneklerde yer alan sözcük öbekleri yapı itibarı ile tasvir fiillerine benzese de öbeğin anlamı ve bu öbeklerde kullanılan tut- fiilin görevi bakımından tasvir fiili özelliği göstermemektedir. Tasvir fiilleri ile ilgili bölümde aradaki fark iyice görülecektir. Bu yapı da yine isim + tut- yapısında olduğu gibi deyim sayılabilir.

“Birleşik Fiil” konusunun tartışmalı bir konu olduğuna dikkat çeken Barutçu Özönder, bu konu hakkında oldukça dikkat çekici tespitlerde bulunmuş ve konunun birleşik isim kavramı ile birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Birleşik fiil konusu içerisinde yardımcı fiil kavramı da bulunduğu; hattâ birleşik fiilin yardımcı fiil olmadan olamayacağı anlayışı hâkim olduğu için, daha önce de belirtildiği gibi, birleşik fiil kavramının da etraflıca incelenmesi ve bu konu içerisinde nelerin yardımcı fiil olarak görev aldığıın ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu bakımdan, Barutçu Özönder’in, Türkiye Türkçesindeki birleşik fiil kavramı ve konuyla ilgili tartışmalara getirdiği yaklaşımı aşağıya alıyoruz. Bu yaklaşım şöyledir:

“Birleşik fiiller: Türkiye Türkçesi grameri araştırmalarının tartışmalı konularından biri de “basit fiiller” dışında kalan fiillerden hangi tarzda teşkil edilmiş olanlarına “birleşik fiil” denileceğidir.

*Bizce bu konu, “birleşik isimler”le beraber “birleşik kelime” konusuna getirilecek açıklığa bağlı olarak halledilecektir. Şayet, birleşik kelime, onu meydana getiren unsurların asıl manalarının dışında yeni ve az veya çok farklı bir mana kazanan, kısaca bir sözlüğün madde başı oabilecek değere sahip bir kelime grubu ise, Banguoğlu’nun adlandırmasıyla “iç çekimler” dışında değişmelere tâbi olmayan “isim+fiil”, “fiil+fiil” tarzında kurulu teşkiller birleşik fiil sayılacaktır. Bu sınırlamaya dayanarak, Türkiye Türkçesinin gramer kitaplarında “birleşik fiil” diye verilen pek çok örnek “birleşik fiil” değildir. “isim+fiil” durumunda, hapi yutmak, suyunu çekmek, postu sermek, kapağı atmak, kafayı çekmek, gözden düşmek, meydan okumak... gibi **deyim değerinde** birleşik fiiller ile boşta gezmek, dayak atmak, iş görmek, hesap görmek, can atmak, aklında tutmak, gözden çıkarmak... gibi **leksik bütünlüğe sahip** birleşik fiiller ve gürültü yapmak, yavru yapmak, baş etmek, uzun etmek, yok etmek, iyi olmak, hasta olmak, belli olmak, mahvolmak, açıklamada bulunmak, kabul buyurmak, karar kılmak, kabul eylemek gibi **ismi fiilleştiren etmek, yapmak, olmak, bulunmak,***

kılmak, eylemek, buyurmak fiilleriyle yapılan birleşik fiillerin kuruluş, gramer ilişkileri, unsurları arasındaki leksik-semantik bağları açısından farklılıkların ayrıntılı olarak ortaya konmasına, tasnifine ihtiyaç vardır.” (Barutcu Özönder, 1999: 58-59).

Fiil + fiil şeklindeki birleşik fiillerin de başlı başına bir konu olduğuna dikkat çeken Barutcu Özönder, bu konu hakkında ise şunları belirtmiştir:

“Doğrusu, “fiil+fiil” durumundaki birleşik fiiller konusu daha da karışık gözükmetedir: yanıp yakılmak veya yanmak yakılmak, verip veriştirmek veya vermek veriştirmek...gibi “çift söz” değerinde birleşikler; anlamış olmak, geçmiş olmak...yapmış bulunmak, gitmiş bulunmak gibi **“yapıldıkları sıfat-fiillerinin ait oldukları zaman kesimlerine göre anlatım kazanan”** ve dile perifrastik, yani dolaylı bir anlatım biçimi sağlayan birleşikler; anlatabilmek, fırlatıvermek, yürüyedurmak, bakakalmak, isteyegörmek, olagelmek, okuyadurmak, düşeyazmak, sürüp gitmek, yapıp durmak gibi **“zarf-fiil halindeki (asıl) fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir eden”** ... belli fiillerle kurulu birleşikler; çıkagelmek, alakoymak gibi **bir öncekiyle aynı kalıpta olup da ikinci unsurun asıl anlamıyla görüldüğü birleşiklerin** de hangi ölçüler içinde “birleşik fiil” sayılıp sayılmayacakları konusuna da açıklık getirmek, bunların “kılınış”la ilgilerini göstermek ve gramatikal kategori içinde yerlerini tayin etmek gerekmektedir.” (Barutcu Özönder, 1999: 59).

Birleşik fiil kuruluşundaki yardımcı fiillerin özellikleri ve bunların tespiti konusuna da değinen Barutcu Özönder’in, konu hakkındaki görüşleri şunlardır:

“Diğer yandan, birleşik fiil ile ilgili olarak verilen örnekler konuyu asıl ve yardımcı fiiller konusuna tekrar getirmektedir. Hem “isim+fiil” durumunda hem de “fiil+fiil” durumundaki bazı birleşiklerin ikinci unsuru olan fiillerin tespiti ile bunların her bakımdan tam bir değerlendirmesini yapmak durumundayız.

Gerçi, Türkiye Türkçesinin gramer kitaplarında yardımcı fiil vazifesinde kullanılan fiillere yer verilmiş ise de bunun sistematik olduğunu söyleyemeyiz. “Yardımcı fiil” ve “asıl fiil” arasındaki leksik-semantik ayrılıkların ve onların tek başlarına özelliklerinin, “asıl fiil” durumundan “yardımcı fiil” durumuna geçebilen fiillerin hangi gelişme şartları altında ve hangi bağlarla bu fonksiyonu kazanabildiklerinin tespiti, bu bakımdan önem kazanmaktadır.” (Barutcu Özönder, 1999: 59-60).

Bu görüşleriyle Barutcu Özönder, çalışmamızda, yardımcı fiillerin hangileri olduğu, nasıl yardımcı fiil durumuna geldikleri ve de fiil türlerinin neler olduğu ile ilgili

varmak istediğimiz neticeye götürecek bir rahber ortaya koymuş olmaktadır. Yardımcı fiil ve asıl fiil ayrımının yanında, diğer fiil türlerinin de hangi ölçülere göre yapılacağı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Burada, Baskakov'un, sözcük grupları hakkında yaptığı tanıma ve açıkladığı birkaç özelliğe de değinmek gerekir. Baskakov, sözcük gruplarını; *“mantıksal ve biçimsel açılardan bir bütün oluşturan iki veya daha çok kelimeye kelime grubu denir. Mantıksal açıdan kelime grubunun ayırıcı özelliği, genel ve az çok tam bir anlama sahip olmasıdır; biçimsel açıdan ise, mesela çekimlenebileceği için, genellikle kelimeye yaklaşmasıdır.”* (Baskakov, 2011: 19) şeklinde değerlendirmektedir.

Bu tanımdan da açıkça anlaşıldığı gibi sözcük grupları tek / basit bir sözcükmüş gibi kullanılırlar ve bir anlam taşırlar.

Rus dilinde birleşik sözler “sentaktik-morfolojik forma” olarak adlandırılır. Bütün birleşik sözler bu başlık altında incelenir. Birleşik fiiller de hem “sentaktik-morfolojik” hem de “sentaktik forma” başlıkları altında ele alınmaktadır. Cevher fiiller ile kurulmuş yapılar birinci grupta işlenirken; isim + fiil yapısındaki birleşik fiiller ikinci grupta incelenirler. Türkçedeki birleşik yapıları da Rusçaya göre değerlendiren Kononov, isimlerle kullanılan asıl fiillerin et-, eyle-, kıl- ve ol- fiilleri olduğunu; ancak, gör- (iş gör-), ye- (dayak ye-), geçir- (ele geçir-) vb. yapılarda kullanılanların da sentaktik açıdan birleşikler kurduğunu ve bunların zamanla dilde leksik bütünler oluşturduklarını savunur (Kononov, 2001: 263-270).

Birleşik fiilin Türkçede çok açık bir sınıflandırmasının olmadığı görülmektedir. Ancak, deyimler/kalıplaşmış şekiller birleşik fiil içerisine alınsın veya alınmasın bunların kuruluşunda fiillerin çok büyük önemi olduğu açıktır. Deyimlerin kuruluşunda hemen her fiil yan ya da mecaz anlamı ile kullanılabildiği için bu fiilleri yardımcı fiil içerisine almak doğru değildir. Örneğin çık- fiilini “ Odadan hızla çıktı.” cümlesinde gerçek anlamında; “Küçük yaşına rağmen ağaca kolayca çıktı.” cümlesinde yan anlamında (tırmanmak); “Sabah erkenden yola çıktı.” (yolculuğa başlamak) cümlesinde mecaz anlamında görürüz. Sön cümledeki “yola çıkmak” yapı bakımından birleşik fiil kuruluşunda; anlam bakımından deyim olan bir sözcük grubudur. İsim + fiil'den kurulmuş olan bu sözcük grubunun isim + yardımcı fiil şeklindeki sözcük grubundan farklı temel niteliği deyimdeki çık- fiilinin mecaz anlamı ile kullanılmış bir asıl fiil olmasıdır.

Birleşik fiiller, Türk Dili çalışmalarında yapı bakımından genelde 1. isim + fiil, 2. fiil + fiil ve 3. Deyimleşmiş/ Kalıplaşmış / Anlamaca Kaynaşmış birleşik fiiller şeklinde sınıflandırılmıştır. Deyimlerin, mecaz anlam taşıyan yapılar olduklarından ve yeni bir adlandırma, basit bir sözcük gibi işlevi bulunan yeni bir sözcük olmadıklarından dolayı birleşik fiil sayılmaması gerektiği kanaatinde olduğumuz için ayrı bir başlık altında incelemeyeceğiz.

Bu nedenle de çalışmamızda isim + fiil ve fiil + fiil şeklindeki birleşik fiil kuruluşları ele alınmıştır. Buradan çıkarılan önemli bir sonuç birleşik fiili ele alırken yalnızca fiilin yapısını değil cümledeki rolünü ve anlamını da birlikte değerlendirmek gerektiğidir. Bu bakımdan yardımcı fiiller ve cevher fiili cümlede bir ismi yüklem olarak kullanmayı sağladığı için yapı ve anlam açısından tasvir fiilleri ve deyimler ile kalıp sözlerdeki fiillerden ayrı değerlendirilmelidir. Tasvir fiillerinde yardımcı unsur olan fiiller çekim unsuru olarak görev alırlar yani yüklemlik değerleri yoktur, bu görevleriyle görünüş ve kılınış açısından birleşige etki ederler. Deyimlerde ve kalıp sözlerde ise pek çok asıl fiil mecaz anlamıyla kullanılır. Bundan dolayı da bu yapılarda kullanılan fiillerin yardımcı fiil sayılması doğru değildir.

2.1. Cevher Fiili

Türkçenin ilk metinlerinden itibaren isim ve fiillerle kullanımları görülen i- fiili, “cevher fiili / cevherî fiil, ana yardımcı fiil, ek-fiil, ana yardımcı eylem, ek eylem” gibi adlarla anılır. Bu fiile ana yardımcı fiil/ cevher fiili denmesindeki başlıca nedenler; fiilin “var olma bilgisi”ni karşılamak, fiilin görevi itibatiyle isimleri yüklem olarak kullanmak ve birleşik zamanlı fiil çekimleri gerçekleştirmektir. Bu görevlerinin yanında fiilin, daha ilk metinlerde asıl anlamını yitirmiş olması ve ol- fiiline denk gelen anlama sahip olması ile çekimlenme durumunun sınırlı olması i- fiilinin ana yardımcı fiil olarak nitelenmesindeki diğer nedenler arasında sayılabilir.

Cevher fiilinin genel olarak yardımcı fiillerden biri olarak anılması hattâ “ana yardımcı fiil” olarak adlandırılması onun yardımcı fiillerin en önemlisi olarak sayıldığını gösterir. Biz ise cevher fiilini yardımcı fiil olarak değerlendirmiyoruz. Bunun nedeni fiilin anlam, yapı ve şekil açısından bizim yardımcı fiil olarak değerlendirdiğimiz isim + yardımcı fiil yapılarındaki fiillerden farklı kullanımlarının ve anlamlarının bulunmasıdır. Bu farklar yardımcı fiillerin özelliklerinin belirtildiği ve fiillerin bir tasnifinin yapılmaya çalışıldığı “yardımcı fiiller” bölümünde detaylı bir

şekilde verileceği için burada üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Temel farklar ise verilecektir. Burada daha çok, cevher fiili ile ilgili düşünceleri aktarmakla yetinilecek ve bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Cevher fiili ve cevher fiilinin özellikleri hakkındaki belli başlı görüşler şunlardır:

Cevher fiilini Vardar şöyle tanımlar:

“Ekeylem (Alm. *Verbum Substantivum, Verbum Prädikativum*, Fr. *Verbe substantif, verbe prädicatif*, İng. *substantive verb, predicative verb*). Ad soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan eylem. Türkçe’de ekeylem, eklerden oluşan bir yardımcı eylem niteliği taşır (-im, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler). Olumsuzu değil biçimbirimiyle kurulan bu yardımcı eylemin -di, -miş, -se ekleriyle hikâye, rivayet ve koşul bileşik zamanları elde edilir. Belli bir eylemliğin bulunmadığını belirterek söz konusu öğeyi imek eylemi olarak adlandırmaya karşı çıkanlar varsa da, yüzeysel yapıda görülmemekle birlikte dilsel düzende imek eylemliğinin var olduğu söylenebilir” (Vardar, 2007: 90).

Korkmaz ise şu şekilde tanımlar:

“ek-fiil (Alm. *Verbum Substantivum, Kopula, Verbum Prädikativum*, Bindeglied; Fr. *verbe substantif, verbe copule, verbe prädicatif*; İng. *substantive verb, predicative verb, verb of predication, copula, copulative verb*, Osm. Cevher fiili)

Eski Türkçede er- yardımcı fiilinin er-> ir- > i- biçiminde ekleşmesinden oluşan, ad soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan fiil. Şahıslara göre çekiminde +Im/ +Um, +sIn/+sUn, +sI-nIz/ +sU-nUz, +DIrIAr/ +DUrIAr şekillerine girer: çalışan+ım, çalışan+sin, çalışan+dır, çalışan+ız, çalışan+sınız, çalışan+dırlar gibi. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ek-fiilin 3. şahıs teklik ve çokluk çekiminde eski bir tur- yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşan +DIr bildirme eki kullanılmaktadır. Ek fiilin olumsuzu değil kelimesi ile kurulur. Eski değil-dir, rahat değildirler (değillerdir) dikkat çekicidir. Ek-fiilin hikâye, rivâyet ve şart biçimleri şahıs ekleri ile genişletilmiş -DI/-DU, -mİş/-mUş, -sA ekleri ile kurulur: çalışan-dım (<çalışkan i-dim), çalışan değildim (<değil –dim); çalışanmışım (< çalışkan i-mişim), çalışan değilsem (<değil i-sem) vb.” (Korkmaz, 2010: 81).

Deny, “Türk Dil Bilgisi” adlı çalışmasında Türkçede fiilden bahsetmeden önce yardımcı fiillerden bahsetmek gerektiğini belirtmiş ve cevher fiilinin açık bir tanımını

vermemekle birlikte, cevher fiili ve bu fiilin çekimleri üzerinde durmuş; cevher fiilinin kullanım ve özelliklerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Deny, bu fiilin, yardımcı fiil görevi gördüğünü, bazı kiplerinin çekimde fiil çekim eklerini alabildiğini belirtir ve cevher fiilini kullanım özelliklerine göre sınıflandırarak açıklar. Her sınıflandırmayı “A-Öbeği, B-Öbeği” gibi adlar altında değerlendirir. Deny’nin görüşleri özetle şöyledir:

“Osmanlıcada ek fiil kipleri birbirine uymaz durumda olduğundan bunları daha fazla aydınlatmak için ayrı ayrı öbekler halinde veriyoruz:

A öbeği

(Deny, A öbeğinde ek-fiilin geniş zamanını ele almıştır. Geniş zamanda ek-fiilin gerçek bir ek halinde ad cümlelerinin yüklemlerine bittiğini söyler ve şu örneği verir):

<i>Teklik</i>	<i>Çokluk</i>
<i>Birinci kişi +Im</i>	<i>+Iz</i>
<i>İkinci kişi +sIn</i>	<i>+sInIz</i>
<i>Üçüncü ±Dİr</i>	<i>±DİrlAr”</i> (Deny, 2012: 320)

Bu durumun sonuçlarını ise şöyle açıklar:

“1. Ünlü değişmesi kurallarına uyar.

2. Teklik ve çokluk birinci kişilerde, ünlü ile başlayan eklere ait eki alan kelimelerin sonundaki gırtlak seslerinin yumuşaması ve aralarına y yardımcı harfinin getirilmesi gibi kuralara uygunluk gösterir.

Bununla beraber, bu ek vurgusuz olmak gibi bir özellik gösterir. Vurgu ondan önceki hecede, yani eki alan kelimenin (yüklem demektir) son hecesinde bulunur. Şu hâlde ek fiilin geniş zaman kipi uymaca (ekleme) bir kip sayılabilir. Diğer taraftan yazıda genellikle yükleme biter.

<i>(ben) küçüyüm</i>	<i>(biz) talebè°(y)iz</i>
<i>(sen) zenginsin</i>	<i>(siz) korķà°ksıñız</i>
<i>(o) fuķarà°dır</i>	<i>(onlar) cesurdırılà°r</i>

Ek fiilin geniş zaman kipi, teklik ve çokluk birinci ve ikinci kişilerinde, aslen zamirdir. Eskiden bunlarla kişi zamirleri arasında bir karışım vardı; bugün de Doğu lehçelerinin çoğunluğunda yine böyledir:

män yaş män, sän yaş sän < ben gencim, sen gençsin > vs.” (Deny, 2012: 321).

Deny, üçüncü şahıs teklik ve çoklukta cevher fiilinin -dır olması ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. Bu fiille ilgili görüşleri devamla şöyledir:

“B Öbeği

Türkiye Türkçesinde fiil adı olmayan i-(eksiltilmiş) fiil kökü ile meydana getirilen kiplerdir. Bunlar geçmiş zamanda geniş zaman hikâyesi, şartlı şimdiki zaman, rivayet geniş zaman, şartlı birleşik zamandır.

Bitmemişlik

<i>Teklik birinci kişi idim;</i>	<i>çokluk birinci kişi idik;</i>
<i>İkinci kişi idiñ ;</i>	<i>ikinci kişi idiñiz;</i>
<i>Üçüncü kişi idi;</i>	<i>üçüncü kişi idiler.</i>

Varsayım (geniş zaman)

<i>Teklik birinci kişi isem;</i>	<i>çokluk birinci kişi isek;</i>
<i>İkinci kişi iseñ ;</i>	<i>ikinci kişi iseñiz;</i>
<i>Üçüncü kişi ise;</i>	<i>üçüncü kişi iseler.</i>

Şüphe kipliği

<i>Teklik birinci kişi imişim;</i>	<i>çokluk birinci kişi imişiz;</i>
<i>İkinci kişi imişsiñ;</i>	<i>ikinci kişi imişsiñiz;</i>
<i>Üçüncü kişi imiş;</i>	<i>üçüncü kişi imişler (mişdirler).</i>

Geniş zamanın rivayeti kipinde bir kesinlik olmayıp bir belirsizlik ve şüphe anlamı vardır. Söz söyleyenin kendisi tarafından gözlem ve tahkik edilmeyip yapıldığı, olduğu bir başkasından işitilen bir vakadan (rivayet biçimiyle) söz edilirken söylenir.” (Deny, 2012: 322-323)

Deny, hemen bütün Türkçe dil bilgisi kitaplarında geçmiş zamanın rivayeti olarak geçen yapıyı burada “geniş zaman kipi” olarak değerlendirmektedir. Olayın geçmişte başladığını, şimdi devam ettiğini ve gelecekte devam edebileceğini gösterdiğini düşünmüş olmalıdır.

Cevher fiilinin birleşik kiplerini de ele alan Deny, bu kullanımlar hakkında şunları kaydetmiştir:

“Şartlı geçmişin hikâyesi

<i>Teklik birinci kişi ise(y)idim;</i>	<i>çokluk birinci kişi ise(y)idik;</i>
<i>İkinci kişi ise(y)idiñ ;</i>	<i>ikinci kişi ise(y)idiñiz;</i>
<i>Üçüncü kişi ise(y)idi;</i>	<i>üçüncü kişi ise(y)idiler.</i>

Bu kip, ek fiilin varsayımlı geniş zaman kipiyle aynı fiilden yardımcı olarak kullanılan geçmiş zamanda şimdiki zaman kipinin buna katılmasından yapılmıştır.

...

ise(y)idim kipi artık kullanılmaz. Bunun yerine ol- fiilinden geçmiş zaman şartının hikâye kipi olan olsa(y)idim kullanılır.

Farzlı geçmişin hikâyesi

Teklik birinci kişi idi(y)isem; çokluk birinci kişi idi(y)isek;

İkinci kişi idi(y)iseñ; ikinci kişi idi(y)iseñiz;

Üçüncü kişi idi(y)ise; üçüncü kişi idi(y)iseler.

Bunlar şöyle de kullanılır: idimse, idinse, idi(y)se vs.

Şartın geçmiş zaman rivayeti

Teklik birinci kişi imiş(i)isem; çokluk birinci kişi imiş(i)sek;

İkinci kişi imiş(i)iseñ ; ikinci kişi imiş(i)iseñiz;

Üçüncü kişi imiş(i)ise; üçüncü kişi imiş(i)iseler.” (Deny, 2012: 325).

Bu çekimlerin en dikkat çekici yanlarından biri, cevher fiilinin değişik kip ekleri ile art arda kullanılmasıdır. Bu kullanımlarda, cevher fiili, birinci fiil konumunda asıl fiil gibi, diğerinde bir kip eki gibi kullanılabilme özelliği göstermektedir. Birleşik çekimlerde yardımcı fiillerin ve tasvir fiillerinin buna benzer bir özelliği olmadığı görülmektedir.

Cevher fiilinin edat şeklinde kalıplaşmış hali olan “**iken**” ile ilgili olarak, Deny’nin görüşleri şöyledir:

“ik’en: Bu zarf fiil, ana bir eylemle beraber olan edat anlamını; yani bir oluş durumunu ifade eder.

Bir maddeye bir insan sağlam ik’en başka türlü hükm eder, hasta ik’en başka, ayık ik’en başka, sarhoş ik’en başka.

Burada zarf-fiilin öznesi ana eylemi bildiren (hükm eder) fiilinin öznesiyle birdir.

Ben orada ik’en öyle bir niyyet yoğudu.

-Zarf-fiilin öznesi ana fiilin öznesi ile bir değil.

ik’en zarf-fiilinin kendisi de birleşik zarf-fiiller meydana getirmek için yardımcı fiil görevini görür.

*Bazen bu zarf-fiil yerine **olduğum halde** zarf-fiil deyimini kullanılır.” (Deny, 2012: 325).*

Burada “iken” yapısının çekimde doğrudan bir yardımcı fiil olarak kullanımına dikkat çekilmiştir. Bu nokta önemlidir, özellikle de birinci cümlede “**sağlam iken, hasta iken, ayık iken, sarhoş iken**” söz öbeklerinde **iken** sözcüğü kendisinden önce

gelen isimlerde bildirme yapmaktadır. Gramatikalleşme bölümünde de görüldüğü üzere bu gün edat olarak kullanılan bu yapı gramatikalleşmenin basamaklarını tek tek aşmış ve sonunda yardımcı bir söz (edat) olarak ortaya çıkmıştır. Fakat temelindeki cevher fiili yapısından dolayı yine de önündeki isim unsurunu bir şekilde fiilleştiren yani varlıkta olma durumu anlatan bir yapıya sahiptir. İsim fiillerle de durum aynıdır: (koşar iken, gelmiş iken, yazacak iken vs.).

Bugün i-, kendisinden sonra gelen “-ken” zarf-fiil eki ile kalıplaşmış durumdadır. Bu kalıplaşmadan dolayı edat olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar edat olsa da isimlerle birlikte kullanımlarında isimleri yüklem alanına çekmekte bu kullanımlarda da yardımcı fiil olma özelliği sezilmektedir.

“iken”in, çekimli fiillerden sonra kullanımında ise normal bir son çekim edatı durumundadır: **“Bunları anlatıyor iken gözyaşlarını tutamadı”**. Bunun yanında **iken**’in bağlaç olarak kullanımı da bulunmaktadır; **“Biz kitap arıyor iken o kalemlere bakıyordu”** cümlesinde farklı özneler tarafından farklı eylemlerin gerçekleştirilmesi söz konusudur; ancak, bu iki farklı eylem **iken** ile bağlanarak tek bir cümle haline dönüştürülmüştür. Söz dizimi açısından bakıldığında ilk cümle ikinci cümlede zarfı durumuna gelmiştir. Bu nedenle söz dizimi açısından **iken** bağlaç gibi görülmesi de mantıksal açıdan iki cümleyi bağladığı görülmektedir.

Çağatay, i- fiilinin Eski Türkçe metinlerde tespit edilen şekillerini şöyle gösterir:

“Eski Türkçede er- şeklinde olan i- fiilinin Eski Türkçede tespit edilmiş olan er-ür, er-mez geniş zaman; er-ti, er-miş geçmiş zaman; er-gey, er-teçi gelecek zaman; er-i-gme, er-i-gli sıfat fiil; er-ken zarf fiil; er-gü isim fiili (oturacak yer); erinç, erki “soru, tekit, bildirme ve şüphe; er-ser şart şekilleri bilinmektedir.” (Çağatay, 1968: 173).

Eraslan, Türkçenin cevher fiili olan er- fiilinin “olmak, var olmak” anlamına geldiğini, bu fiilin başlangıçta müstakil bir fiil iken Eski Türkçe devresinin başlarında yardımcı fiil durumuna geçmiş olabileceğini; ancak, Eski Türkçe içinde esas fiil özelliğini de henüz tam olarak kaybetmediğini belirtir ve şu örnekleri verir:

“kayu mening öngre ajunta kalmış tsuyum erser... (benim önceki alemde ne kadar kıldığım günah varsa...)

Ne sav erser kingürü sözlegil! (Ne söz varsa tamamen söyle...)” (Eraslan, 2012: 429).

Eraslan, er- fiilin özellikleri hakkında ise şunları kaydetmiştir:

“er- fiili isim grubuna dâhil her türlü kelimelerle birleşik fiil teşkil edebildiği, isimleri fiilleştirdiği için **isim fiili** adını alır. er- fiili belirli bir hareket ifade etmediği için, bir hâlde olma ifade ettiği için, anlamı birleştiği isim unsuru yüklenir. A. von Gabain’in belirttiği gibi, er- fiilinin görevi isim unsurunun belirlediği hâle, çekime girmek suretiyle bir zaman ifadesi vermektir.

er- fiilinin diğer asıl ve yardımcı fiillerden farkı, fiil ismi şekli olan **ermek**’in diğer fiil isimleri gibi kullanılmayışı, herhengi bir yapım ekiyle genişlemeye uygun olmayışı ve isim ve fiil gövdeleri meydana getirmeyişidir.” (Eraslan, 2012: 429-430).

Eraslan, Eski Uygur Türkçesinde fiillerin basit çekimli biçimlerinde er-’in geniş, görülen ve duyulan geçmiş, gelecek ve şart kipi olmak üzere beş çekiminin olmasını şekil ve kullanılış açısından er- fiilinin sahasının daralması olarak görür. Bu daralmanın ise fiilin artık tam bir fiil olma özelliğini yitirmeye başladığını gösterdiğini belirtir (Eraslan, 2012: 430).

Dizdaroğlu, isimler ve isim soyundan sözcükleri fiilleştiren parçalara ek-fiil dendiğini, ek-fiilin “imek” şeklinde bir mastar olduğunu, ayrıca, “-dır”ın da üçüncü kişilerde görev alan bazen de kullanılmayan bir ek-fiil olduğunu belirtir (Dizdaroğlu, 1963: 57-58).

Koç cevhar fiili ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Ekeylem (Alm. Verbum substantivum, Verbum prädikativum; Fr. verbe substantif, verbe prédictatif; İng. substantive verb, predicative verb, verb of predication), sözcüklerin sonuna gelerek onların eylem gibi kullanılmasına yarar. Türkçede bir tek ek eylem vardır: imek (i-mek)” (Koç, 1999: 372).

Koç, cevhar fiilinin belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, geniş (şimdiki) zaman ve dilek-koşul kipinde kullanılabildiğini; olumlu, olumsuz ve soru biçimlerinin bulunduğunu kaydeder ve örnekler. Bunların dışında “Ekeylemden Ulaç: -ken” başlığı altında cevhar fiilinin “iken” şeklinin de var olduğunu, bunun günümüzde -ken biçiminde, sözcüklerin sonuna zaman kavramı veren bir ek olarak eklendiğini, sözcüklerin sonuna gelirken i- şeklinin genelde kaybolduğunu açıklar. Koç’un verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

“1- Belirli geçmiş zaman kipi

Gökyüzü öyle mavi,

Minareler öyle **inceydi**, öyle **aktı**...

Anne **gibiydi** ilk yaz güneşi

Nerdeyse insanları okşayacaktı.

C, Külebi

2-Belirsiz geçmiş zaman kipi

*Aşk bir **masalmış**, **yalanmış** meğer!*

Seven bir kalp için sığınacak yer

*Yalnız o **kucakmış**, yalnız o **dizmiş**...*

*İnsanlar ne kadar **merhametsizmiş**!*

O.S.Orhon

3- Geniş zaman kipi. Ekeylemde geniş zaman, şimdiki zaman kavramı da taşır:

Yeryüzünde yalnız benim serseri,

*Yeryüzünde yalnız ben derbeder**im**.*

Herkesin dünyada varsa bir yeri

*Ben de bütün dünya benim**dir** derim.*

N.F.Kısakürek” (Koç, 1999: 372-375).

Geniş zamanın üçüncü teklik ve çokluk kişi çekimlerinde -dır ekinin artık pek kullanılmadığını ifade eden Koç, bu çekimde i-’ten -dır’a geçişin sebebi ile ilgili bir açıklamada bulunmaz, yalnızca örnekler vermiştir:

“(Ahmet hastadır.) yerine (Ahmet hasta.)

Sen bir çiçeksin

*Annen **saksı**.*

Azıcık hastalansan

*Odalar **yaslı***

B.Necatigil”

Dördüncü kip olan dilek-koşul kipine verdiği örneklerden bazısı şöyledir:

“yorgun-sa-m yorgun-sa-k

yorgun-sa-n yorgun-sa-nız

yorgun-sa yorgunsa-lar (yorgunlar-sa)

-sa (-se) eki bazen de karşılaştırma, benzerlik kavramı verir ve ...e gelince yerine kullanılır:

*O televizyon seyretmeyi sever, **bense** televizyondan nefret ederim.*

*O zayıf, **bense** çok şişmanım.” (Koç, 1999: 378-379).*

Koç'un "Ekeylemden Ulaç: -ken" başlığı altında cevher fiilinin -ken şeklindeki zarf-fiil eki ile ilgili verdiği örneklerin birkaçı şöyledir:

*"Ben çocuk**ken** çok hastalanmışım.*

*Dün okulday**ken** birden hastalanmışım.*

*Okula gider**ken** bana da uğra."* (Koç, 1999: 379)

Cevher fiiline "İsim fiili" diyen Ergin, bu konuda şu bilgileri vermektedir:

"Bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan birleşik fiiller yaptığı için ana yardımcı fiil, isimleri fiilleştirdiği için de isim fiili dediğimiz i- fiilinin tek başına kök olarak kesin ve belirli bir mânâsı yoktur. Onun için imek şeklinde fiil ismi de kullanılmaz. Aynı şekilde başka hiçbir yapım ekini de almaz, hiçbir isim veya fiil gövdesi meydana getirmez. Yalnız kök olarak belirli çekim şekilleri içinde ortaya çıkar. Yalnız yanına geldiği isim veya fiil şekli ile birlikte açık bir mânâ kazanır, belirli bir vazife görür. Bu durumdaki mânâ ve vazifesinden anlaşılıyor ki i- fiilinin ol- fiiline çok yakın bir mânâsı vardır." (Ergin, 1999: 316).

Ergin, cevher fiilinin şimdiki, görülen geçmiş, öğrenilen geçmiş ve şart kipinde olmak üzere dört çekiminin bulunduğunu, bunlardan şimdiki zamanın kelimeler hâlinde ortaya çıkan bir çekim değil, ekleşmiş bulunan ve ekleştiği isimlerle birlikte ortaya çıkabilen bir çekim olduğunu; şimdiki zamana geniş zaman çekimi de denebileceğini belirtir. Diğer üç çekimin ise tam bir çekim şekli olarak görülmekle birlikte, i- kökünün düşürülerek ekleşmeye elverişli kipler olduğunu kaydeder (Ergin, 1999: 314-315). Bu açıklamalarıyla cevher fiilinin yapı, görevlerine de kısaca değinmiş olmaktadır.

Cevher fiilinin, Eski Türkçe er- şeklinde olduğunu, Batı Türkçesine geçerken sondaki -r sesini yitirdiğini ve e-i değişimi neticesinde de "i-" şeklinin ortaya çıktığını açıklayan Ergin, er- şeklinin Eski Türkçede bütün kipleri bulunan normal bir yardımcı fiil olduğunu ileri sürer. Batı Türkçesine geçerken yalnız yukarıda verilen dört çekim şeklinin kaldığını belirtir. Eski Türkçede geniş zamanı ile yardımcı fiil olarak, bildirici fiil olarak şu şekilde vazife gördüğünü örneklerle açıklar:

"men erür men	"benim"
sen erür sen	"sensin"
ol erür ol	"odur"
biz erür biz (miz)	"biziz"
siz erür siz	"sizsiniz"

olar erür –ler (olar) “onlardırlar”” (Ergin, 1999: 316)

Bunların yanı sıra Ergin, er- (>i-) yardımcı fiilinin daha Eski Türkçe devresinde ekleşmeye başladığını men erür men şeklinin “erür” ün düşerek men men “benim” ya da diğerlerinin sen sen “sensin” , ol ol “odur” şeklinde görüldüğünü de belirtir (Ergin, 1999: 316).

er- (>i-) ve tur- fiillerinin ekleşmesi sonucu ortaya çıkan bildirme ekleri hakkında da Ergin, şu bilgileri vermektedir:

“Batı Türkçesine gelince er- i- olduğu için ortada erür gibi bir geniş zaman şekli de kalmamış, böylece ekleşme kesinleşerek yalnız ekleşmiş şekiller hâkim olmuş, şahıs zamirleri de tamamıyla şahıs eklerine çevrilerek bildirme ekleri ortaya çıkmıştır. Yalnız, bildirme eklerinin birinci, ikinci şahısları er- fiilinin geniş zamanının ekleşmesinden doğmuştur. Üçüncü şahıslar ise başka bir fiilden gelirler. Bu fiil tur-> dur- fiilidir. Eski Türkçede ana yardımcı fiil önce yalnız er- idi, üçüncü şahıslarda da er- kullanılırdı. Sonradan buna tur- yardımcı fiili de katılmıştır. İşte Eski Türkçede üçüncü şahısların turur, tururlar yardımcı fiili aynı fonksiyonla Batı Türkçesine de geçmiş ve bildirme üçüncü şahısların temelini teşkil etmiştir. Üçüncü şahıslarda ekleşme Eski Anadolu Türkçesinde başlamış, fakat bu ekleşme Osmanlıcanın sonlarına kadar tamamlanamamıştır.” (Ergin, 1999: 316).

Gülensoy, i- fiilinin Eski Türkçede “olmak” anlamına gelen bir fiil olduğunu, bugün için ise bir anlamı bulunmadığını ve bu fiilin görevinin isimleri fiilleştirmek olduğunu; isimlerin sonuna getirilen bir ek görevi gördüğü için de “ek-fiil” olarak adlandırıldığını belirtir (Gülensoy, 2000: 420).

Kükey, Eski Türkçe de er- şeklindeki yardımcı fiilin zaman içerisinde i- şekline dönüştüğünü, i- şeklindeki bu fiilin ise isimleri fiilleştiren ve birleşik zamanlı fiilleri çekime hazırlayan bir eke dönüştüğünü bu yüzden de “ek-fiil” olarak adlandırıldığını kaydeder (Kükey, 1972: 111-112).

Gökçe, er- fiilinin i- şeklinde gramatikalleşmesi ile ilgili verdiği bilgilerde er-fiilinin Eski Türkçe devresinde kullanımını Ergin’in verdiği bilgilere paralel olarak açıklar ve Ergin’den aldığı örnekleri verir. Gramatikalleşmiş yapılardan biri olarak inceldiği cevher fiili hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Eski Türkçe er- fiili, normal bir yardımcı fiil gibi bütün kiplere göre çekimlenebiliyordu. er- fiili Batı Türkçesine geçerken /r/ ünsüzünün düşmesi ve e > i ses

değişikliğine uğraması sonucunda i- şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte fiilin çekim sahası da daralmış ve i- fiili Batı Türkçesinin başından beri dört çekim şekli içinde kullanılabilmektedir. er- fiili Eski Türkçede esasen geniş zamanı ile yardımcı fiil olarak, bildirici fiil olarak kullanılıyordu: men erür men “benim”, sen erür sen “sensin”, ol erür ol “odur”, biz erür (miz) “biziz”, siz erür siz “sizsiniz”, olar erür-ler (olar) “onlardırlar” (Gökçe, 2010: 98).

Gökçe’nin Banguoğlu’ndan da faydalanarak yaptığı anlaşılan bu açıklamada özellikle er- fiilinin i- şekline dönüştükten sonra çekim alanının daraldığı ile ilgili açıklamaları ve bütün şahıslarda “erür” şeklindeki geniş zaman kullanımının bulunduğu yönündeki görüşleri ispatlayacak herhangi bir delil yoktur. Ergin’in de, Eski Türkçede ermek’in bu tür kullanımları olduğundan bahsettiği yukarıda kaydedilmiştir. Ancak, bu iddiaları ispatlayacak kullanımlara rastlanmadığı için bu şekilde görüşler şimdilik güçlü bir tahminden ileri gidememektedirler.

Yukarıda geçen, er-’in i- şekline dönüşmesi ile ilgili görüşlere geçmeden önce yukarıda geçen ve “Eski Türkçede er- fiili normal yardımcı fiil idi.” İfadesi üzerinde durmak gerekmektedir. Bu ifade akla; “Normal yardımcı fiil nedir?, Normal yardımcı fiiller ile diğer (yani, normalin dışındaki) yardımcı fiillerin farkları nelerdir? ile Normal ve normalin dışındaki yardımcı fiillerin özellikleri nelerdir? vb.” soruları getirmektedir. Burada i-; “Cevher fiili / ek-fiil konumuna geçtiği için mi normalin dışına çıkmıştır?” ayrıca, “i- dışında normalin dışında olan yardımcı fiiller var mıdır?” sorularını da sormak gerekmektedir.

Çalışmamızda bunlar ve bu türden soruların cevapları aranmaktadır. Bu bölümde cevher fiili ele alındığı için yukarıdaki sorular içerisinde cevher fiili ile ilgili olanlara burada, diğerlerine ise ilgili bölümlerde cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

Cevher fiili, Türkçenin yazılı ilk metinlerinden günümüz Türk lehçelerine uzanan uzun yolculuğunda bazen müstakil bazen ek(?) halinde ama hep aynı görevler için kullanılmıştır. Günümüzdeki kullanımı şekil açısından farklılık gösterir, o da i- şeklinde eklenmesi(?) daha sonra ise sıfır biçim birim haline gelmesidir. er-’in i- olması ya da sıfır biçim birim olması onun yardımcı fiil olarak “normalin dışına!” çıktığını göstermez. İ- fiilini yardımcı fiillerden ayıran temel fark yardımcı fiillerin gramatikleşmenin ilk adımı olan anlamsızlaşma basamağında olmasına karşın, i- fiilinin gramatikleşmenin bütün basamaklarını gerçekleştirmiş, kısaca artık bir biçim birime dönüşmüş olmasıdır.

Aşağıda, cevher fiili ile ilgili görüşlere Ediskun'un görüşüyle devam edilmektedir:

Ediskun, "Türk Dilbilgisi"nde cevher fiilini, "Fiiller" bölümünde ayrı bir başlık altında incelemiştir. Bu fiille ilgili şu bilgileri vermektedir:

"*Divanü Lûgat-it-Türk*'de **olmak** anlamına gelen **ermek** mastarına rastlıyoruz. Bu mastarın, çağlar boyunca, **yetişmek, gelişmek, olgunlaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek, ulaşmak, mevcut olmak** gibi anlamlarda kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Ermek mastarı öteden beri tek başına kullanılmamış; yapım ekleriyle başka kelimeler de türetmemiştir. Ama, başka kelimelerle birlikte kullanılageldiği için, onları fiilleştirmiş ve böylece kendi anlamı da az çok belirmiştir.

1. "Bunda uçkanlar kuş köp köp erdi" (=burada uçan kuşlar çoktu.-Oğuz Destanı).
2. "Yağısı koy teg ermiş" (=Düşmanı koyun gibi imiş.-Orhun).
3. "kültigin yok erser kop ülteçi ertiğiz" (=Gültekin olmasa, hepiniz ölecektiniz.-Orhun).
4. "Kamuğ til bilir erse" (=Her dili bilir ise...-Kutadgu Bilig)." (Ediskun, 2007: 187).

er-'in Batı Türkçesine geçerken sondaki -r sesinin düştüğüne, e'nin de i olduğunu ve bugünkü i- kökünün ortaya çıktığına da değinen Ediskun, cevher fiilin sözcüklerden ayrı yazıldığı zaman **yardımcı fiil**, bitişik yazıldığı zaman **ek-fiil** adını aldığını kaydeder. Ayrıca, cevher fiilinin şimdiki ya da geniş, -di'li geçmiş, -miş'li geçmiş zaman ve şart kipinde olmak üzere dört kipte çekimlendiğini, i-ken şeklinde de bir zarfı bulunduğunu açıklar (Ediskun, 2007: 187).

Burada, Ediskun'un cevher fiilini isimlendirme ölçütlerine ve yöntemine katılmak pek mümkün değildir. Bitişik ya da ayrı yazılması birleşğin yapısı dışında anlamını ve cevher fiilinin görevini etkileyen bir unsur değildir.

Cevher fiili hakkında Banguoğlu şu bilgileri vermektedir:

"*Dilimizde kökü erimiş, yalnız çekim ekleri halinde kalmış bir fiil vardır ki anlamca bir durum fiilidir, bir halde bulunuşu anlatır:*

E.T. er-mek > E.O. i-mek > Y.T. .-mek

Buna cevher fiili (verbe substantif) adını veririz. Bununla beraber fiilin kökü hâlâ konuşma ve yazıda yer yer **i-di** , **i-miş** , **i-se** gibi fiil gövdelerinde ortaya

çıkıldığından onu **i-mek** fiili diye de adlandırırız. Bu cevher fiili, başka dillerde de olduğu gibi, yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için salt fiil (verbe absolu) adını alır. Bunun karşısında bütün öbür fiillere **gerçek fiil** (verbe réel) denir.” (Banguoğlu, 2000: 474).

Banguoğlu da, cevher fiilinin, hepsi yalnız bildirme tarzında olmak üzere 4 kipi olduğunu, bunun da Türkçede birleşmelerle 4 tarz, 4 çekim yarattığını belirtir. Bu çekimler şunlardır: “1. Geniş zaman, 2. Geçmiş, 3. Dolaylı geçmiş, 4. Şart.” (Banguoğlu, 2000: 474-475).

Aksan yönetiminde hazırlanmış olan “Sözcük Türleri” adlı kitapta cevher fiili için; “*Türkçenin ilgi çekici niteliklerinden biri ek eylemin varlığıdır. Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan bu eylem, eklerden oluşmuştur; bir yardımcı eylem olarak da düşünülebilir.*” (haz. Aksan, 1983: 215) şeklinde bir açıklama ile karşılaşılmaktadır. Burada “...bir yardımcı eylem olarak da düşünülebilir” ifadesi hemen dikkati çekmektedir. Bu eseri hazırlayanların da cevher fiili ile yardımcı fiil arasında bazı farklılıkların olduğunu düşündükleri fikrine ulaşılabilir. Ancak, eserde bu konuda bir açıklama yer almamaktadır. Cevher fiilinin tam bir yardımcı eylem olmadığına dikkat çekmeleri ise önemlidir.

Eker; “*ek eylem (substantive verb, verb of perdication) ad soylu sözcüklerin yüklem olarak kullanılmasını, eylem tümcelerinde ise birleşik çekimleri sağlar... Eski Türkçede bağımsız birer eylem olan er- ve tur-, çeşitli ses olayları ile, Türkiye Türkçesinde i- (i- < *ir- < er-) ve -Dİr (<-dUrUr < duru < tur-ur) şekillerine gelişen iki ek eylem durumuna gelmiştir. İngilizcede to be eylemi ile işlevsel benzerlikleri olan ek eylemin, çekimlerde düşme eğilimi güçlüdür.*” (Eker, 2010: 338).

Eker’in, cevher fiilinin geniş zaman çekiminde kullanılan tur- fiilinin Eski Türkçeden beri i- fiiline paralel kullanılan asıl (salt) bir fiil olduğunu ve bunun i-’ten farklı olarak tamamen erimediğini -dır şeklinde kullanılan bir ek-fiil olduğunu belirtmesi önemli bir tespittir. Eker böylelikle cevher fiili sayısını arttırmış; bu fiilin geniş zaman çekiminin i-’e paralal olan -dır ile yapıldığını göstermiştir. Bu yönüyle Eker’in cevher fiili anlayışı pek çok araştırmacıdan farklı olarak karşımızda durmaktadır.

Serebrennikov ve Gadjiyeva da, çalışmalarında, er- fiilini ayrı bir başlık altında ele almayı uygun görmüşler ve bu fiilin önemine dikkat çekmek istemişlerdir. Onlar, er-fiilinin şimdiki zaman çekiminin bulunup bulunmamasının Türk yazı dilleri için önemli bir sorun olduğunu kaydederler ve er- hakkında şu bilgileri verirler:

“Türk yazı dilleri tarihinin araştırılmasında en büyük sorun Ön Türkçede er- ‘olmak’ yardımcı fiilinin şimdiki zaman biçiminde olup olmadığı konusuna bağlıdır. Çağdaş Türk yazı dillerinde bu biçimin olmadığı biliniyor. Bununla birlikte, Ön Türkçede onun bulunmaması bir karışıklık oluşturur: çünkü ister eski, ister yeni bütün türk yazı dillerinde er- ‘olmak’ yardımcı fiilinin geçmiş zaman biçimi vardır. Yani, Ön Türkçede ilk zamanlarda geçmiş zaman biçimi oluşmuş, ancak şimdiki zaman hiçbir zaman var olmamış mıdır? Bu gerçeğe uygun değil, çünkü Türk yazı dillerinde şimdiki zamanda er- ‘olmak’ yardımcı fiilinin izleri vardır.

Kıpçak dillerinde e- (< er-) ‘olmak’ kökünden oluşan geniş (aorist) zamanın olumsuzluk biçimi olan émes çok yaygındır: emes ‘olmaz, değil’ Bu tū biyik emés ‘Bu dağ yüksek değil’, Kırg. karabék anday adam émés ‘Karabek öyle adam değil’

Bu durum, vaktiyle Ön Türkçede er- ‘olmak’ yardımcı fiilinin şimdiki zamanında tam çekimin var olmasına belli anlamda esas oluşturur. Gerçekten de Eski Türkçe anıtlarda bu yapı gözlenir: erürmén, erürem, erürsén, erür, erürbiz, erürsiz, erürlér.”(Serebrennikov, Gadjeva, 2011: 175).

Bu açıklamalarından ve verdikleri örneklerden Serebrennikov ve Gadjeva’nın cevher fiilinin geniş zamanını şimdiki zaman olarak değerlendirdikleri görülür. Cevher fiilinin yardımcı fiil ve ek (!) haline gelmeden önce yani Eski Türkçe devresinden önce asıl bir fiil olduğu örneklenemeyen; ancak, Türkçenin gelişimi göz önünde bulundurularak, doğru bir şekilde tahmin edilecek olan bir durum olduğu yukarıda yer yer ifade edilmiştir. Hattâ, “Cevher fiili eskiden asıl bir fiildi.” hükmü de verilebilir ve bu yanlış olmaz. Çünkü asıl sözcük köklerinin isim ya da fiil demeden gramatikleştiği, birer ek durumuna dönüştükleri ve kiminin sıfır biçimbirime değiştiği ile ilgili onlarca örnek vardır. Şu da göz ardı edilmemelidir ki; bugün Batı Türkçesinde görülen TT –yor/ Türk. –yAr şeklindeki müstakil şimdiki zaman eki, Türk Dili Tarihi için yeni denilebilecek bir tarihte ortaya çıkmıştır. Bu ekler ortaya çıkana kadar geniş zamanda çekimlenmiş fiillerin şimdiki zaman olarak değerlendirildiğine rastlanılmaktadır. Burada, Dede Korkud’dan şu örneği vermek bile yeterlidir: “...sürilip gele yorur.” (Ergin, 2008: 73).

Serebrennikov ve Gadjeva, er- / e- yardımcı fiilinin şimdiki zaman biçiminin bütün Türk yazı dillerinde sabit olmayışının sebebi olarak ise; e- fiilinin şimdiki zaman dairesinde semantik rakiplerinin olmasını gösterirler. Örnek olarak da bildirme eklerinin bu işlevi başarıyla yerine getirdiğini belirtirler ve Kazak Türkçesinden örnek verirler:

“Kzk. balıkşımın ‘balıkçıyım’, balıkşısın ‘balıkçısın’, balıkşımız ‘balıkçıyız’”(Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 175).

Ayrıca, Serebrennikov ve Gadjieva’nın er- fiilindeki r’nin hiçbir zaman köke ait olmadığı ve fiilin aslında e- şeklinde olduğunun düşünülebileceği, er- şeklinin ise sonradan ortaya çıkmış olduğu yönündeki görüşleri de dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken bir konudur (Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 175).

Cevher fiili ile ilgili olarak Karaağaç biraz daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Yalnız, buradaki yaklaşımın farkı cevher fiilinin adlandırmalarından kaynaklanmaktadır.

Karaağaç, ilk çağlardan günümüze kadar filozofların varlık ve varoluş üzerinde tartıştıklarını, evrendeki bütün varlık ve hareketlerin bu tartışmanın içerisinde yer aldığını belirttikten sonra, cevher fiil ile filozofların bu tartışmalarının ilgisini şu şekilde açıklar:

“Ana Yardımcı Eylem: Felsefecilerin tartışmalarında konumuzla ilgili olan yön, dillerin varlık ve hareketi algılama ve yansıtmaya biçimidir. Buna göre de pek çok dünya dilinde ‘varoluş’ bilgisine yakın olan eylemlerin, dilde ana yardımcı eylem olarak kullanıldığı görülür.

‘Varoluş ve soru’, bir varlık kadar bir olay için de söz konusudur; bu yüzden ister soru ister bildirme işlevi olsun, ana yardımcı eylem ve çekimleri önündeki her dil birimi aynı değerdedir. Elbette varlık bildirmeleri, ad cümlesi yüklemine, olay bildirmeleri, birleşik eylem çekimlerini verir.

Bütün dillerde ad cümlesi, bir yapma veya olmanın söz konusu olmadığı, yalnızca bildirmenin söz konusu olduğu cümlelerdir. Yine ana yardımcı eylemin kullanımıyla genişlemiş cümle veya olay bildirmeleri de, birçok dilin dil bilgisinde ‘birleşik eylem çekimleri’ olarak adlandırılır.

Ana yardımcı eylem, taşıdığı ‘varoluş bilgisi’ hem bir nesne hem de bir olay için, yani tüm dil birimleri için, kısacası bütün bilgilerimiz için geçerli olan bir bilgi olduğundan, kullanım sıklığı çok yüksek olan bir eylem adıdır. Bu yüzden, tıpkı ad soylu olan zamirler gibi, bütün dillerde kural dışı özellikler gösterir ve çok çeşitli biçimlerde, değişik biçimlenmelerle ortaya çıkar.” (Karaağaç, 2012: 388-390; Türk, 2004: 2993).

Bütün dünya dillerindeki durumuna göre cevher fiilini (ana yardımcı eylemi) ve özelliklerini bu şekilde açıklayan Karaağaç, Türkçedeki cevher fiili ile ilgili

kullanımları “*Türkçenin Dil Bilgisi*” adlı kitabında “Bildirme ve soru çekimi” başlığı altında inceler. Bildirme ekleri ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

“**Bildirme:** Dillerdeki ‘varoluş’ kavramına yakın olan ve bir ‘süreklilik’ taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamlı eylemler, ‘ana yardımcı eylem’ işlevi üstlenmişlerdir. Oluş bildiren ana yardımcı eylemin önündeki her şey; varlık da eylem de, söz ve söz öbeği de cümle de aynı değerdedir; çünkü ‘var oluş’ varlık için de eylem için de söz konusudur.

Ana yardımcı eylemle elde edilen yapıların hepsi de sonuçta bir bildirme ifade ederler. ‘Bildirme’ kavramı ise, bir varlık kadar, bir olay için de geçerlidir; bu yüzden, ana yardımcı eylemin önünde yer alan her dil birimi aynı değerdedir.

...

Türkçe ile ilgili dil bilgisi çalışmalarında, cevher eylemi, **cevherî eylem, salt eylem, boş eylem, ana yardımcı eylem, ad eylemi, ekeylem, bildirme eki** vb. gibi değişik terimlerle karşılanan ana yardımcı eylem, Eski Türkçede ‘**olmak / bolmak, ermek, turmak**’ eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da ‘ermek’ ve ‘turmak’ eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemleri olarak ortaya çıkışları süreci izler. Geçişsiz bir eylem olarak Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan ermek, turmak eylem adları, ermek ‘ermek, olmak, olgunlaşmak > olmak, var olmak’ ve turmak ‘kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulun- > olmak, var olmak’ biçiminde anlam alanlarını genişleterek, Türkçenin bildirme yapılarını oluşturmuşlardır.” (Karaağaç, 2012: 389-390).

Karaağaç, bu açıklamalardan sonra tablo halinde cevher fiil/lerinin Eski Türkçeden itibaren Türkçenin değişik şivelerindeki kullanımını gösterir. Bu tablolarda er- > i- ve tur- /turur > -dır kullanımına bildirme eki olarak sayısız örnekler verilirken; ol-’ın aynı görevle kullanımına örnek verilmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Buradan, Karaağaç’ın ol-’ın böyle bir görevi olmadığını düşündüğü sonucu çıkarılabilir. Ancak, bu görüşe katılmak pek mümkün değildir. Günümüz Türkiye Türkçesinden; “Kendisi yengeniz olur.”, “Benim abim olur” vb. vermiş olduğumuz bu örnekler de göstermektedir ki; ol- da i- ve tur- /turur > -dır gibi bildirme görevi üstlenmektedir.

Karaağaç’ın cevher fiili ile ilgili verdiği bilgiler arasında, genel bilgilerden farklı ve dikkat çekici olan, er-’in yanında ol- ve tur- fiillerini de cevher fiil olarak kabul etmiş olmasıdır. Bunlardan tur-, er- gibi birlikte kullanıldığı 3. şahıslara yanaşmış ve er- gibi

ekleşmiştir. tur-’ın yalnızca 3. şahısların geniş zamanında kullanımı olduğu görülmektedir. Diğerlerinde yine er- kullanılır.

İlker, “*Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*” başlığını taşıyan çalışmasının “Fiillerin Birleşik Çekimi” bölümünde, cevher fiili ve özellikleri ile ilgili bilgiler vermeden, cevher fiilinin birleşik kipte kullanımına değinir ve Batı Gurubu Türkçelerinden örnekler verir. Birleşik çekimin iki kipin bir araya gelmesi ile oluştuğunu ve ayrı ayrı iki şekil ve zamanı birlikte karşıladıklarını savunur. Bu savını, Ergin’in, birleşik çekimde ortaya çıkan çekimli şeklin anlamına fiillerden birinin hem kökü hem de şekil ve zaman eki ile; diğerinin ise yalnız şekil ve zaman eki ile iştirak ettiği görüşüyle destekler. Kök anlamı, başka fiilin anlamını değiştirecek şekilde belirli olmayan, başlı başına bir ifadeye sahip bulunmayan fiilin ise isim fiili olduğunu; isim fiilin var olan çekimlerinin sayılı olduğunu, birleşik çekimlerin sayısının da ancak bu ara yardımcı fiilin çekim sayısı kadar olabileceğini de kaydeder. İlker, bu çekimlerin hikâye, rivayet ve şart çekimleri olduğunu belirtir (İlker, 1997: 132).

Adalı, ad cümlelerinde yüklemi oluşturan adları “yükleç” olarak adlandırır. Bu yüklemlerde -dır’ın kullanımının zorunlu olmadığını; -dır’ın bu tür yüklemlerde kullanımının geniş zaman çekimine kesinlik, sürerlik, olasılık kavramı; belirsiz geçmiş, şimdiki, gelecek zaman, gereklilik ve aktarma biçimbirimlerinin yer aldığı yüklemlerde kişi eklerinden sonra geldiğinde kesinlik ve olasılık kavramı taşıdığını belirtir ve şu örnekleri verir:

“ (-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür)

Geniş zamanda

hasta-/y/-ım-dır

hasta-sın-dır

hasta-dır

hasta-/y/-ız-dır

hasta-sın-ız-dır

hasta-dır-lar

belirsiz geçmiş, şimdiki, gelecek zaman, gereklilik ve aktarma biçimbirimlerinde:

ver-miş-im-dir

ver-miş-miş-im-dir

ver-miş-tir

ver-miş-miş-tir

ver-/i/-yor-um-dur

ver-/i/-yor-muş-um-dur

ver-/i/-yor-dur	ver-/i/-yor-muş-tur
ver-eceğ-im-dir	ver-ecek-miş-im-dir
ver-ecek-tir	ver-ecek-miş-tir
ver-meli-/y/-im-dir	ver-meli-/y/-miş-im-dir
ver-meli-dir	ver-meli-/y/-miş-tir” (Adalı, 2004: 80-81).

Türk, er-’ (> i-)’in yanında Türkçede ol- (< bol-) ve tur- fiillerinin de cevher fiili olarak kullanımlarının bulunduğu dikkat çekenler arasında yer alır. “*Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)*” adlı çalışmada, ol- anlamındaki fiillerin Türkçe ve hemen bütün dünya dillerinde cevher fiili olarak kullanılmasının “nedenli” bir ilişkilendirme olduğunu ve bunun söz dizimi ile ilgisi bulunduğunu kaydeder (Türk, 2004: 2993-3006). Türk, özellikle bildirme fonksiyonu bulunan ve birleşik fiil oluşturmada kullanılan i-, ol- fiillerini ve tur- fiilinden ortaya çıkmış olan “-dır” bildirme ekini cevher fiilleri (ana yardımcı fiiller) olarak görmektedir. Böylelikle Türkçedeki cevher fiili sayısının üç tane olduğunu da savunmuş olmaktadır.

Türk’ün tespit etmiş olduğu önemli bir konu da ol- cevher fiilinin Batı / Oğuz grubu lehçelerde isimden fiil yapan bir eke dönüşmesi, yani ol-’ın -al-, -el-, -l- şeklinde eklenmesidir. “kara-l-tı, bol-al-, ince-l-, sivri-l- vb.” sözcüklerde isim soyundan tabanların ol-’ın eklenmiş şekli olan “-al-, -el-, -l-” isimden fiil yapım ekleri ile fiil haline getirildiğini göstermiştir. kara-ol-’dan “kara-l-tı”, bol-ol-’dan “bol-al-” vb. (Türk, 2006: 189).

Timurtaş, Eski Anadolu (Eski Türkiye) Türkçesinde cevher fiilinin dört şekli olduğunu, bunlardan haberin geniş zaman halini ifade için 1. ve 2. şahıslarda şahıs zamirlerinin, 3. şahıslarda ise tur- fiilinin kullanıldığını ve Eski Türkçede de bildirme geniş zaman eklerinin 1. ve 2. şahıslarda şahıs zamirleri ile yapıldığını, EAT’de “-am, -em, -van” olarak görülen bu eklerin, TT’nde ise “-im, -ım” şeklinde olduğunu belirtir. Geçmiş zamanlar ve şart kipinde verdiği bilgiler genel bilgilerden farklı değildir (Timurtaş, 2005: 128).

Dilemre, cevher fiilini adlandırmada ve bu fiilin önemi ile ilgili ilginç bir açıklamada bulunur: “*Boş fiile (Cevherî fiil), (Verbum substantivum) denildi. Mahiyetini daha iyi anlatabilmek için (yardımcı fiil) dahi dediler. En güzel tarif, Türkçe bakımından, birinci adında yaşamaktadır. Yani (Boş fiil) sözü daha uygundur. Çünkü bu fiil bir (ek sisteminden) başka bir şey olamaz. Kendi kendine mânası yoktur. Yahut gayet eksik ve fazaidir. Ancak bir kökle birleştirildiği zaman hakikî fiil olur. Şu var ki,*

hiçbir söz dahi bu (Cevher fiil), veya (Boş fiil) 'e takılmadan fiil şekline giremez. Yalnız İngilizce, Çince, birtakım Sudan veya yerli Amerika dilleri bazı sıygalarını yardımcı fiilsiz yaparlar, isimlerin başına sadece şahıs seslerini koyarak işin içinden çıkarlar. Türkçede böyle şey olmaz, Rumca, Latince, Sanskritte dahi böyle şey yoktur. Bu hal Türkçenin eski Avrupa dilleriyle ne kadar alâkalı olduğunu gösterir.” (Dilemre, 1943: 267).

Dilemre'nin görüşlerine bazı noktalardan itiraz edilebilir: Birincisi, İngilizce, Çince, birtakım yerli Sudan ve Amerikan dilleri bazen cevher fiili / yardımcı fiil kullanmadan bildirme yapabiliyorsa, yani, cevher fiilsiz / yardımcı fiilsiz bildirme mümkünse, Türkçe de bunu yapabilir; yapmaktadır da: “Hava güzel”. İkincisi, Türkçe, bütün bildirmelerde cevher fiilleri kullansa bile bu onu neden Avrupa dillerine yaklaştırsın ki? Kaba bir tabirle Asya ya da Ural-Altay dillerinin de bu tür özellikleri olamaz mı? Bu soruların cevaplanması gerekmektedir. Dilemre'nin bu yorumu, dil ailesi olarak Ural-Altay veya Altay dillerinden daha eski olduğu kabul edilen Hint-Avrupa dilleri ile Türkçe arasında ilgi kurup Türkçenin de eski bir dil olduğunu ispat çabaları olabilir. Ancak Türkçenin böyle bir ispata ihtiyacı yoktur.

Öner, “*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*” adlı kitabında, er- (> i-) ve -dlr'ın kullanımı hakkında “Birleşik Çekim” başlığı altında bilgi verir. Burada;

“Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibaret olarak gösterilmiştir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade eder.

ET. er- “*olmak*” fiili, eskiden beri ana yardımcı fiil olarak hem isimlerin bildirmesinde hem de çekimli fiillerin bildirmesinde, yani birleşik çekimlerinde kullanılmıştır. Şekil ve zaman eki almış bir ekten sonra gelen er- yardımcı fiili, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart şekillerine girerek iki kipli çekimlerin hikâye, rivayet ve şartını meydana getirir (*aydım erdi, törütülmüş erdi, bilgey erdin; tiler ermiş, sevse ermiş; kördüm erse, bardın erse vs.*).

er- yardımcı fiilinin, sadece bu iki geçmiş zaman ve şart şekliyle çekime girmesi, zaten belirli bir şekil ve zaman eki taşıyan asıl fiilin, tekrar geniş veya gelecek zamana yani belirsizliğe bağlanmasının imkânsızlığı ve mantiken gereksizliğiyle ilgilidir. Geniş zaman çekimi er-ür veya daha sonra onun yerini alan tur-ur ise sadece bazı çekimli

fiillerle, bir ihtimal veya kesinlik bildirmek üzere birleşik çekime girer (Türkiye Türkçesi başlamış -dır < turur)” (Öner, 1998: 210).

Öner’in cevher fiilinin kullanımı ile ilgili yorumları arasında dikkati çeken nokta; geniş zamanda er- ve tur-’ın “-dır’ın” kullanımı ile ilgi olanıdır. Öner’e göre bu ikisi geniş zamanda bildirmeden çok çekimlenmiş olan birinci fiili kılınış yönünden tamamlayarak fiilin olup olmayacağı noktasında açıklama yaparlar.

Nazarov, Türkiye Türkçesindeki cevher fiilleri Özbek Türkçesindekiler ile karşılaştırır. Türkiye Türkçesinde cevher fiilinin en geniş anlamıyla ismin yüklem görevini taşıyan şekilleri olduğunu, bu nedenle de Özbek dilcilerinin şahıs eki olarak kabul ettiği şekillerin Türkiye Türkçesinde cevher fiilinin şimdiki zamanı olarak kabul edildiğini bildirir (Nazarov: 2005, 84).

Nazarov’un bahsettiği bu durum yukarıda birkaç kez ele alındığından tekrar bir açıklama yapılmayacaktır. Ancak, Nazarov’un da, geniş/şimdiki zamanda cevher fiilinin sıfır biçimbirim halini alarak bildirme görevini şahıs eklerine yüklediğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Hakas Türkçesinde cevher fiili ve kullanımı hakkında Arıkoğlu şu bilgileri vermektedir:

“1.5. İsimlerde bildirme (Ek Fiil)

Hakas Türkçesinde isim fiili düzenli olarak geniş zamanda bulunur. Bu çekimlerden önce şahıs zamirleri kullanılır. İsmın sonunda zamir kökenli şahıs ekleri isimlere bitişik yazılır. Üçüncü teklik şahıs eksiz, çokluk şahıs çokluk eki alır: min ügretçibın “öğretmenim”, sin ügretçizıñ “öğretmensin”, ol ügretçi “öğretmen”, pıs ügretçibıs “öğretmeniz”, sirer ügretçizer “öğretmensiniz”, olar ügretçiler “onlar öğretmen”.

İsim fiilinin geçmiş zaman çekimleri pol- fiiline geçmiş zaman ekleri getirilerek yapılır: min pay polğam “zengindim”, sin ügrenci poldıñ “öğrenciydin” (Arıkoğlu, 2007: 1106).

Hakas Türkçesinde pol- (ol-) fiilinin geçmiş zamanda i- fiili yerine kullanıldığı dikkatleri çekmektedir. Bu kullanım, i- ve ol- fiillerinin bir birine paralel fiiller olduğunu göstermesi açısından önemli bir noktadır. Bu tür kullanımlarla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde karşılaşılmaktadır. Daha önce Vahit Türk’ün de bu kullnımlara dikkat çektiğinden bahsedilmiştir. İleride ol- yardımcı fiili incelenirken Eski Anadolu Türkçesinde bu tür kullanımlarla ilgili Zikri Turan’ın verdiği bilgiler de

aktarılabilmektedir. Fakat buradaki kullanımın bir cevher fiili yapısı değil, ol-'ın yardımcı fiil görevlerinden biri olarak düşünülmesi gerektiğini, çünkü, önlerindeki isim soyundan sözcük ya da söz öbeklerini fiilleştirdiklerini belirtmekle yetinelim.

Türkmen Türkçesinde cevher fiilinin, şimdiki, bilinen geçmiş ve öğrenilen geçmiş zaman olmak üzere üç türünün bulunduğunu belirten Kara, şimdiki zaman ek-fiilinin -dır; bilinen ve öğrenilen geçmiş zamanların i- ile yapıldığını; ancak, bu çekimlerde i-'in düştüğünü; ayrıca, öğrenilen geçmiş zaman çekiminde “eken” sözcüğünün de kullanıldığını belirtir (Kara, 2000: 258-259; 2007: 231-290). Burada şimdiki ve geniş zaman birlikte düşünülmelidir.

Coşar, Türkiye Türkçesinin Trabzon Ağzı'nda, i- fiilinin ilginç birkaç kullanımını tespit etmiştir. Bu kullanımlardan biri i- fiilinin genelde düşmemesi, ikincisi ve daha dikkat çekici olanı ise i- fiilinin devrik kullanımıdır.

“ hasret fena şēydur

İnsan duramaz

bilmem oyle çok mi

iyudum yaramaz. (yaramazdım)” (Coşar, 2008: 185).

Bu kullanım Türk lehçeleri ve ağızlarında cevher fiilinin görev ve anlam olarak değil; fakat, yapı bakımından değişik kullanımlarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

i- (< er-) fiilinin Eski Türkçedeki durumu ile ilgili olarak Bacanlı, M. Erdal'ın er- (> i-) ve bol- (> ol-) fiillerinin şimdiki zaman çekimindeki durumları açısından karşılaştırmasını yapmış ve bu fiillerin şimdiki zaman kipindeki anlam ve işlevini değerlendirmiştir. Buna göre, bol- fiilinin Eski Türkçede “hale gelmek” anlamında “bitiş-dönüşümlü” bir fiil olduğunu; “halde bulunmak” ifadesinin ise düzenli olarak er- (> i-) fiili ile yapıldığını belirtir ve bol- (>ol- ve er- fiilleri arasında günümüz Türk Lehçelerinde olduğu gibi) “tümleyiş” ilişkisi bulunmadığını belirtir (Bacanlı, 2010: 126).

Ceritoğlu da i- ve ol- fiillerinin paralel fiiller değil, bir birini tamamlayan fiiller olduğunu söyler. i- fiili içinde bulunulan zamandan (şimdiden) önceki durumların bildirmesinde kullanılırken; ol- fiili içinde bulunulan zaman (şimdi) ve sonrasını bildirmek için kullanıldığını savunur (Ceritoğlu, 2013: 157).

Görüldüğü üzere, i- fiilinin ister isimlerle gerçekleştirdiği bildirmeler isterse birleşik kip çekimleri olsun, her zaman geçmişteki bir hareketi ifade eder. ol- ise yeni

bir hale geçişi ve o hal içinde bulunmayı anlatır. Yeni bir hale geçişi kip eki ne olursa olsun şimdinin başlangıcını ifade eder ve bu yeni halde bulunma devam eden bir süreçtir. Devam eden bir süreç ise ancak başka bir hale geçişi ile ortadan kalkar.

Bunu, rneklerle, şu şekilde açıklayalım: “Hasta idi.” ifadesi olayın geçmişte olduğunu anlatır. Hasta olma durumu geçmiştedir. şu an için belirsizdir. “Ali nasıl?” sorusuna, “Hasta idi.~Hastaydı.” ya da “ Son gördüğümde hasta idi~hastaydı” cevabı verildiğinde, Ali’nin hastalığının geçmişte olduğunu bildirir. şimdide bu durumun devam edip etmediğini bilmek mümkün değildir. Yine birleşik kipte de “Ali koşuyor idi / Ali koşuyor imiş” cmlerinde görüldüğü üzere i- geçmişi anlatan bir bildirme yapmaktadır. Burada i- ikinci bir hareketi anlatan bir fiil değildir, çekimli fiilin bildirmesini gerçekleştirir. Birleşik kipli çekimlerde bu yüzden iki farklı zaman olmaz, zaten bir fiilin bir zamanı olur. Bu iki kullanımda da zaman geçmiştir. Bu açıdan “i-se” yapısını ayrı değerlendirmek gerekir; çünkü şart şekli belirli bir zamanı anlatamayacağı için ve kullanıldığı cümlede asıl yargının gerçekleşmesini bir şarta bağladığından ve asıl yargı ifadesinin zarfı durumunda olduğundan asıl fiilin zaman kipinde değerlendirilebilir.

Yani, “İyi çalışmış ise başarılı olması gerekmez mi idi” gibi bir cümlede “ise” “gerekmez mi idi” yargısının zarfı durumunda olur ve cümlenin zamanı “gerekmez mi idi” yükleminin zamanı olan görülen geçmiş zamandır. ise’li yan cümle “İyi çalışmış ise sınavda başarılı olur” cümlesinde gelecek zamanı yansıtan geniş zaman kipindeki “olur” üzerindedir.

ol- ise “Ali hasta oldu” dediğimizde, bu kip ekinden doloyı geçmiş zamanda gerçekleşmişse de, mantık olarak şimdidir ve bir duruma geçişi anlatır. Bu yeni durum varlıktaki bir sonraki değişikliğe kadar devam eder. “Ali iyi olur.” ve hasta olma durumu sona erer; böylece varlık yeni bir hle geçmiş olur. Bu yeni hal şimdide cereyan eden ve bir sonraki değişime kadar da devam edecek olan haldir. Ol-’ın, varlığı yeni bir hale sokması yalnızca hasta, iyi, kötü vs. gibi sözcüklerle olmaz. “Ali ğretmen oldu.” dendiğinde de Ali’deki yeni hal “olmak” ile anlatılmış olur.

Deyim şekillerini bunlardan ayrı tutmak gerekir, çünkü deyimlerde sözcüklerden biri mecaz anlamdadır. “Adam olmak” deyiminde her ne kadar yeni bir hale geçişten bahsediliyorsa da anlamı muallakta olduğu için bu yeni halin nasıl bir durum olduğu

kişiden kişiye değişecektir. Yani, “adamlık” kimin ne anladığına göre değişen bir hal olacaktır.

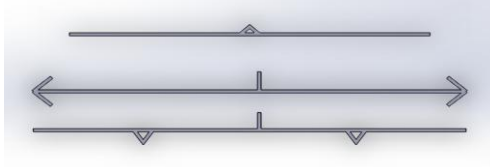
Cevher fiili Türkiye Türkçesi gramerinde “Katmerli Birleşik Çekim” olarak adlandırılan çekimlerde de kullanılır (Özdemir, 1967: 197; Ediskun; 2007: 211; Korkmaz, 2009: 776; Ergin, 1999: 546). Bu yapılarda i-’in üst üste kullanıldığı görülür:

gelir idiysem: gel-ir- (i)di-y (i-) se-m; gelmeliymişsem: gel-meli-y(i-)miş-(i-)se-m vs.

Türkçede cevher fiili olarak yalnız i- fiili kabul edilegelmiştir. Oysa, eski bir tur-fiilinden geldiği bilinen ve bildirme eki olarak adlandırılan -dır’ın da cevher fiili olduğu görülmektedir. Bu cevher fiili, yalnızca, 3. kişi geniş / şimdiki zaman bildiriminde kullanılmaz. Geniş zaman anlatımında, bütün şahıslarla kullanımı vardır. Örnek: “Bu ev senindir.” (şimdiyi de anlatabilir), “Ben de bütün dünya benimdir derim” , “Evimizdir”, “İnsanlıktır” (insan olmak) asıl olan. Bu yapılarda yine ol- fiiline yakın bir anlam taşıdığı da görülmektedir. Demek ki; -dır şekli kullanım alanı geniş olan bir ek fiildir. 3. kişilerle sınırlı değildir. Yine birleşik çekimde “gelmiştir, kabul edecektir” gibi kullanımları da bu cevher fiilin geniş zaman anlamı taşıyan kullanımlarıdır. “Hava güzel.” ile “Hava güzeldir.” arasında tek fark –dır ek fiilinin bulunup bulunmaması ile ilgilidir. İ- fiili de birleşik çekimde düşme eğilimi çok olan bir cevher fiilidir. Bütün bunlar bildirme eki olarak isimlendirilen –dır’ın aslında cevher fiillerinden biri olduğunu gösterir. Hattâ, bir ek haline dönüşmüş olan, yani gramatikleşmiş bir fiildir. Cevher fiiller içerisinde ek olan tek fiilde budur. Bu ek isim ve çekimli fiillerde daha çok geniş zaman bildirmesi yapar. “öğretmendir, hastadır; geliyordur, okuyacaktır vs.). Çekimli fiillerden sonra –Dır’ın yükleme çeşitli anlam ilgileri kattığı da bilinmektedir. Bu anlam bilgisi içerisinde değerlendirilmesi gereken bir konu olduğu için burada bahsedilmeyecektir; ancak, birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: “ Bu soruyu çözecektir. (yüklemde kesinlik); Sanırım, onu tanıyordur. (yüklemde ihtimal). Son cümlede “sanırım” ifadesi ile –Dır arasında bir ilgi vardır.”

Bu üç cevher fiilinin “i-, -Dİr (< tur-) ve ol-” eylemin zamanı ile ilgili görevlerini şu şekilde göstermek mümkündür:

-Dİr (< tur-); ol- (< bol-)

i- (< er-) 0 ol- (< bol-)

Cevher fiilinin olumsuz şekilleri ise bildirme görevi gördüğü isim cümlelerinde cevher fiilinden önce “değil” sözcüğü kullanılarak (Öğretmen-(i)-di / Öğretmen değil-(i)-di; Çalışkan-dır, Çalışkan değil-dir vb.); birleşik kip görevi ile kullanıldığı fiil cümlelerinde ise asıl fiile olumsuzluk eki getirilerek yapılır (çalışıyor-(i)-du / Çalışmıyor-(i)-du).

2.1.1. Cevher Fiilinin Türk Lehçelerindeki Durumu

Cevher fiilinin, Türkiye Türkçesi dışında, çalışmamıza esas aldığımız Türkmen, Özbek, Kırgız ve Hakas Türkçelerindeki durumuna bakmak bu fiilin Genel Türkçedeki kullanımları, şekilleri açısından yararlı olacaktır.

Türk lehçeleri ile ilgili gramer çalışmalarında “cevher fiili”nin ayrı bir başlık altında incelenmediği, birleşik kipler ve isim cümleleri konuları altında ele alındığı görülmektedir. Bu incelenmelerde ilk göze çarpan cevher fiillerden i- (< er-) şeklinin Türkiye Türkçesi dışındaki dört lehçede kullanımının Türkiye Türkçesine göre daha da daraldığıdır. Örneğin, Türkmen Türkçesinde i- fiilinin birleşik kiplerde artık yazılmadığı, sıfır biçim birime değiştiği; yine, bu dört lehçede cevher fiilinin şart şeklinde i- yerine bol- ~ pol- cevher fiilinin kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, Türkmen Türkçesinde cevher fiillerinden i-’in bilinen geçmiş ve öğrenilen geçmiş zaman olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bu çekimlerde i- sıfır biçim birime değişmiştir. Yalnızca öğrenilen geçmiş zaman çekiminde i- fiilinin zarf şekli olan “eken”in kullanıldığı görülmektedir (Kara, 2000: 258-259; 2007: 231-290). Türkiye Türkçesinde “gelir idi, öğrenci imiş” gibi i-’in yazıldığı şekillere Türkmen Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Hikâye çekimi: alıpdıñ (almıştın), barandım (varmıştım), bilmäändiñiz (bilmemiştiniz), durcaktım (duracaktım), gelyäärdik (geliyorduk);

Rivayet çekimi: a) aağlaarmışñız (ağlarmışsınız), alıpmışım (almışım), başlayaamışık (başlıyormuşuz), bilmäänmişık (bilmiyormuşuz), gelipmiş (gelmişmiş),

b) bilyäär ekeniniz (biliyormuşsunuz), çaağırcaak ekenim (çağıracaktım), duran eken (duruyormuş), gelmeli ekeniniz (gelmeliymişsiniz), gören ekeniniz (görmüşmüşsünüz) (Kara, 2000: 53-54).

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde -dır cevher fiili bildirme görevi ile kullanılmaktadır: okuvçıdırın (öğrenciyim), okuvçıdırıñ (öğrencisin), okuvçıdır (öğrencidir) vs. (Kara, 2007: 258).

Özbek Türkçesinde cevher fiillerin, isim ve birleşik kiplerde, hikâye ve rivayet şekillerinde e- (~ i-) fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

Hikâye çekimi:

a) İsimlerle: “*yâxşi edim (güzel idim /güzeldim), yâxşi eding (güzel idin /güzeldin), yâxşi edi (güzel idi / güzeldi); Dädäm indämädi, lekin bunaqa indämäslik indagändän yämânraq edi. (Dedem seslenmedi, lâkin böyle seslenmezlik seslenmekten daha kötü idi.)*”,

b) Birleşik kiplerde: “*Buni istäsä ertärâq kelsin edi. (Bunu istiyorsa erken gelmeliydi), Qırdäki läläni köring edi-yu. (Kırdaki laleyi görmeliydin...)*” Öztürk, 2007: 314- 333);

Rivayet çekimi:

a) İsimlerle: “*İsim tabanlarına ekän (az ölçüde ise, emiş)³ getirilerek yapılır: yâxşi ekän-män (güzelmışim), yâxşi ekän-sän (güzelmışsin), yâxşi ekän (güzelmış)*”,

b) Birleşik kiplerde: “*Heç bändäni ätä-änäsiz qılmäsin ekän. (Hiç kimseyi anasız babasız bırakmasın asla.), Äldin şuni bitirib äläy ekän. (Önce şunu bitirebilseydim.)*” (Öztürk, 2007: 315-334)

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman bildirme şeklinin şahıs ekleri ve bazen de -dır cevher fiili ile yapıldığı görülmektedir: “*yâxşi-män (gizelim), yâxşi-sän (güzelsin), yâxşi (güzel); Men häm bir säyyädmän, qarşımdädir säyd. (Ben de bir avcıyım, karşımdadır av.), Sen-kü Zühräsän fäläkdä / İntizaringmän faqat (Sen misin Zühre felekte / Bekleyeninin ben yalnız.)*” (Öztürk, 2007: 314).

³ İlgili kaynakta rivayet çekiminde ekän'in yanı sıra ise ve emiş şekillerinin de kullanıldığı kaydedilmiştir; ancak ne ilgili kaynakta ne de tarafımızdan taranan metinlerde bunu kanıtlayacak örnekler rastlanılmamıştır. (S.A.)

Kırgız Türkçesinde birleşik kip çekiminin hikâyesinde ele ve bolcu, boldu; rivayet çekiminde eken ve şart çekiminde bolso sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcüklerden ele ve ekende i- ~ e- (< er-) cevher fiilinin; bolcu, boldu ve bolso sözcüklerinde bol- (~ ol-) cevher fiilinin sözcük kökünü oluşturduğu açıkça görülmektedir:

Hikâye çekimi: “*alğan elem (almıştım), ketken eleñ (gitmiştin), alğan bolsom (alsaydım), ketken bolsoñ gitseydin*”,

Rivayet çekimi: “*ketken ekensiñ (gitmişsin), alğan ekenmin (almışım), kelet ekensiñ (geliyormuşsun), köröt eken (görüyormuş)*”,

Şart çekimi: “*alçu bolsom (aldıysam), ketçü bolsoñ (gittiysen), alar bolso (alsaydı), körör bolso (görseydi)*” (Kasapoğlu Çengel, 2007: 524-525).

Hakas Türkçesinde i- fiilinin kullanımı kaybolmuştur. Bu lehçede ol- ~ pol- (< bol-) cevher fiilinin kullanımı öne çıkmıştır. Birkaç çekimde görülen -ptır ekindeki “-tır”ın turur fiilinden geliştiği görülmektedir:

: *min pay polğam “zengindim”, sin ügrenci poldıñ “öğrenciydin”* (Arıkoğlu, 2007: 1106). Örneklerinde görüldüğü üzere isimlerin geçmiş zaman çekimleri sonuna geçmiş zaman kip eki getirilmiş pol- cevher fiili ile yapılır.

pol- ve -ptır kullanılan birleşik kip çekimlerini aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür:

Hikâye çekimi: “*alğan polğam / alğan polğabın (aldıydım / almıştım), alğan polğazıñ (almıştın), alğan polza (almıştı); alğan polzam (alsaydım), alğan polzañ (alsaydın)*”,

Rivayet çekimi: “*alğan poltırbın (almışmışım), alğan poltırzıñ, alğan poltır; alcañ / alcathan poltırbın (alıyormuşum), alcañ / alcathan poltırzıñ, alcañ / alcathan poltır*”

Şart çekimi: “*alğan polzam (alsaydım), alğan polzañ, alğan polza, alçatğan polzam (alıyorsam), alçatğan polzan, alçatğan polza*” (Arıkoğlu, 2007: 1120-1121).

Bu lehçelerde isimlerin geniş-şimdiki zaman çekimlerinin zaman kipi ve cevher fiilinin görevini yüklenmiş şahıs ekleri ile yapılması ise aynıdır.

Türkiye Türkçesi: “*yorgun-um, yorgun-sun, yorg-un, yorgun-uz, yorgun-sunuz, yorgun-durlar*”. Olumsuz “değil” sözcüğü ile yapılır: yorgun değilim, yorgun değilsin, yorgun değil vs. (Ergin, 1994: 330; Eker, 2010: 339; Korkmaz, 2009: 715-720; vd.).

Türkmen Türkçesi: “*Türkmenidirin (Türkmenim), Türkmen (dir)siň, Türkmen(dir), Türkmenidiris, Türkmen(dir)siniz, Türkmen(dir)ler*”; ayrıca “*men Türkmen, sen Türkmen, ol Türkmen, biz Türkmen, siz Türkmen, olar Türkmen*” çekimi de görülmektedir (Buran, Alkaya, 2007: 137). Olumsuzu “dääl” (değil) sözcüğü ile yapılır: “*yaaş dääldirin (genç değilim), yaaş dääldirsiň, yaaş dääldir, yaaş dääldiris, yaaş dääldirsiňiz, yaaş dääldirler*” (Kara, 2007: 258).

Özbek Türkçesi: “*o‘quvchi-man (öğrenciyim), o‘quvchi-san, o‘quvchi (dir), o‘quvchi-miz, o‘quvchi-siz, o‘quvchi (dir)lar*”. Olumsuzu “emas” ile yapılır: “*o‘quvchi emas-man (öğrenci değilim), o‘quvchi emas-san, o‘quvchi emas*” (Yıldırım, 2009: 98-99).

Kırgız Türkçesi: “*Kırgızmin (Kırgız’ım), Kırgızsiň, Kırgız, Kırgızbiz, Kırgızsiňar, Kırgız(dar)*; olumsuzu “emes” sözcüğü ile yapılır: “*bay emesmin (zengin değilim), al kart emes (o yaşlı değil)*” (Buran, Alkaya, 2007: 345-346).

Hakas Türkçesinde: “*min ügretçibin “öğretmenim”, sin ügretçizñ “öğretmensin”, ol ügretçi “öğretmen”, pıs ügretçibıs “öğretmeniz”, sirer ügretçizer “öğretmensiniz”, olar ügretçiler “onlar öğretmen*” (Arıkoğlu, 2007: 1106).

Hakas Türkçesinde i- cevher fiilinin olumlu kullanımları bulunmamaktadır. “Değil” anlamına gelen “nimes” sözcüğünün ise pek çok lehçede “emes~imes” şeklinde yer alan ve i- (< er-) fiili ile geniş zaman olumsuzluk ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan edat olduğu görülmektedir: “*Altınzarında uluğ nimes köliçek (Alt tarafında büyük olmayan gölcük.); ol nimes (o değil); ol anda nimes (o orada değil) vs.*” (Arıkoğlu, 2005: 314).

2.2. Tasvir Fiilleri

Birleşik fiil incelemelerinde en çok ele alınan yapıların başında “fiil + fiil”, fiil + -A, -(I)p + fiil” ya da “fiil + -A, -(I)p + yardımcı fiil” şeklinde gösterilen ve “tasvir fiilleri/ tasvirî fiiller” olarak adlandırılan yapılar gelir. İkinci tarafta yer alan ve birleşik içerisinde asıl anlamını yitirmiş olan fiil, zarf-fiil eki bulunduran birinci taraftaki asıl fiili tasvir ettiği için “tasvir fiilleri” adını almıştır. Bu türden birleşik fiillerin ikinci tarafında kullanılan fiillerin “yardımcı fiil” olarak kabul edildikleri görülmektedir. Burada bu anlayışın doğruluğu isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiiller göz önünde bulundurularak sınanmaya çalışılacaktır.

Fiil +U/+A/+p + fiil şeklinde kurulan bu yapı da daha Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren karşılaşılan bir birleşik fiil türüdür. Fiil +U/+A/+p + fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarına Türkçe Dil Bilgisi kitaplarında; “a. Tasvir Fiilleri, b. İki Fiilin Birleşmesi ile Teşkil Olunan Bileşik Fiiller, c. Kurallı Bileşik Fiiller, d. Fiille Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller, e. Kuralla Yapılan Bileşik Fiiller, f. Özel Bileşik Fiiller, g. İki Eylemle Kurulmuş Bileşik Eylemler” adlarının verildiği görülmektedir (Aydeniz, 1995: 66).

Bacanlı ise, zarf-fiil + yardımcı fiil kuruluşundaki yapıların “art fiil” terimiyle karşılandığını ve bunların, zarf-fiil ekinin ve yardımcı fiilin birleşip bütünleşerek tek bir semantik değer taşıyan perifrastik (dolaylamalı) morfemler olduğunu belirtir (Bacanlı, 2013: 29).

Türk Dili araştırmalarında tasvir fiilleri ile ilgili öne çıkan görüşler şunlardır:

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*”nde “Fiil şekilleri” başlığı altında incelediği “Bağ fiiller” bölümünde yardımcı fiiller, modal fiiller ve tasvir fiillerini ele almıştır. Tasvir fiilleri ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

“Fiiller, u, yahut p almış bir mantikî esas fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir. Böylece fiil birleşikleri yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebilirler. Birinci durumda tasvirî fiiller çekimli şekilde olurlar.

alta-yu tur- “aldanıp durmak, aldatmayı âdet haline getirmek”; tur- “durmak”.

ğud-u tart- “yavaş yavaş mahvolmak”; tart- “çekmek”.

küy-ü tut- “devamlı korumak”; tut- “tutmak”.

ğal-u alk- “sonuna kadar yapmak, yapıp bitirmek; alk- “bitirmek”.

ay-u bir- “bildirmek”, yani bir başkasının menfaati için; bir- “vermek”.

çöküd-ü olur- “iyice eğilmek, iki büklüm olmak”; olur- “oturmak”.

ıçğın-u ıd- “tamamıyla yitirmek”; ıd- “göndermek”. (Gabain, 2007: 90).

Yukarıda tasvir fiilinin görevini ve anlamını açıklayan Gabain, Eski Türkçedeki “tur-, tart-, tut-, alk-, bir-, olur-, ıd-, yat-, kâl-, ğal-, yür-, bar-, ğod-, al-” fiillerinin tasvir fiili olarak kullanıldığını belirtir (Gabain, 2007: 90-91). Bu fiillerden bazılarının günümüz Türkiye Türkçesinde de tasvir fiili olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Gabain, “Türkçede Fiil Birleşmeleri” adlı makalesinde asıl yardımcı fiiller ile tasvir fiilleri arasındaki en belirgin farkın esas fiilin çekimli bir fiil olmayıp, -a, -ı, -u veya -p ile yapılmış zarf fiilli bir şekil olması olarak gösterir. Tasvir fiillerinin, aslında,

birleşik fiil kuruluşlarında kendi anlamlarını hemen hemen kaybetmiş asıl fiiller olduğuna, yalnızca asıl fiilin kılınış şeklini göstermeye yaradıklarına dikkat çeker (Gabain, 1953: 18).

Gabain, tasvir fiili yapılarında kullanılan dur- (< tur-) fiilinin gerçek bir yardımcı fiile dönüşebileceğini, bunun için tasvir fiili olarak kullanımında uğradığı anlam zayıflamasının da ilerisine geçerek büsbütün anlamının kaybolmasının gerektiğini kaydeder (Gabain, 1953: 19).

Buradan, asıl yardımcı fiiller ile tasvir fiilleri arasındaki önemli bir farkın da asıl yardımcı fiillerin gerçek anlamından sıyrılmış fiiller olmaları olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Gabain, tur-'ın gerçek bir yardımcı fiile dönüşebileceğine kanıt olarak da, daha Eski Türkçe döneminde dahi tur-'ın farklı yapılarla, değişik görevlerde kullanılmasını göstermiştir; fakat, kendisi örneklememiştir. Bu fiilin Türkçenin değişik dönemlerindeki kullanımları hakkında geniş bir şekilde bilgi aktaran Mutlu'nun Eski Türkçe dönemi ile ilgili tespit etmiş olduğu dört görev şöyledir:

“1. [isim + tur-] ve [-mİş + tur-] yapılarıyla bildirme işlevinde.

näçükin tur-ur munı täg “Niçin böyledir”,

2. [-(y) u + tur-] ve [-İp + tur-] biçimleriyle tasvir fiili olarak.

alta-y-u tur- “aldatıp dur-”

3. [-gäli tur-] ve [-geli tur-] yapılarında gelecek zaman bildirmiştir.

kir-gäli tur- “Girmeye niyet et-, girecek ol-”

4. Eski Türkçe döneminde [ör-ü + tur-] yapısı ile “ayağa kalkmak” anlamında bir deyim türemiştir.

tört maharaç tanriler ör-ü turdular ornından “Dört Maharaca tanrısı yerlerinden kalktılar” (Mutlu, ? : 104).

Bu durum bir yardımcı fiilin oluşması evreleri arasında tasvir fiili kullanımının da olduğunu düşündürmektedir.

Tekin, “*Orhon Türkçesi Grameri*”nde birleşik eylemler başlığı altında (eylem zarfı + tasvir eylemi) şeklinde tasvir fiilini inceler. Tekin, bu tür birleşik fiillerin genellikle ünlülü bir eylem zarfı ile onu izleyen bar-, ber-, id-, elt-, kal-, käl-, kör- ve u-eyleminden oluştuğunu belirtir (Tekin, 2000: 99).

Tekin'in örnekleri verdiği yerlerde Kök Türkçede tasvir fiili ile yapılan birleşik fiiller kısmında daha çok ünlü zarf fiillerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örnekler

kısımında, 9. maddede “ünlü eylem zarfı + yorı- “yürümek”i de örnek vererek tasvir fiilleri içerisinde saydığı görülmektedir. Ud-u yorı- “uzun süre izlemek” (Tekin, 2000: 101).

Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde; “*Tasvir fiilleri: Fiillerin –a, -e ya da -u, -ü zarf-fiil eki bulunduran şekillerine hususî eklemek suretiyle yapılır. Devamlılık, çabukluk, yaklaşma ve iktidar fiilleri olarak üzere dört çeşittir.*” (Timurtaş, 2005: 160) bilgisini verir. Burada tasvir fiili yapılarında kullanılan fiillere “yardımcı fiil” demez; ancak, örnekler kısmında kullanılan fiiller için yardımcı fiil ifadesini kullanır; fakat, asıl ilginç olan -p zarf-fiil eki almış yapıları tasvir fiili içine koymamasıdır.

Timurtaş’ın verdiği tasvir fiillerine kısaca birer örnekle bakmak yerinde olacaktır:

“a. devamlılık fiilleri: gör- ve gel-

seçe gör- : hakdan seçe gör bâtil

turu gel- : turu geldi revân ol serv-i sîmîn

b. çabukluk fiilleri: vir-

sunı vir- . sakî sunı vir şarâb-ı unnâb

c. yaklaşma fiilleri: yaz-

ya mahv olam ya kamu şulesinde yana yazam

d. iktidarî fiil: İktidarî fiil, bil- yardımcı fiili ile yapılır, menfisi için u- fiilinin menfi şekli kullanılır, gerundium eki ile u- arasına yardımcı ses gelmez, contraction neticesi u- düşer...

bil- fiili ile

turı bildi, kona bildi, döne bildi;

u- fiilinin menfisi ile

aldayıma- : dîn âdemini aldayımaz

ayrılama- : kazadan ayrılamaduk...” (Timurtaş, 2005: 160-162).

Gencer, ver- (< ber- / bir-) fiilinin yardımcı fiil(?) olarak Tarihî Türk Lehçelerindeki kullanımı üzerine yaptığı çalışmada ver- fiilinin asıl ve yan anlamları üzerinde durmuş daha sonra bu fiilin fiil + zarf-fiil + ber- /bir- (> ver-) şeklindeki tasvir fiili kullanımını ve tarihî metinlerde uğradığı anlam değişikliklerini göstermiştir (Gencer, 2011: 77-91).

Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” kitabında “Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” başlığı altında “tasvir fiili” terimini kullanmadan bu yapıyı incelemiştir. Fiillerle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy (ko-) fiilleri

olduğunu; bunların fiillerin ünlü, bazen de –ıp/-ip zarf fiil eklerini almış şekilleri ile kullanıldıklarını belirtir. Bu yapılarda yardımcı fiillerin anlamları ile değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak görev aldığını açıklar (Ergin, 1999: 387-388).

Tekin, Türkçede tasvir fiillerinin gelişiminin Uygur Türkçesi döneminde gerçekleştiğini, bunda yeni girilen kültürel muhitin ve buna bağlı olarak gelişen eser tercüme etmelerinin büyük payı olduğunu söyler. Yukarıda yardımcı fiiller bölümünde Tekin’in yardımcı fiillerle ilgili görüşlerini aktarırken, yardımcı fiillerin görevleri arasında tasvirî fiil yapılarında da görev aldıklarını ifade ettiğine de değinilmiştir. Şinasi Tekin’in Eski Türkçedeki tasvir fiilleri ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

“Tarifî (=tasvirî) yardımcı fiiller, esas fiillerin mânâlarını yakından “tarif” tâyin ve “tasvir” ederler; esas fiil yalnız, her şahıs ve zamanda zarf-fiil şekillerinde değişmeden kaldığı halde yardımcı fiil bundan sonra gelir ve çekim ekleri alır:

-u, -a: kıl-u udum “yapabildim” vb. kör-ü bil- “itaat etmeyi becermek” bol-u sakın- “olmayı tasarlamak”, tıd-a katıgılan- “mani olmaya çalışmak”, ıd-u yara- “gönderilmesi uygun olmak”

-geli: bol-galı u- “olabilmek”, ert-geli oğra- “geçmeyi tasarlamak”, körkit-geli kılın- “göstermeye çalışmak

Yalnız ti-, ay-, ayıt- fiilleri “saygı” ifade eden fiillerle birleşince –p zarf-fiili ile gelir: ti-p ötün- “hürmetle söylemek” gibi!” (Tekin, 2002: 98).

Tekin, tasvir fiillerinin bir kısmının asıl anlamlarını kaybetmeden, esas fiilin anlamında değişiklik yaptığını ifade eder ve örnekler verir. Burada bahsi geçen yapılar, Gabain ve Hacıeminoğlu’nun “modal fiiller” olarak adlandırdığı birleşik fiil yapılarıdır. Tekin’in bu konudaki görüşleri modal fiiller başlığı altında değerlendirilecektir.

Korkmaz, “ *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*” adlı çalışmasında “Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri” başlığı altında bu tür birleşik fiilleri incelemiştir. Korkmaz, tasvir fiillerinin iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller olduklarını, birinci fiilin –A, –I veya –(y) –Ip zarf fiil yapısında olduğunu, ikinci fiilin ise aslında bir esas fiil olduğunu belirtir. Bu yapının ikinci kısmının oluşturan fiilin görevi hakkında şunları kaydeder:

“Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşiklerde, yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere tasvir fiili denmesinin sebebi de budur: anlayabil-,

açıver-, açılıver-, işleyedur-, bakakal-, süregel-, düşeyaz-, olagit- vb. Tasvir fiilleri bu özellikleri dolayısıyla, fiilin kılınış kategorisini de temsil ederler.” (Korkmaz, 2009: 811).

Banguoğlu da tasvir fiillerinin asıl fiilin anlamını çeşitli bakımlardan tasvir ettiğini açıklar. O, tasvir fiillerini tanımlarken, -e ve -i zarf fiil ekinden sonra gelen fiilleri “yarı yardımcı fiiller” olarak adlandırmıştır (Banguoğlu, 2000: 488). “Yarı Yardımcı Fiilleri” adını taşıyan bir başlık daha açmış ve bu konuda şu bilgileri kaydetmiştir:

“...tasvir fiillerinde bir yarı yardımcı fiil zarffiil halinde bulunan önceki fiilin oluşmasını tasvir eder. Bu tersine bir gelişme gibi görünür. Çünkü aslında zarffiil önüne geldiği fiili açıklayan ve anlamını değiştiren bir kelime türüdür.

Gerçekten dilimizde tıpkı tasvir fiilleri kalıbında kurulmuş olup tasvir fiili anlamı taşımayan, yani ikinci fiilin esas anlamında olan birleşiklere rastlanmakta (çıkagelmek, alakoymak), buna karşılık da -ip ulama zarffiilleri ile yapılmış olup tasvir fiili anlatımı bağlamış olan birleşik fiillerimiz bulunmaktadır, yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak.” (Banguoğlu, 2000: 493).

Günümüz Türkiye Türkçesinde daha çok -ip zarf fiili ile yapılan şekillerin bulunduğunu (kasıp kavurmak, atıp tutmak, sayıp dökmek, gidip gelmek” belirten Banguoğlu, bu şeklindeki yapıların Eski Türkçede ve Osmanlı Türkçesinde de yaygın olduğunu açıklar ve Eski Türkçeden “oplayu tegmek, kılıu almak”; Osmanlı Türkçesinden “sevinü gelmek, koşa komak, kaça yürümek, ağlayu gitmek, isteyü varmak, basa düşmek” örneklerini verir (Banguoğlu, 2000: 493-494).

Herhangi bir açıklama ve tanımlama yapmamakla birlikte Banguoğlu da bir tarafı zarf-fiil bulunduran asıl fiil ile diğer tarafı çekimli bir fiilden oluşan birleşik fiillere dikkat çekmiş ve bunların yapıcı tasvir fiili şeklinde olduklarını; ancak, ikinci fiilin de gerçek anlamını koruduğunu belirterek bunların tasvir fiili anlamı taşımadıklarını vurgulamıştır. Banguoğlu’nun “modal fiil” olarak değerlendirilen ve tasvir fiili şeklindeki birleşiklerden farklı anlamları olan birleşik fiil yapılarına dikkat çektiği görülmektedir.

Uysal; “ *Tasvir fiilleri söz dizimi, çekim ve anlam yönüyle Türkçenin dikkat çeken dil birlikleri arsındadır. [Fiil + zarf-fiil eki + (yardımcı) fiil] kuruluşundaki bu birleşiklerde anlam zarf-fiil eki alan birinci fiilin üzerindeyken söz dizimi ve fiil çekiminde ise yardımcı unsurun öne çıktığı görülür. Anlamda esas fiile, çekimde*

yardımcı fiile görev yükleyen tasvir fiilleri dilimizde genellikle yeterlik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma başlıkları altında incelenmiştir.” (Uysal, 2012: 346) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Burada Uysal’ın, yalnızca ikinci taraftaki fiili değil birleşğin tamamını “tasvir fiili” olarak değerlendirdiği, ikinci taraftaki fiili ise yardımcı fiil olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Kara, Türkmen Türkçesinde tasvir fiillerinin yeterlilik/iktidar (-p zarf fiil eki almış asıl fiilden sonra bil-), tezlik (-ı/-i, -u/-ü ve -p zarf fiil eklerinden sonra ber-) ve süreklilik (-p zarf fiil eki almış bir fiilden sonra dur-, otur-, yat- ve yör-) şekillerinin bulunduğunu belirtir (Kara, 2007: 276).

Demir ve Yılmaz, tasvir fiiline “ekleşik fiil” demektedirler. Bunun sebebinin şu şekilde açıklamaktadırlar: “...her iki ögesi fiil olan birleşik fiillerde, birinci fiil –(y)A veya –(y)Xp zarffiil eklerinden birisini alır. Sözdizimi bakımından birinci fiil ikinci fiile bağımlı durumdadır; anlamcaysa ikinci fiil birinci fiilin içeriğini tekrar, süreklilik, birdenbirelik, beklenmezlik gibi çeşitli açılardan değiştirir. Ayrıca buradaki yardımcı fiiller diğer durumlarda bağımsız fiil olarak da kullanılırlar. Ancak yardımcı fiil olarak kullanıldıklarında cümle içerisinde yüklem olma yeteneklerini kaybederler. Bu nedenle de bir zarf-fiil ekini de bünyesine alarak bir ek gibi davranan yardımcı fiillere biz “ekleşik fiil” diyoruz.” (Demir, Yılmaz, 2009: 206).

Demir ve Yılmaz, yardımcı fiilin sonunda yüklemleştirici olarak -DX, -Ar, -mXş olması durumunda birinci fiilin sonundaki -(y)Xp ekinin yerini bunlara bırakabileceğini, bu şekildeki çekimli biçimlerin sadece bu eklerle ve ikinci fiilin olumlu olması durumunda mümkün olabileceğini belirtirler ve şu örnekleri verirler: “*şaşıp kaldı = şaştı kaldı, bakıp kalır = bakar kalır, çekip gitmiş = çekmiş gitmiş*” (Demir, Yılmaz, 2009: 206). Bu örneklerdeki yapılarda da ikinci fiillerin anlamlarını korudukları görülmektedir. Demir ve Yılmaz bu yapıları tasvir fiili olarak değerlendirmişlerdir.

Dağıstanlıoğlu, “tasvir” terimini: “İki fiilin birleşik fiil oluşturmadaki gaye, ister fiil sözlük birimi sıfat-fiil kökenli veya başka türden bir işletme eki alsın, isterse zarf-fiil ekini alsın, fiil sözlük birimin belirttiği durum ya da hareketin yardımcı eylem tarafından, yardımcı eylemin kılınış özelliğine dayanarak, belli bir mecrada gerçekleşmesini sağlamaktır; yani yardımcı eylem, fiil sözlük birimin gösterdiği hareket ya da durumun nasıl cereyan ettiğini ortaya koyar ki bunun adı **tasvir** olmalıdır.” (Dağıstanlıoğlu, 2009: 61-62) şeklinde açıklar ve tasvir fiili yapılarında birinci fiilin yalnızca zarf-fiil eki değil sıfat-fiil eklerini de bulundurabileceğini savunur.

Dağıstanlıoğlu'nun, asıl fiilin nasıl gerçekleştiğini anlatan ikinci taraftaki fiil belirleyici olduğu için birinci fiilin sıfat-fiil ya da zarf-fiil olmasının birleşimin anlamında etkisi olmadığını düşündüğü sonucuna ulaşılabilir.

Tasvir fiili kalıbıyla kurulmuş olan birleşiklerin Orta Türkçe devresinden günümüze kadar, Türkiye Türkçesi dışındaki, çağdaş pek çok Türk lehçesinde şimdiki zaman kullanımları için de kullanıldığına dikkat çeken Vahit Türk, "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri" adlı makalesinde konuyu oldukça geniş bir şekilde ele almıştır (Türk, 1996: 291-340). Burada, Harezmi ve Kazak Türkçelerinden bazı örneklerle bakmak bahsi geçen kullanımları anlamaya yeterli olacaktır:

"...Harezmi Türkçesi'nin asıl şimdiki zaman çekimi şu şekildedir;

kel-e tur-ur men

kel-e tur-ur sen

kel-e tur-ur

kel-e tur-ur biz/miz

kel-e tur-ur siz

kel-e tur-ur-lar" (Türk, 1996: 297)

Türk'ün, günümüz Kazak Türkçesinden verdiği bazı örnekler ise şöyledir:

"...Kazak Türkçesi:

"jatur" ile yapılan zamanda zaman düne, bu güne ve yarına yayılmıştır.

"jür" ile yapılan şimdiki zamanda zamanın devamlılığı söz konusudur.

"otur" ile yapılan şimdiki zaman, hareketin şu anda yapılmakta olduğunu bildirir.

"tur" ile yapılan şimdiki zamanda da hareketin kısa aralıklarla, fakat devamlı olarak yapıldığı anlatılır.

...

kel-ip jatur-min "gidiyorum"; sen-ip jür-min "inanıyorum"; bar-ip otur-min "gidiyorum"; jıla-p tur-min "ağlıyorum" (Türk, 1996: 323-324).

Çağdaş Türk lehçelerinde bu tür kullanımlara dikkat çeken kimi araştırmacıların görüşleri ise şöyledir:

Kazak Türkçesinde ve daha pek çok Çağdaş Türk Lehçesinde görülen tasvir fiili kuruluşundaki şimdiki zaman şekillerinin yeni ortaya çıktığını savunan Serebrennikov ve Hadjieva, bu türden şimdiki zamanların "belirli şimdiki zaman" olarak düşünülebileceğini ve bunun İngilizce present continuous tense biçimini akla getirdiğini

belirtirler. Ayrıca bu şekildeki şimdiki zamanda yat-, otur-, tur-, yür- gibi fiillerin yardımcı fiil olarak kullanımını Türk yazı dillerinde şimdiki zaman biçiminde yardımcı fiil olarak “olmak” fiilinin kullanılmamasına bağlarlar (Serebrennikov, Hadjieva, 2011: 151).

Koç ve Doğan, Kazak Türkçesinde tur-, otur-, jat- ve jür- fiillerinin asıl fiil olarak kullanımlarının yanında, analitik yolla kurulan birleşik fiil yapılarında (tasvir fiili) yardımcı fiil olarak görev aldıklarını ve bu kullanımda temel fiile şimdiki zaman anlamı kazandırdıklarını belirtir (Koç, Doğan: 2004, 260-261).

“Jañbır jawıp tur. “Yağmur yağıyor.”

Qırıqşıl qoy qırqıp jatır. “Koyun kırkıcıları koyun kırkıyor.”

Säken xat jazıp otır. “Saken mektup yazıyor.”

İnim universitetinde oqıp jür. “Erkek kardeşim üniversitede okuyor.” (Koç, Doğan, 2004: 260-261).

Ergönenç Akbaba, tasvir fiillerinin şimdiki zaman kipinde görev alması ile ilgili olarak Nogay Türkçesindeki yatır (~Kzk. jatır) tasvir fiilinin kullanımına dikkat çekmiştir.

“Awıl işinnen dawıslar:

‘Aysehan keleyatır, Aysehan!’-dep dünyadı qorqıstılar (Köyün içinden gelen sesler: ‘Aysehan gelmekte, Aysehan!’ diye herkesi korkuttular.)” (Ergönenç Akbaba, 2007: 9).

Yukarıdaki bilgilerden, tasvir birleşik fiillerinin şimdiki zaman çekimlerinden biri olarak kullanımının Çağdaş Türk Lehçesinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Vahit Türk’ün, bu tür kullanımların Tarihî lehçelerde de bulunduğu dikkat çektiği yukarıda verilmiştir.

Burada, Rus Türkologların, birleşik fiil yapıları için “analitik forma” terimini kullandıklarını da belirtmek gerekir. Kazak Türkçesi ile ilgili çalışmalarında bu konuya değinen Koç ve Doğan analitik formayı;

“...temel fiile, yardımcı fiillerin birleşmesi aracılığıyla gramerlik bir anlam katıp, böylece belirli bir gramer çekim sisteminin bir çeşidi, gramer kategorisinin bir çeşidi, gramer kategorisinin bir görünüşü olarak ortaya çıkan yapılar” (Koç, Doğan, 2004: 234) şeklinde tanımlamışlar ve “sala ber- “koy-”, quwıp jetip ustap al- “yakala-”, körmey jat- “göreme-”, ketip kal- “git-” vb. yapıları örnek vermişlerdir. Bu

yapılarda temel fiile gelen yardımcı fiillerin, temel fiilin anlamını tamamladıklarını ve gramerlik bir anlam bildirdiklerini kaydetmişlerdir (Koç, Doğan, 2004: 234).

Mayemerova da, Kazak Türkçesinde tasvir fiili için “analitik fiiller” terimi kullanıldığını ve Kazak Türkçesinde “-a sal-, -p al-, -gan bol-” gibi analitik fiillerin yetmişten fazla olduğunu bildirmiştir. Analitik fiilin tanımını şu şekilde yapmıştır: “Esas fiil + ek + yardımcı fiil formülündeki yapıdır.” (Mayemerova, 2004: 2055). Analitik formaların birleşik fiilerden farkının ise bu formadaki fiillerin asıl anlamını yitirmesi olarak belirtir. Genel olarak bir fark da tasvir fiillerinde Türkiye Türkçesinde yalnızca belirli zarf-fiiller kullanılırken burada sıfat fiillerin de kullanılıyor olmasıdır.

Mayemerova, Kazak Türkçesindeki “fiil + sıfat-fiil + bol-” analitik formasını ele aldığı çalışmasında “fiil + -GAn + bol-” yapısını inceler ve bu şekildeki tasvir fiilinin “yalandan, sahte hareket” ifade ettiğini belirtir: “*külgen boldı “gülmüş gibi oldu”, tıñdağan boldı “dinlemiş gibi yaptı.”* yapılarında gülme ve dinleme hareketlerinin aslında gerçekleşmediğini, sadece kullanıcının kendisini öyle gösterme arzusu taşıdığını ifade etmiştir (Mayemerova, 2004: 2057).

Bu yapıların tasvir fiili yapısında olmakla birlikte, kullanım ve anlam olarak onlardan farklılık gösterdikleri açıktır. Burada ikinci tarafta kullanılan fiillerin kiminin gerçek anlamını korurken (-gAn bol- gibi), kiminin gerçek anlamı dışına çıktığı (-a sal- gibi) görülmektedir. O vakit, ikinci taraftaki fiilin birleşik içindeki durumunun yalnızca yapı değil, anlam bakımından da değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kasapoğlu Çengel, Kırgız Türkçesindeki tasvir fiilleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Tasvir fiilleri (leksikalaşkan tataal etişter)

Zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerdir... Kırgız Türkçesinde bu tür fiiller, ana fiilin anlamını çeşitli bakımdan etkilemektedir.

Kırgızcada iş veya hareketi tasvir etmek için zarf-fiil ekini almış olan esas fiilden sonra gelen tasvir fiiller şunlardır: al-, bar-, başta-, ber-, cat-, ciber-, cür-, çık-, kal-, kel-, ket-, koy-, otur-, sal-, tašta-, tur-, tüş-, gibi.”(Kasapoğlu Çengel, 2005: 283-284).

Tan, Kırgız Türkçesinde tasvir fiillerinin düşüncelerin farklı boyutlarını ve hareketin tüm özelliklerini ifade edebilmek için sık kullanılan kelime birleşmeleri

üzerinde geliştiğini ve Kırgız Türkçesinde 28 adet asıl fiilin tasvir fiili olarak kullanıldığını belirtir (Tan, 2006: 67-68).

Merhan, “*Özbek Dilinde Betimleyici (Deskriptif) Eylemler*” adlı çalışmasında, Özbek Türkçesinde tasvir fiilini;

“*Asıl anlamlarını yitirip ulaş ekleri almış esas eylemlere eklenerek onların anlamlarında değişikliğe yol açan yardımcı eylemlere betimleyici (deskriptif) eylemler (kūmakçi fe'llar/ yardımcı fiiller) denir.*” (Merhan, 2008: 367) şeklinde tanımlamıştır.

Tasvir fiillerinin asıl işlevinin esas eylemi kılınış bakımından betimlemek, hareketin çeşidini göstermek olarak açıklayan Merhan, bu yapının, esas eyleme /(i) b/, olumsuzu için /may/ ile /a/ veya /y/ ve tasvir fiil (betimleyici fiil) şeklinde kurulduğunu ve Özbek Türkçesinde betimleyici fiillerin sayılarının dikkat çekici oradanda çok olduğunu açıklar (Merhan, 2008: 367).

Coşkun, tur-, yür-, bol-, al-, ber-, bil-, yat-, yaz-, kör-, qal-, qoy-, baq-, bar-, çıq-, yubar-, kel-, ket-, otir-, öt- ve taşlā- fiillerinin tasvir fiili olarak Özbek Türkçesinde kullanıldıklarını göstermiştir (Coşkun, 1996: 129). Türkiye Türkçesi ile kıyaslandığında Özbek Türkçesinde tasvir fiili sayısının oldukça kabarık olduğu görülmektedir.

Yıldırım, tasvir fiilleri bakımından oldukça zengin olan Özbek Türkçesinde, yalnızca yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin değil, asıl fiil olarak kullanılan pek çok fiilin de kelime gruplarında ya da cümlede fonksiyonuna göre yardımcı fiil konumuna geçebildiğini belirtir. Yıldırım, tasvir fiili olarak yaygın kullanıma sahip yardımcı fiilleri vermiş fakat bunların hangilerinin asıl fiil olarak kullanıldığını ayırmamıştır. Verilen listeye bakıldığında bol- (> ol-) dışındakilerin gerçekte asıl fiil oldukları görülecektir. Yıldırım'ın verdiği liste şöyledir:

“*ol- (almak), boq- (bakmak), bor- (varmak, gitmek), boshla- (başlamak), ber- (vermek), bil- (bilmek), bit- /bitir- (bitmek, bitirmek), bo 'l- (olmak), chiq- (çıkma), qol- (kalmak), qara- (bakmak), kel- (gelmek), ket- (gitmek), ko 'r- (görmek), qo 'y- (bırakmak, koymak), o 'l- (ölmek), o 't- (geçmek), o 'tir- (oturmak), sol- (salmak, koymak, yerleştirmek), tashla- (bırakmak, atmak), tur- (bulunmak, kalkmak), tush- (inmek), yoz- (yazmak), yot- (yatmak), yet- (yetmek, ulaşmak), yubor- (göndermek, yollamak), yur- (yürümek)*” (Yıldırım, 2009: 213).

Yıldırım, Özbek Türkçesinde birden fazla fiilin tasvir fiili kuruluşunda birlikte kullanıldığına da dikkati çekmiş ve verdiği örnek üzerinde ana ve yardımcı fiil ayrımını şöyle yapmıştır: “*o 'qib berib turdi (okudu durdu, okuyup durdu) örneğinde o 'qi- ana*

fiil, berib tur- ise yardımcı fiil konumundadır. Aynı şekilde, aytib berib tura qol- (söyleye durmak) örneğinde ayt- ana fiil, berib tura qol- ise yardımcı fiil görevindedir” (Yıldırım, 2009: 213).

Yıldırım’ın burada yapmış olduğu açıklamadan ister iki fiilden isterse ikiden fazla fiilden kurulmuş olsun tasvir fiili kuruluşundaki birleşiklerde birinci fiil asıl fiili, ikinci taraftaki fiil ya da fiiller ise tasvir / yardımcı fiili oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde ikiden fazla fiilin oluşturmuş olduğu tasvir fiili yapılarına rastlanmamaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinin pek çoğunda görülen bu türden yapıların kılınış ile ilgili olmasının yanı sıra fiilin zamanı ile de ilgili olduğu görülmektedir. Bu birleşiklerde ikinci tarafta kullanılan fiillerin yardımcı fiil olarak değerlendirilmesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, doğru değildir.

Bu tür kullanımların pek çok çağdaş lehçede karşımıza çıktığı ifade edilmişti; örneğin Karakalpak Türkçesinde “men alıp baratır (kiyatır) edim (alıyordum), ol alıp jür edi (alıyordu)” (Uygur, 2010: 179). Bu tür kullanımlar günümüzden geriye gittikçe tarihi Türk şivelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut’ta geçen ve henüz batı Türkçesinde şimdiki zaman eki –yor’un ortaya çıkmadığı zamandaki şu örneği vermek, yeterli olmasa da, bu görüşü kanıtlamak için örnek teşkil etmektedir: “...sürilüp gide yorur” (Ergin, 2008: 73). Bu örnek de göstermektedir ki, bu tür yapıların bulunup bulunmaması lehçelerin tercihleri ve dilin işlenmesi ile ilgilidir.

Günşen, Karahanlı Türkçesi döneminde pek kullanılmayan; ancak, Divan’da “Ol anı uruyazdı: O, onu döveyazdı” yapısında bir kez görülen yaklaşma bildiren yaz- fiili ile yine Divan’da yaklaşma bildiren diğer yapıları incelediği makalesinde, tasvir fiilli yapıların “kılınış” ile ilgili olduğunu savunur. Fiili tasvir etme bakımından birleşik fiillerle fiil kök veya gövdelerinin işlev bakımından bir farkının olmadığını belirtir (Günşen, 2011: 240).

İlhan, birleşik fiil kuruluşunda (tasvir fiili ile kurulanlar) kullanılan -A, -I ve -U ünlülerinin temel fiille yardımcı fiiller arsında bağlayıcı görev gördüklerini; bunlar kullanılmadığı zaman ise asıl fiil ile tasvir fiili / yardımcı fiil arasında bağlantı kurulamadığını bundan dolayı da bunların yardımcı ses olabileceğini savunur (İlhan, 2001: 182).

Şahin de İlhan’ın fikrine yakın bir değerlendirmede bulunur, ona göre, eğer tasvir fiili yapılarında ikinci fiil anlamını koruyor ise birinci fiilin sonundaki ek zarf-fiil eki sayılmaz (Şahin, 2012: 177). Şahin’in ikinci fiilin anlamını koruduğu yapılar daha

önce “modal fiil” olarak tespit edilmiş yapılardır. İster tasvir fiili isterse de modal fiili yapılar olsun birinci fiil üzerindeki ekin zarf-fiil olup olmadığı etraflıca ele alınmalıdır. Ancak, tasvir fiili yapılarındaki art fiiller bir çekim eki görevi ile kullanılıyorlar ise bu ekten önceki yapıların zarf-fiil olması mümkündür (sıfat-fiilli yapılar da olabilir); yok zaten art fiil, çekimlenmiş asıl fiil olarak kullanılıyor ise fiilin önündeki birinci fiil art fiilin zarfı durumunda olacağından buradaki asıl fiiller art fiil olarak ister tasvir fiili isterse modal fiil alsınlar yine zarf-fiil eki bulundurlar.

Konu ile ilgili olarak Kirişcioğlu, tasvir fiillerinin kuruluşunda mutlaka zarf-fiil ekinin bulunması gerektiğini, dolayısıyla, İlhan’ın “bağlayıcı ünlü” olarak adlandırdığı ve fonetik zorunluluktan ortaya çıktığını savunduğu tasvir fiillerinde “-A, -U, -I” ünlülerinin yardımcı ses değil zarf fiil olduklarını, çünkü bunun fonetik değil, sentaktik bir gereklilik olduğunu belirtir. Ayrıca bunlar yardımcı / bağlayıcı ünlü olarak değerlendirilirse y’nin boşta kaldığını belirtmektedir (Kirişcioğlu, 2010: 8).

Türkçede tasvir fiili yapılarının zarf-fiil yerine birinci fiile gelen değişik eklerle yapıldığı hakkında görüşlerle de karşılaşmaktadır. Akar, Dede Korkut’ta “-dı” görülen geçmiş zaman ekinin, tur- fiilinin önünde, asıl görevinin dışında zarf-fiil eki göreviyle de kullanıldığını ve tur-’ın da bu kullanımda asıl anlamını kaybetmiş bir tasvir fiili görevi yüklendiğini; ayrıca, bir örnekte de şahıs ekli çekimde de tur-’ın tasvir fiili olduğunu belirtir bu kullanımla ilgili şu örnekleri verir:

“ *Hanuñ oğlançuğı kaçmadı, ağ meydanuñ ortasında **bağdı t urdı**. Buğa dağı oğlana sürdi geldi.*

*Uruz giñ yakadan süñüsin **şançdı t urdı**.*

*Bir t ama direk ururlar, ol t ama t ayak olur, ben bunun alına niye t ayak **olurın t ururın didi**.*” (Akar, 2008: 4).

Schamiloğlu, “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu” adlı çalışmasında (Başlık yardımcı fiili incelemek için kullanılmakla birlikte içeriğine bakıldığında tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki tasvir fiillerinin incelendiği görülmektedir.) konu hakkında yapılmış olan çalışmalara değinmiş ve aslında tasvir fiili olan yapıları doğrudan “yardımcı fiil” olarak görmüştür. Bu durum, hem çalışmasının “yardımcı fiiller veya tasvir fiilleri”ni kapsadığını belirtmesi hem özellikle Nasilov’dan aktardığı listede yardımcı fiil olarak verilen fiillerin cümlede tek başına da kullanılabildiğini ve bu kullanımdaki anlamının yardımcı fiil olarak kullanımındaki anlamdan farklı

olduğunu belirtmesi hem de çalışmasında Türkiye Türkçesinde bulunan tasvir fiillerini verdiği listeden anlaşılmaktadır (Schamiloğlu, 1996: 153-168).

Schamiloğlu, Türkiye Türkçesinden Nuri Yüce'nin hazırlamış olduğu bir listeyi vermiştir. Bu liste şöyledir:

- “1) bil- : gelebilir
- 2) ver- : aynı zamanda bir otobüs gelivermişti
- 3) yaz- : düşe yazdım
- 4) git- : iyiliğe kemlik ola gelmiş ola⁴ gider
- 5) gel- : severler dilberi ola gelmiştir
- 6) var- : gidip varır
- 7) yürü- ~ yörü- : gide yörürken
- 8) dur- : sen başka ufuklar bularak yüksele durdun
- 9) kal- : Fazıl olduğu yerde dona kaldı
- 10) otur- : bahçede öte beri dolaşıp oturur
- 11) yat- : gidi yatırım
- 12) koy- : Faik Bey onu alıkoymak için pek çok ısrar etti
- 13) düş- : bağıra düştü
- 14) gör- : işleyü gör!” (Schamiloğlu, 1996: 167).

Bundan başka, Schamiloğlu, bahsettiği yardımcı fiillerin zamanları oluşturan birleşik fiillere benzemediklerini, bunların cümlelerin sonundaki temel fiilin anlamını değiştiren tasvir fiilleri olduklarını da kaydetmiştir (Schamiloğlu, 1996: 154). Fakat, Yüce'nin listesinde de görüldüğü gibi Schamiloğlu, karmaşık fiil, modal fiil yapısı oluşturan yapıları da esas fiil + zarf-fiil (-a / -e / -y / -p) + tasvir fiili şeklinde kurulduğu için aynı kefiye koymuş ve bunların “aspekt” kılınıyla iliği gösterildiğini; ancak, “aktionsart”: fiilin anlamındaki fark veya değişikliklerin ayrı bir sözcükle veya ayrı bir ekle anlatılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir (Schamiloğlu, 1996: 154).

Eker, tasvir fiilleri arasında “koşabilmek” örneği ile gösterdiği, bil- tasvir fiilini “yeterlik eki” olarak fiil çekimi başlığı altında incelemiştir;

“Yeterlik eki (ability suffix), eklendiği eyleme yeterlik, tahmin veya soru cümlelerinde eylemin gösterdiği aksiyonu gerçekleştirme için izin anlamı katar...

Olumlu yeterlik formülü şu şekildedir:

{-(y) A} + {bil}

⁴ Schmailoğlu'nun çalışmasında “...olan gider.” Yazım hatası olduğu açıktır.

(Almanca) konuşabilir (yeterlik)

(yağmur) yağabilir (ihtimal)

(dışarı) çıkabilir miyim? (izin)

Olumsuz yeterlik formülünde şu şekildedir:

{-(y) A} + {-mA}

yaşa-y-ama-y-cak

oku-y-amaz” (Eker, 2010: 346-347, 411).

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarının bazılarında “İktidarî fiil” başlığına da rastlanmaktadır. İktidari fiil de bu çalışmalarda yardımcı fiil olarak gösterilir. Bu bakımdan Türkçedeki iktidari fiil konusuna da değinmek gerekmektedir.

Ergin, “İktidarî fiili” yan başlığı altında “u-” fiilini inceler ve bu fiil hakkında şu bilgileri verir:

“Türkçede eskiden iktidarî Eski Türkçedeki u- “muktedir ol-” yardımcı fiili ile yapılırdı: bile u-, bile uma- misallerinde olduğu gibi. Sonradan u- fiili unutulmuş ve Batı Türkçesinde müsbet iktidarîde onun yerini bil- fiili almıştır. Menfi iktidarîde ise eski şeklin devamı kullanılıp gitmektedir. Yalnız, menfi uma- fiili ek haline geçmiştir. Bu geçişte uma-’nın u vokali kendisinden önceki gerundiumun vokali ile kaynaşmış ve önce Batı Türkçesinin başlarında –uma-, -üme-; -ıma-, -ime-; -ama-, -eme- (bilüme-, alıma-, çekeme- misallerinde olduğu gibi) birlikleri ortaya çıkmıştır. Sonradan Osmanlıcada dar vokalli şekiller de yerini -ama-, -eme-’ye bırakmıştır. Böylece iktidarînin müsbeti bil- fiili ile yapılırken menfisi menfi iktidarî durumuna geçen -ama-, -eme- ile yapılmaktadır...”

İsimle yapılırsın, fiille yapılırsın, diğer bütün birleşik fiillerin menfisi yardımcı fiilin menfisi ile yapılır: kaybolma-, ola gelme-, misallerinde olduğu gibi. Yalnız partisip birleşik fiilleri ile ver- ve gör- birleşik fiillerinde menfi, birinci unsurla da yardımcı fiille* de yapılabilmektedir: almış olma-, almamış ol-; tutu verme-, tutmayı ver-; isteyi* görme-, istemeyi gör- misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 1999: 388).

İktidarî fiilinin kullanımına ve yapısına baktığımızda bu fiilin bir tasvir fiili olduğu görülmektedir. Zarf-fiili bulunduran fiillerden sonra gelmektedir ve yalnızca fiillerle kullanımı vardır.

Tasvir fiilleri arasında yeterlilik fiilinin “de” bağlacı ile fiilin olumlu, olumsuz ve soru şekilleri ile kullanımı yaygındır; ancak dil bilgisi kitaplarında pek değinilmemiştir. Bağlaçlı kullanımda, bağlacın kullanımı gereği zarf-fiilli yapı ile tasvir

fiili ayrı yazılır. Örnek: “gele de bilir, gelmeye de bilir, gele de bilir mi?” ancak burada tasvir fiilinin görevi ve anlamı ile ilgili hiçbir farklılık olmaz tek farklılık “de”nin yapıya katmış olduğu vurgudur ya da tasvir fiilindeki vurgunun derecesi arttırılmıştır denilebilir.

Tasvir fiili yapılarının Türkçede “-Abıl-, -Ayaz-, -İver-” şeklinde gramatikalleşmiş yapılar olmadıkları dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Türkçedeki tasvir fiili yapılarının Türkçe’nin kendi dinamikleri göz önüne alınarak incelenmesi, tanımlanması gerekmektedir. Yukarıda görülen gramatikalleşme süreçleri anlamsızlaşmadan başka kategorisizleşme ve erozyon (ses kaybı) süreçlerini de istemektedir. Bu fiiller sözlük anlamlarından yalnızca birleşik fiil kullanımları sırasında sıyrılırlar. Gramatikalleşmiş yapılar ise sözlük anlamı hiç olmayan sözcüklerdir (edatlar, bağlaçlar, İngilizcedeki modallar, ya da Rusça, Arapça ve kısmen Farsçadaki yardımcı fiiller vs. gibi), dilde yalnızca gramer vazifeleri vardır. Türkçedeki tasvir fiillerinde gramatikalleşmenin ilk aşaması olarak kabul edilen sözlük anlamı bulundurmama yoktur. Yalnızca birleşik içerisinde geçici bir anlamsızlaşma, çekimlik değişme söz konusudur.

Bu bölümü sonlandırmadan önce, fiil + zarf-fiil + fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarının bütününe değil; yalnızca ikinci tarafta bulunan yani tasvir işini gerçekleştiren fiillerin “tasvir fiili” olarak adlandırılmasını; birleşğin tamamına ise Ceritoğlu tarafından önerilen “Zarf-fiilli Birleşik Fiiller / Fiil Öbeği” denmesini öneriyoruz. Bu şekilde birleşğin adı ile birleşikte tasvir amaçlı kullanılan asıl fiiller karıştırılmayacak ve örneğin, “Türkçede yardımcı fiiller: ol-, et- kıl-; tasvir fiilleri bil-, yaz-, ver-; cevher fiiller: i-, ol-, -Dir vs.” gibi bir sınıflandırma yapmak kolaylaşacaktır. Bu sayede fiillerin yapı, görev ve anlamları bakımından sınıflandırılması basit ve anlaşılır kılınacak, bu da fiil ve türleri ile görevlerinin öğretimini de kolaylaştıracaktır.

2.2.1. Tasvir Fiillerinin Türk Lehçelerindeki Durumu

Yukarıda tasvir fiillerinin Türkçe dil bilgisi çalışmalarında yardımcı fiil olarak değerlendirildikleri görülmektedir. İncelemeye esas aldığımız Türk lehçelerindeki tasvir fiilleri aşağıya alınıp bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Böylelikle tasvir fiilleri ile yardımcı fiiller arasındaki temel farklar ve Genel Türkçede tasvir fiillerinin durumu hakkında bir yargıya ulaşılabilecektir. Çalışmaya esas aldığımız Türk lehçelerindeki tasvir fiilleri şunlardır:

Türkiye T	Türkmen T	Özbek T	Kırgız T	Hakas T
-A + bil- (yeterlik)	-(I)p + bil- (yeterlik)	a, -y + ol- / bil- (yeterlik)	-A, -O, -y, -(I)p, -(U)p + al- (yeterlik)	-ıp + hal (+) -bin + hal (-) (yeterlik)
-(y) I, -(y) U + ver- (tezlik)	-i, -i, -u, -ü, -(I)p + ber- (tezlik)	-a, -y, -(i)b + ber- (tezlik)	-A, -O, -y, -(I)p, -(U)p + ber- (tezlik)	-a / i- + pir- (tezlik)
-(y) A, -(y) I, - (y) Ip + dur- / gel- / kal- / gör- / koy- ⁵ (süreklilik)	-(I)p + duur- (sürerlik)	-a, -y + boshla-	-A, -O, -y, + başta-	-p + al- ⁶
	-(I)p + otur- (sürerlik)	-(i)b + bit- / bitir-	-(I)p, -(U)p + bar-	-p + pir- ⁷
	-(I)p + yatır- (sürerlik)	-(i)b + boq- / ko'r- / qara-	-A, -O, -y, -(I)p, -(U)p + cat-	-ø, -p + tur-, odır-, çör- (sürerlik)
	-(I)p + yöör- ⁸ (sürerlik)	-(i)b + bo'l-	-(I)p, -(U)p + ciber-	-p + ııs- > ıbıs fiil + ıbıs- ⁹
		-(i)b + yet-	-A, -O, -y, -(I)p, -(U)p + cür-	-ø, -p par-, -p sal-, -p kil- ¹⁰
		-a, -y + yoz-	-(I)p, -(U)p + çık-	
		-(i)b + yoq- / tur- /	-(I)p, -(U)p + kal-	

⁵ (Korkmaz, 2009: 811-820).

⁶ -p + al- : Bir işi kendisi için yapmak (Arıkoğlu, 2007: 1121).

⁷ -p + pir: Bir işi başkası için yapmak. (age.: 1121).

⁸ (Kara, 2007: 276).

⁹ Eylemin o anda olup bittiğini anlatır: parıbıstı (gidiverdi) (Arıkoğlu, 2007: 1121).

¹⁰ Hareketin sonuçlandığını gösterir. (age.: 1121).

		o'tir- / yur-		
		-a, -y, -(i)b + kel- / bor-	-(I)p, -(U)p + kel-	
		-(i)b, -a, -y + ket-	-(I)p, -(U)p + ket-	
		-(i)b + chiq-	-(I)p, -(U)p + koy-	
		-(i)b + tush-	-(I)p, -(U)p + otur-	
		-(i)b, -a + sol-	-(I)p, -(U)p + sal-	
		-(i)b + tashla- / yubor-	-(I)p, -(U)p + tašta-	
		-(i)b + o'l-	-(I)p, -(U)p + tur-	
		-(i)b + o't-	-A, -O, -y, + tüş ¹¹	
		-(i)b, -a, -y + qol-		
		-(i)b + qoy ¹²		

Yukarıdaki tablonun verdiği en önemli bilgilerin başında Türk lehçelerinde tasvir fiillerinin sözlük anlamları bulunan, dolayısıyla gramatikleşmemiş fiiller olduğudur. Ayrıca ol- dışındaki et-, kıl-, eyle- yardımcı fiillerinin tasvir fiili olarak kullanılmadıkları görülmektedir. Bunun nedeni, bu yardımcı fiillerin sözlük anlamlarının olmaması olmalıdır, çünkü tasvir fiili olarak kullanılan fiillerin anlamları söz diziminde kaybolmaktadır. Bundan dolayı sözlük anlamı bulunmayan yardımcı fiillerin tasvir fiili olarak kullanılması mümkün olmamaktadır. ol- (<bol- > pol-) ise yardımcı fiil olmasının yanı sıra cevher fiil de olduğu için birkaç lehçede tasvir fiili olarak kullanılabilmektedir.

¹¹ (Kasapoğlu Çengel, 2005: 284-294).

¹² (Yıldırım, 2009: 213-214).

Türk lehçelerinde tasvir fiillerinin sayıları farklılık göstermektedir. Bu tabloya göre, çalışmaya esas alınan lehçeler arasında tasvir fiili en çok olan Özbek Türkçesi, en az olan ise Türkmen Türkçesidir. Özbek Türkçesinde türemiş şekillerle birlikte 25, Kırgız Türkçesinde 17, Hakas Türkçesinde 10, Türkiye Türkçesinde 7 ve Türkmen Türkçesinde 6. Türkiye Türkçesi standart dilinde artık kullanımına pek rastlanılmayan gör- ve koy- fiilleri çıkarılırsa, 5 tasvir fiili ile en az tasvir fiili sayısı Türkiye Türkçesinde dir.

Tasvir fiillerinin adı geçen lehçelerdeki kullanımlarına cümle içerisinden birkaç örnek vermek konunun anlaşılması için faydalı olacaktır:

Türkiye Türkçesi: “Gün **doğmayabilir** bir daha., Yemyeşil **oluvermiş** ağaçlar. Odadan odaya **dolaşıp durur.**, Ova, beyaz yağışın altında sonsuzluğunu **unutup gitmişti.**, Gitmiş, hasretli toprağa vermiş sazını da / **Bakakalmış** ardından güneş” (Karahana, 2011: 77-78).

Türkmen Türkçesi: “*Hormatlı Nasır şunun näämediğini bize **düşündürüp berin...** (Saygıdeğer Hoca, şunun ne olduğunu bize **söyleyiver...**), Sen meni **goyber.** (Sen beni **bırakıver.**), Sen bir **pikir edip gör...** (Sen bir **düşün...**), ... guşçağız gaanatlarını açıp, gööğe uçup, daağ derelerden geçip **gidiberipdir.** (... kuşçağız kanatlarını açarak gökyüzüne uçup, dağlardan, derelerden geçip **gitmiş.**), İçyan bolsa suva gark bolup, **ölüp galpıdır.** (Akrep ise, suda boğularak **ölüp gitmiş.**)” (Kara, 2000: 84-92).*

Özbek Türkçesi: “O‘zbekcha **gaplasha olaman.** (Özbekçe **konusabilirim.**), Bu maqoleni kompyturda **yozib ber.** (Bu makaleyi bilgisayarda **yazıver.-tezlik-**), Bu maqoleni kompyturda yozib qo‘ya qol. (Bu makaleyi bilgisayarda yazıver.-rica-), Mashina to‘satdan yo‘ldan **chiqib ketdi.** (Araba birden bire yoldan **çıkıverdi.**), Siz bu yerda **turib turing** men darrov qaytaman. (Siz burada **duradurun** ben hemen döneceğim.), Nima uchun bo‘lmag‘ur gaplarni **aytib o‘tiripsan?** (Neden yüksek sesle **konusup duruyorsun.**), Bola charchab **uxlab qoldi.** (Çocuk yorulup **uyuyakaldı.**)” (Yıldırım, 2009: 216-223).

Kırgız Türkçesi: “El betine kantip karaymın degen sözdör kulagınan boşonup **çıga albayt.** (Elin yüzüne nasıl bakacağım, şeklindeki sözler kulağından **gidemiyor.**), Al bugün meymandardı **alıp barat.** (O bugün misafirleri **alıp götürecekt.**), Meni menen **talaşa baştadı.** (Benimle **tartışmaya başladı.**), Cañıbay kıpkızıl bolup uyalganınan **ıylay berdi.** (Canıbay kıpkırmızı olup utancından **ağlayıverdi.**), Al bizdin kündörgö çeyin

ulanıp kele catat. (*O, bugüne kadar devam edip geliyor.*), **Cardam bereyin dep külüp ciberipmin.** (*Yardım edeyim diyerek gülüvermişim.*), **Men ökmöttün mildetin atkarıp cüröm.** (*Ben hükûmetin görevini yerine getiriyorum.*)” (Kasapoğlu Çengel, 2005:284-288).

Hakas Türkçesi: “*Sağın hazırdañ hazır paza pashadañ pasha sağılıp odırğan, ıdök kügürt küzürepçetken... (Biraz geçtikten sonra, yeniden şimşek çaktığında, oba yanındaki tepede iki kişi görünüvermiş...), ... rayon kınında imci polıp toğıpçathan. (... rayon merkezinde doktor olarak çalışıyor.), Ol ibinde çoh pol parğan: ızığı pikteklig turçathan. (O, evinde yok imiş: kapısı kilitli imiş.), ... Çornap İliskecekti amalı haapçathan kizee le sanapçathan. (... Çornap, İliskecek’i tabiatı gereği acele eden kişi olarak görmüş.), Çazınıñ ıstında tūdūnnıg kii kögerip, küske örtineñ oynap turğan. (Yazının içinde dumanlı gök göğerip, sıcak günler gelmeye başlamış.)” (Arıkoğlu, 2007: 1134-1138).*

2.3. Modal Fiiller

“fiil + zarf-fiil + fiil / asıl fiil” kuruluşundaki birleşik fiil yapılarından biri de modal fiil yapılarıdır. Modal fiilli yapılar, yukarıda görülen tasvir fiilli yapılarla yapı bakımından aynıdırlar; ancak, birleşğin görevi ve birleşğin ikinci tarafında yer alan asıl fiilin anlamı açısından onlardan farklıdırlar. Bu bölümde modal fiil kavramı ile bu yapıların tasvir fiilli yapılardan farkları ve birleşik fiiller içerisindeki yeri hakkında değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Türkçede “modal fiil” kavramını ve bu türden yapıların fiil birleşmelerinde bulunduğunu Gabain ortaya atmıştır, adlandırma da ona aittir. Gabain, u- “yapabil-”, yarlıga- “emret-”, oğra- “niyetlen-” gibi kiplik görevi bulunan fiillerin zarf-fiil eki bulunduran asıl fiillerden sonra gelerek amaç bildiren fiil görevi üstlenebildiklerini ve bu fiillerin tasvir fiillerinden farklı olarak asıl anlamlarını da koruduklarını ifade ederek bunların tasvir fiillerinden farklarını belirtmiştir (Gabain, 2007: 325). Böylelikle yapı aynılığı olsa da anlam ve görev farklarından dolayı birleşik fiil yapılarının ve dolayısıyla bu yapılarda ikinci tarafta kullanılan fiillerin farklılıklarının belirtilmesi gereğine dikkat çekmiştir.

Hacıeminoğlu, “*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*” adlı kitabının “Birleşik Fiiller” bölümünde değil; fakat, “Eski Türkçede Birleşik Fiiller” bölümünde birleşik fiilleri “a. Yardımcı fiiller (isim + fiil), b. Modal yardımcı fiiller, c. Tasvirî fiiller”

şeklinde üçe ayırmıştır (Hacıeminoğlu, 1991: 257). Burada, modal fiiller hakkında şunları kaydetmiştir:

“b. Modal Yardımcı fiiller

fiil + fiil

Bunlar diğer yardımcı fiiller gibi çekimlidir. Ancak esas fiiller genellikle zarf-fiil durumundadır. Tabii, terkibe asıl fiilin mânâsı hakimdir.

Meselâ,

kıl-u u- “yapabilmek”

kör-ü bil- “görebilmek”

bol-u sığın- “olmayı düşünmek”

tıd-a katılan- “engellemeye çalışmak”

ayıt-u ıd- “sordurmak”

saklan-u kör- “koruyuvermek”

okı-galı kel- “davete icabet etmek”

bol-galı u- “olabilmek”

körkit-geli kıl- “göstermeye çalışmak”

yükün-geli anun- “hürmet etmeye hazırlanmak”

ti-p ötün- “saygı ile söylemek”

ayıt-gu yarlıka- “sormayı emretmek” (Hacıeminoğlu, 1991: 257).

Hacıeminoğlu, c. maddesinde incelemiş olduğu tasvir fiilleri ile ilgili şu bilgileri ve örnekleri vermektedir.

“c. Tasvirî Fiiller

fiil + fiil

Bu fiiller –u ve –p zarf fiil eki almış ise, ikinci fiil mânâsını kaybedebilir.

alda-yu tur- “devamlı aldatmak”

kud-u tart- “yavaş yavaş mahvolmak”

kü-yü tut- “devamlı korumak”

ay-u bir- “bildirmek, bir başkasının menfaati için vermek”

ıçgın-u ıd- “tamamiyle kaybetmek” (Hacıeminoğlu, 1991: 257).

Hacıeminoğlu’un modal ve tasvir fiillerini ayırmasının sebebi birleşğin sonunda kullanılan fiiller olsa gerektir. O, u- ve bil- fiillerini Eski Türkçede göstermemiştir. “Modal” ifadesi de diğer başlıklarda geçmez. Buradan, Hacıeminoğlu’nun, bu fiil

şeklinin yalnızca Eski Türkçe için geçerli bir durum olduğunu düşündüğü, daha sonra yerini tasvir fiillerine bıraktığını anlatmak istediği düşünülebilir.

Hacıeminoğlu, modal fiillerle ilgili bilgileri Gabain'den aktarmıştır. Gabain, modal fiilin esas fiillerle birleşerek onlara uymaları bakımından tasvir fiillerinden ayrıldıklarını; tasvir fiillerinin –u veya –p almış bir mantıkî asıl fiilden sonra gelerek anlamlarını kaybedebildiklerini ve tasvir yaptıklarını belirtir. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, modal fiillerin kendilerinden önceki fiilde yalnızca –u ya da –p değil diğer zarf fiil eklerini de bulundurmaları ve bunların tasvir fiillerindeki fiiller gibi bir tasvir yapmadıkları ve belirli fiiller değil çok farklı asıl fiillerle kullanıldıkları görülür. Aynı zamanda ikinci taraftaki fiil gerçek anlamını korumaktadır.

Korkmaz, Gabain'in sınıflandırmasına gönderme yapmakla birlikte, modal fiil veya başka bir terim kullanmadan, birleşik fiillerin bir kısmında esas fiillerin tasvir fiillerinde olduğu gibi zarf-fiil eki bulundurduğunu; fakat, ikinci fiilin de asıl anlamını kaybetmeden esas fiile anlamca yardımcı olduğunu, asıl anlamın ise yine birinci fiilde olduğunu kaydeder ve Eski Anadolu Türkçesinden şu örnekleri verir: “yuyunu başla- “yılanmağa başlamak”, söyleyü başla- “söylemeğe başlamak” (Korkmaz, 1959: 107-108).

Korkmaz'ın “İkili birleşik fiiller” olarak adlandırdığı ve birleşik fiiller içerisinde yer verdiği fiil yapıları da yukarıda modal fiil olarak bahsettiği yapılara benzemektedir. Korkmaz “İkili birleşik fiilleri” şöyle tanımlar ve örneklendirir:

“Bir kısım birleşik fiiller de iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip kaynaşmasından oluşmuştur. Anlamca bir birine yakın ya da zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, esas fiil genellikle –(y)Ip zarf-fiil yapısındadır: alıp ver-, dolup taş-, döküp saç-, düşüp kalk-, kasıp kavur-, sayıp dök-, silip süpür-, uçup git-, yürüyüp git-” (Korkmaz, 2009: 152-153).

Bu örneklerle baktığımızda uçup git- ve yürüyüp git- gibi yapılarda birleşikteki her iki fiil de gerçek anlamını korumaktadır ve hem bu yönüyle hem de birinci fiilin zarf fiil bulundurması yönüyle modal fiil olarak değerlendirilmesi gerekenler vardır. Ancak, döküp saç-, kasıp kavur- sayıp dök- gibi birleşiklerde yapıcı modal ve tasvir fiillere benzemekle birlikte anlam açısından birleşikteki ya her iki fiil ya da fiillerden biri gerçek anlamı dışında kullanıldığı için deyimleştikleri görülmektedir. Bu tür fiillerin her iki fiili de gerçek anlamını koruyan yapılarını modal fiiller içerisine; deyim özelliği gösterenlerini de deyimler içerisine almak daha doğru olacaktır.

Karaağaç ise bu türden yapıları yineleme öbeklerinden ve diğer söz öbekleri ve cümlelerden kalıplaşmış sözlük birimi haline gelmiş olarak nitelendirir. “*allayıp pulla-, asıp kes-, batırıp çıkar-, bulup buluştur-, dökülüp saçıl-, gezip toz-, sürüp sürüştür-, verip veriştir-, sarıp sarmala-, sövüp say-, yiyip iç-, yazıp çiz-, yatıp kalk-*” örneklerini verir. Bunların birleşik fiil sayılamayacağını, yapı bilgisinin değil, kalıplaşmış söz dizimi kaynaklı sözlük birimleri oldukları için anlam bilgisinin konusu olduklarını belirtir (Karaağaç, 2012: 476-477).

Zeynalov da Türkmen ve Kazak Türkçelerinden örnekler vererek bu türden yapılar üzerinde durmuştur: “*Türkmen: gaynamağa başladı, külterlemeğe durdı, adat edip uğradı; Kazak: köçere bastadı, jazıp jür, ıdırıp sala ber, estitip jür, tüsip otır, okıp jatsa*” örneklerini verir ve bu şekildeki birleşmelerin birleşik fiillerden tamamen ayrı olduklarını, tek benzerliklerinin birinci ögenin zarf-fiil almış olması olduğunu kaydeder. O, bu türden yapıların ikinci tarafında, kendisinin, “Çözümleyici fiiller” dediği fiilin bulunup bulunmamasına göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, çözümleyici fiil bulunduran yapılar yeni sözlüksel anlam taşımadıkları için birleşik fiil sayılamazlar (Zeynalov, 1993: 257).

Şinasi Tekin, modal fiil terimini kullanmamakla beraber Eski Türkçede bir takım tasvir fiillerinin, normalde çekim görevi ile birleşik fiil yapısına katılan tasvir fiillerinden farklı olarak, gerçek anlamlarından sıyrılıp esas fiilin anlamında değişiklik yapan bir yapım eki gibi kullanıldığına değinir (Tekin, 2002: 98). Tekin’e göre bunların tasvir fiilleri ile benzerlikleri birinci fiilin -u, -a, ve -p zarf fiil eklerini bulundurmasıdır. Tekin şu örnekleri vermektedir:

“-u: *alta-yu tur- “aldatıp durmak”, kü-yü tut- “hep korumak”, ıl-u alk- “tam yapmak”, ay-u bir- “bildirmek (bir başkasının menfaati için)”, çöküd-ü olur- “yerlere kadar eğilmek”, ıçgın-u ıd- “tamamiyle kaybetmek”.*

-p: *aķ-ıp kel- “akıp gitmek”, ert-ıp ıl- “tamamiyle geçmek”, yat-ıp yür- “hep yatmak” [son devir Uygurcasında!], öl-üp bar- “ölüp gitmek”, nomla-p ıod- “esaslı bir şekilde vaaz vermek”, küzet-ıp tur- “daima korumak”, avla-p al- “etrafını çevirmek”.*

-geli: *kir-geli tur- “girmek üzere bulunmak”, öl-geli yat- “ölmek üzere olmak”* (Tekin, 2002: 98-99).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde, -p, -ban / -ben zarf fiil eklerini “Bağlayıcı gerundium” olarak adlandırır ve bu ekin görevlerini, özetle, şöyle belirtir:

“a. Bağlayıcı gerundium, bilhassa, aynı şahıs, kip ve zamanlı, iki veya daha fazla fiili birleştirmek için kullanılır; gerundiumlarla gösterilen hareketlerin ve asıl fiilin zamanı aynı veya bir birini takip eden zamanlarda olabilir: *ilgeri barıp turdı “ileri varıp durdu”, hâz retni körüp, sévünüp, maqsadlarığa yetip, atlardın tüşüp yüzlerini ayağığa sürtiler “hazreti (Timur’u) görüp, sevinip, maksatlarına ulaşip, atlar(in)dan inip, yüzlerini onun yağına sürdüler...”*

b. Bağlayıcı gerundium, bazen tarz ifade eder: *üç top bolup uruşunglar “üç grup olarak savaşın”, yandaşıp otur- “yan yana oturmak”, düşmân çerigi suyını yaqalap barur érdi “düşman askeri nehrini (n kıyısını) tutmuş gidiyordu.”*

c. Hareketin tekrarı, gerundiumun tekrarı ile ifâde edilir: *âzürde bolğanlar kaçıp kaçıp Baysungur Mirzaga kele başladılar “incinmiş olanlar, kaçıp kaçıp Baysungur Mirza’ya gelmeğe başladılar.”*

d. bağlayıcı gerundium ve aşağıdaki fiiller ile teşkil edilen birleşik fiiller:

bar- “varmak”, uzaklaşmayı ifade etmek için: *alıp bar- “alıp gitmek”, kaçıp bar- “kaçıp gitmek”...*

bol- “olmak, var olmak”, imkânsızlığa işâret eden olumsuzluk için kullanılır: *sözini fi’l-ğal anglap bomas édi “(onun) sözünü hemen anlamak (mümkün) olmaz idi”, bu élni kişi men’ qalıp bolmas “bu halkı insanın engellemesi (mümkün) olmaz”...*

çık- “çıkma”, bulunma: *minip çık- “binip çıkmak”, boldı qorganga minip çıqmaq işi “(onların) işi, kaleye tırmanmak oldu”...*

kél- “gelmek”, yaklaşmayı göstermek için: *alıp kél- “alıp gelmek”, haber birip kél- “haber öğrenip gelmek; haber getirmek”, kaçıp kél- “kaçıp gelmek”...*

kétür- “getirmek”, yaklaşmayı göstermek için: *bir kişini özi bile alıp kéltürdi “bir kişiyi alıp kandisi ile birlikte getirdi”...*

qal- “kalmak”, hareketin bitmesi ile ortaya çıkan bir durumu belirtmek için: *nege qaldıng ayrılıp cânândın, ey nâdân köngül “niçin canandan ayrılıp kaldın, ey deli gönül”, atı harıp qaldı “atı yorulup kaldı”...*

taşla- “dışlamak, dışarı atmak”, hareketin sonunu belirtmek için: *bağırların söktürüp taşlatur érdi “(onların) bağrırlarını söktürüp dışarı attırıyor idi”...*

tur- “durmak”, hareketin sürekliliğini belirtmek için: *uruş tertîbiga meşgul bolup turdılar “savaşa hazırlanmakla meşgul olup durdular”...*

yiber- “göndermek”, hareketin sonunu belirtir: *bir néçe baş kesip yiberdi “bir nice baş kesip gönderdi”...*

yürü- “yürümek”, hareketin sürekliliğini belirtmek için: *su ornuğa çağır içip içip yürürler édi “su yerine şarap içib dururlar idi” ...*” (Eckmann, 2005: 109-111).

Burada d. maddesinde verilen yapılar modal fiillerdir. Diğerleri ise deyim ya da tasvir fiili şeklindeki yapılardır.

Merhan, modal fiil hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bir başka birleşik eylem öbeği ise Banguoğlu’nun “yarı tasvir fiilleri”, Gabain’in “modele Hilfsverben” (modal yardımcı eylemler), Korkmaz’ın ise “belirleyici birleşik fiiller” adlandırdıkları gruptur. Burada esas olan, çekime giren eylemin gerçek anlamını korumasıdır. Bu gruba ayrıca, Korkmaz’ın “ikili birleşik fiiller” olarak gördüğü anlamca birbiriyle kaynaşmış eylem birleşmelerini dâhil etmek gerekir. Birbirlerini karşılıklı etkiledikleri, belirledikleri için bu tip eylemlere belirleyici birleşik eylemler demekteyiz. Eylem ikilemeleri (hendiadyon) diye de adlandırılabilir olan bu tür eylemler şunlardır:

*baka körgil emdi **uka sınayu** “Şimdi anlayarak ve sınayarak [etrafa] iyice bak.”*

*cahil **yup arımaz** arıgsız erür “Cahil yıkamakla temizlenmez, hep pis olur.”*

*kereksiz sözünü **kömüp kızleyür** “[Bilgili] gereksiz sözünü gömerek gizler.*

...

*yıgar **yimez içmez** tutar berk anı “ toplar, yemez içmez ve onu sıkı tutar””*

(Merhan, 2009: 105-106).

Banguoğlu, bu türden yapıları “bağlama öbeği kalıbında”ki birleşik fiillerden sayar. Bunların anlam ve şekil ilişkilerine göre yapıldıklarını belirtir. Bunları mastar halindeki iki isim-fiil / mastar ya da birinci fiili –ip zarf fiili bulunduran birleşikler olarak değerlendirir ve şu örnekleri verir: “sattım savdım, satıp savdım, sayıp dökmek, yeyip içmek, batıp çıkmak, saçıp savurmak, kasıp kavurmak gezip tozmak vb. (Banguoğlu, 2000: 316-317).

Banguoğlu konuyla ilgili olarak şu bilgileri de aktarmıştır: “Gerçekten dilimizde tıpkı tasvir fiilleri kalıbında kurulmuş olup tasvir fiili anlamı taşımayan, yani ikinci fiilin esas anlamında olan birleşiklere rastlanmakta (çıkagelmek, alakoymak), buna karşılık da –ip ulama zarffilleri ile yapılmış olup tasvir fiili anlatımı bağlamış olan birleşik fiillerimiz bulunmaktadır, yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak.” (Banguoğlu, 2000: 493).

Günümüz Türkiye Türkçesinde daha çok -ip zarf fiili ile yapılan şekillerin bulunduğunu (kasıp kavurmak, atıp tutmak, sayıp dökmek, gidip gelmek” belirten

Banguoğlu, bu şekildeki yapıların Eski Türkçede ve Osmanlı Türkçesinde de yaygın olduğunu açıklar ve Eski Türkçeden “oplayu tegmek, kılı almak”; Osmanlı Türkçesinden “sevinü gelmek, koşa komak, kaça yörümek, ağlayu gitmek, isteyü varmak, basa düşmek” örneklerini verir (Banguoğlu, 2000: 493-494).

Burada örnekler incelendiğinde modal fiil denilen yapıların aslında tasvir fiili ya da deyim şeklindeki ifadeler olduğu görülecektir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bunların bir kısmı, mecaz anlam bulunduranlar, deyim olarak kabul edilmelidir. Diğerleri ise iktidar, tezlik, sürerlik vb. bildiren tasvir fiilleri özelliği göstermektedir. Örneğin sevinü gelmek: sürerlik; koşa komak: tezlik gibi.

Modal fiil kavramı Çağdaş Türk Dili incelemelerinde sık karşılaşılan bir sınıflandırma değildir. Bunun nedeni, konunun daha çok Eski Türkçe incelemeleri içinde ele alınması ve Çağdaş Türk Lehçelerinde bu yapılara dikkat edilmemesi ya da bu türden yapıların farklı anlatılması, değerlendirilmesi olabilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Türkçedeki birleşik fiiller ya da Türkçe grameri ile ilgili çalışmalarında modal fiil terimini kullanmakla birlikte Gabain, bu terimin aslında, bahsi geçen yapıları anlatmak için, çok uygun olmadığını; ancak, aynı yapılar için “kullanılan yarı yardımcı fiiller”in de yersiz olduğunu; bunlardan tercihen “modal fiil”i benimsediğini belirtir (Gabain, 1953: 24). Bu konunun etraflıca incelenmesi ve uygun bir terimin bulunması gerekliliği önümüzde durmaktadır.

Demir, çekimli fiil + yardımcı fiil kuruluşundaki yapıları da birleşik fiil olarak kabul eder. O, zarf-fiil + yardımcı fiil yapısının birleşik fiil kuruluşunun birinci yolu olduğunu; ikincisinin ise şöyle olduğunu belirtir: “*Türkçede birleşik fiil kurulmasının ikinci yolu ise bilhassa Türkiye Türkçesinde görülen, seyrek de olsa diğer Türk dillerinde, mesela Azeri Türkçesinde de rastlanan birinci fiilin zarf fiil eki değil çekim eklerinden birisini almasıdır... Bu tarzda kurulanlar –ip ulacı ile kurulanların aynıdır.*” (Demir, 1994: 85) bu şekildeki birleşiklere Korkmaz ve Banguoğlu “Karmaşık fiiller” demektedirler. Bu yapı ileride ele alınacaktır.

“Modal” kavramının bazı çalışmalarda “Modal söz” terimi içerisinde geçtiğine de şahit olunmaktadır. “Modal söz” terimi modal söz/ler kavramı Çağdaş Türk lehçeleri incelemelerinde karşımıza çıkmaktadır. “Modal Söz” terimi ile bir takım edatların karşılaştığı görülmektedir. Konu ile ilgili çalışmalarda modal söz kavramı hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Biray, “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)” adlı makalesinde Türkiye Türkçesi dil bilgisinde yer almamış olan bir konuyu ele almıştır. Biray’ın bu çalışmasında modal sözlerin kiple (görünüş kılınışla) ilgili olan ve daha çok edatlar içerisinde gösterilen “bâлки, bolar (herhalde, galiba), mümkün, -mak gerek, -uw gerek, -uw qajet vb.” (Biray, 2009: 338-361) yapıları ele aldığı görülmektedir. Bu yapıların ayrı bir sözcük türü sayılmasının Rus gramerinin etkisi ile olduğu anlaşılmaktadır. Burada verilen sözcüklerin modal fiille bir ilgisi olmadığı açıktır.

Biray, modal sözü şöyle tanımlamıştır: “...*düşüncesini ifade eden kişinin kendi düşüncesiyle ilgisini bildiren anlam; modal sözler de bu kişi ve düşüncesi arasındaki ilgiyi bildiren sözlerdir.*” (Biray, 2009: 340).

Öz Özcan, “Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Kesinlik” Bildiren Modal Sözler” adlı çalışmasında, Biray’ın Kazak Türkçesinde değindiği ve “modal söz” olarak adlandırdığı yapıları karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Öz Özcan’ın çalışmasında ele alınan ve iki çağdaş lehçede “kesinlik” bildiren yapıların gramerlerimizde daha çok “edat” ve “cümle başı bağlaçları” olarak değerlendirildikleri görülmektedir (Öz Özcan, 2008: 448-459).

Öz Özcan’ın modal söz ve modallık ile ilgili verdiği tanım ve bilgiler şöyledir: “*Modal anlam, konuşanın kendisinin ifade ettiği düşünceye ilgisini bildiren anlamdır. Modal anlamın leksik yolla ifadesi olan modal sözler ise konuşanın kendisinin ifade ettiği düşünceye çeşitli yönden ilgisini bildiren sözlerdir.*” (Öz Özcan, 2008: 447).

Örnek olarak: “*älbät älbättä – elbet elbette, kat’iyyen, mutlaq-mutlak, muhakkak-muhaqqaq, şübhäsisz-şüphesiz vb.*” sözcükleri vermiştir (Öz Özcan, 2008: 451-454).

Azerbaycan Türkçesinde de “älbättä (elbette), hägigätän (hakikaten), şübhäsisz, yägin (şüphesiz), deyäsän (galiba, herhâlde), demäli (o hâlde, bu hâlde)...vb.” sözcüklerin modal söz olarak gösterildiği gramer çalışmalarına rastlanmaktadır (Kartallıoğlu, 2007: 215).

Bunlarla aynı olan sözcüklerin Yeni Uygur Türkçesinde “cümle başı bağlaçları” olarak gösterildiğini görmekteyiz; “*pägät (fakat), biraq (fakat, ama), ägär (eğer), mubada (eğer, madem, madem ki), bâлки (belki), eksiçe (üstelik), halbuki, bolmisa (öyleyse) vb.*” (Yazıcı Ersoy, 2007: 412).

Sonuç olarak; modal fiil yapılarının da birleşik fiil olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer bir şekilde söylersek; birleşik fiil yapıları sınıflandırılırken modal

fiiller de sınıflandırmaya dâhil edilmelidir. Bu birleşiklerin ikinci tarafında kullanılan fiiller de tasvir fiillerinden farklı olarak gerçek anlamlarını korudukları için “modal fiil” olarak adlandırılabilir. Ancak, bu terimin sahibi olan Gabain’in de belirttiği gibi bu terim şimdilik doğru olmayabilir. Konu ayrıca ele alıp incelendiğinde daha sağlıklı tanımlamalara ve adlandırmalara ulaşılabileceği açıktır.

Biz konumuz gereği daha fazla bilgi aktarmayıp, yalnızca modal fiillerin gerçek anlamlarını koruduklarını; durum, kılış ya da oluş bildiren asıl fiiller olduklarının dikkate alınması gerektiğini, bu nedenle tasvir fiili sayılamayacaklarını ve gerçek anlamlarını korumaları ile gramatikleşmeye uğramadıkları için yardımcı fiil de olmadıklarını belirtmekle yetiniyoruz.

2.4. Karmaşık Fiiller

Korkmaz’ın “bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller” (Karmaşık fiiller, complex verb) şeklinde yapı özelliğini belirttiği ve genel olarak “Karmaşık Fiiller” şeklinde adlandırılmış olan birleşik fiil yapısı hakkındaki görüşler şöyledir:

Korkmaz: *“Bu gruptakiler fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur... Bu türlü birleşiklerde yine esas anlam birinci fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili özellik göze çarpar. Yapılarındaki bu zaman ve tarz özelliği dolayısıyla, karmaşık fiiller, fiilin kılınış kategorisi içinde de yer alırlar. Karmaşık fiiller, ol-yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayrılırlar:*

A- Öncelik Fiilleri: (-mış ol-)

B- Alışkanlık Fiilleri: (-Ir ol-, -maz ol-)

C- Niyet Fiilleri: (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol-)” (Korkmaz: 2009, 801-806).

Ergin, sıfat-fiillerle yapılan bu türden birleşik fiilleri “isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” içerisinde göstermektedir. Burada ol-’tan başka bulun- fiilini de yardımcı fiil olarak saymaktadır: “...yapmış bulun-, olmuş bulun-, gitmiş bulun-” (Ergin, 1999: 386-387).

Karaağaç, yalnızca, sıfat-fiil eki bulunduran yapıları değil, -makta ve -yor şimdiki/geniş zamanda çekimlenmiş fiilleri de isim + yardımcı fiil kuruluşundaki

birleşik fiiller içerisinde sayar: “yapacak ol-, görünmez ol-, okumakta ol-, koşuyor ol-...”(Karaağaç; 2012: 472-473).

Ediskun, yukarıda da değinildiği gibi, birleşik fiilleri öbeklere ayırarak incelemiştir. Ediskun’un ikinci öbek altında incelediği “Başlama, bitirme ve davranma” fiilleri sıfat-fiil eki bulunduran asıl fiillerle ol- yardımcı fiilinden kurulmuş olan birleşik fiillerdir: Başlama fiilleri: “Oğlan ata biner, kılıç kuşanır **oldu.**”; bitirme fiilleri “**yazmış ol-, okumamış ol-**”; davranma fiilleri: “**gelecek ol-, kalkmayacak ol-**” vb. (Ediskun, 2007: 239-242).

Koç, sıfat-fiil eki almış bir fiil + ol- kalıbının “görünüş” ile ilgili olduğunu; bu yapının geniş, geçmiş ve gelecek zaman görünüşü oluşturduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: geniş zaman görünüşü (Kahrı **çekilmez oldu.**), geçmiş zaman görünüşü (Ya Hasan’ın evde **başlamış olduğu** cambazlığa ne demeli?); gelecek zaman görünüşü (Fakat artık **olacak olmuş**, iş bu raddeye geldikten sonra rica etmek imkânı kalmamıştı). (Koç, 1996: 350).

Akbaba Ergönenç, isim-fiil (yönelme hali) + yardımcı fiil kuruluşundaki yapıların birleşik fiil olduğunu, bunların Türkçenin ihtiyaç duyduğu yeni bir durumu ya da kavramı açıklama, anlatma, tanımlama vb. durumlardan ötürü ortaya çıktıklarını, dolayısıyla birleşik bir fiil gurubu sayılması gerektiğini belirtir. Bu yapılarda kullanılan yardımcı fiillerin asıl anlamlarını koruduklarını, bu nedenle de Gabain’in “modal fiil” olarak tanımladığı birleşik fiil yapılarının da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini; çünkü, çıkagel- (ansızın gel), alıkoy- (bırakma-), okumaya başla-, yemeye çalış-, dikmeye kalk- gibi yapılarda da zarf-fiille kurulmuş olanlarda birinci unsurun artık zarf-fiil olmaktan çıkıp isimleştiğini savunur (Akbaba Ergönenç, 2007: 1- 4).

Karmaşık fiill yapılarında ikinci tarafta kullanılan fiillerin asıl fiil oldukları, dolayısıyla yardımcı fiil sayılamayacakları açıktır.

Buraya kadar birleşik fiiller bölümünde incelenmeye çalışılmış olan cevher fiili, tasvir fiilleri, modal fiil ve karmaşık fiil ile kısmen kalıp sözler ve deyimlerden hangilerinin, tasfir fiilleri dışında, birleşik fiil oldukları değerlendirilmesi gereken dil bilgisi konusu ve sorunlarından biri olarak karşımızda durmaktadır.

Bu birleşiklerde birleştiği asıl anlamıyla ya da çekim sırasında anlamını yitirerek tamamlayan fiillerin “yardımcı fiil” sayılmaması gerektiği her bölümde gerekçeleri ile birlikte aktarılmaya çalışılmıştır. Aşağıda ise isim + fiil / yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiil kuruluşunda görev alan birkaç fiilin (asıl) yardımcı fiil olarak sayılması gerektiği işlenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE YARDIMCI FİİLLER VE KULLANIMLARI

Asıl konumuz olan yardımcı fiil ve Türk lehçelerinde hangi fiillerin yardımcı fiil oldukları hakkındaki görüşlerimiz bu bölümde ele alınacaktır. Yukarıda fiil kavramı ve fiillerin birleşik yapılardaki durumları ve yine bu yapılar içerisindeki anlamları bakımından farklı sınıflandırmalara tabî tutuldukları, çeşitli şekillerde tanımlandıkları ve isimlendirildikleri görülmektedir. Yer yer bu görüşlere katıldığımız ya da karşı olduğumuz olmuştur. Bütün bunlar yardımcı fiil ile ilgili düşüncenin ön hazırlıklarını oluşturmuşlardır. Bu bölümde (asıl) yardımcı fiil olarak gördüğümüz ve isim + fiil ya da daha doğru bir şekilde “isim + yardımcı fiil” şeklindeki birleşik fiil yapılarındaki fiiller yapı, görev ve anlam açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada, varılmak istenen hedeflerden biri de yardımcı fiillerin görev, anlam ve yapı bakımından kendi başlarına bir sözcük türü olup olmadığını tespit etmektir. Bu nedenle yardımcı fiillerin kendi başlarına bir kategori oluşturup oluşturmadıkları da tartışılmaya ve yardımcı fiil tanımlanmaya çalışılacaktır.

3.1. Yardımcı Fiiller

Birleşik fiil yapıları ile deyimlerin ve kalıp sözlerin sonunda bulunan fiillerin genelde yardımcı fiil olarak kabul edildikleri ve yardımcı fiilin birleşik yapı içerisine sıkıştığı için açıkça ortaya konamadığı çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde geniş bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Burada ise birleşik fiil kuruluşlarından çok yardımcı fiil/ler merkeze alınarak yardımcı fiilin ne olduğu, özellikleri ve görev/leri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Yardımcı fiil ve Türk Lehçelerinde yardımcı fiil ile hangi fiillerin yardımcı fiil sayıldıkları konusunda ortaya atılan görüşleri vermekle tartışmaya dâhil olunacaktır. Genel dilbilim ve Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalarda yardımcı fiil hakkındaki görüşlerden öne çıkanlar şunlardır:

Heine, “Auxiliaries” adlı çalışmasında: “*Asıl soru, ya yardımcı fiillerin kendilerine ait bir kategori mi oluşturdıkları ya da yardımcı fiillerin başka kategorilerin*

bir parçası olarak mı tanımlanmaları gerektiğidir. Bu konu dil tarihini inceleyenler tarafından geçmişten beri tartışılmalıdır.” diyerek, “yardımcı fiil” kavramının pek çok dilde ve pek çok dil bilimci tarafından eskiden beri dikkat çeken önemli bir dil bilgisi konusu olduğunu ifade etmektedir (Heine, 1993: 9).

Heine, bazı dilbilimcilerin, Latince, Yunanca, yakın dönem Gotik ve Eski Almancada yardımcı fiil bulunmadığını ileri sürdüklerini; ancak, bunun doğru olmadığını, çünkü bu dillerde de “olmak” fiiline eşdeğer fiiller bulunduğunu kaydeder. Bu fiillerin ise en belirgin özelliklerinin dilbilgisel işaretleyici olarak tanımlanmalarını ve sözlük anlamlarının kaybolmasını gösterir (Heine, 1993: 10).

Vardar; **“Yardımcı eylem** (Alm. *Hilfsverb*, Fr. *verbe auxiliaire*, İng. *auxiliary verb*). Bir başka öğeyle birlikte eylem işlevi yerine getiren kimi sözcüklerin eylem gibi kullanılmasını sağlayan eylem. Türkçe’de etmek, eylemek, olmak, kılmak ve ekeylem, yardımcı eylem olarak kullanılır.” şeklinde yardımcı fiili tanımlamış ve Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiilleri göstermiştir (Vardar, 2007: 220).

Korkmaz’ın konu ile ilgili aktardıklarından bazıları şöyledir:

1- **“Yardımcı fiil** (Alm. *Hilfsverb*, Fr. *verbe auxiliaire*, İng. *auxiliary verb*, Osm. *fi’l-i iâne*).

Ad soylu veya adlaşmış fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı ad soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan imek, etmek, olmak, eylemek, kılmak fiilleri ve esas fiile tasvir anlamı katan ver-, dur-, kal-, yaz- gibi yardımcı fiiller: yorgundum (<yorgun i-dim), hissetmek, yardım etmek, kanaat etmek, şükr eylemek, namaz kılmak, kabul kılmak, hasıl olmak, hazır olmak, iyi olmak, pişman olmak, disipline etmek, sosyal olmak, gidecek olmak, okumuş olmak, yazmaz olmak, al-ı-ver-, sal-ı-ver-, gid-e-dur-, bak-a-kal-, düş-e-yaz- vb.” (Korkmaz, 2010: 241).

2- **“fiil grubu** (Alm. *Verbal gruppe*, *Verbalkomposition*; Fr. *groupe verbal*; İng. *verbal group*)

Esas veya yardımcı bir fiilin, yalın veya çekim eklerinden biri ile genişletilmiş ad yahut sıfatlarla oluşturduğu grup: acı söyle-, boyun eğ-, kar yağ-, iş işle-, öne düş-, ileriye bak-, işine gel-, ağaçtan düş-, yoldan çık-, güzel konuş-, iyi bil-, erken kalk-, yardım et-, yok ol-, kabul bul-, mümkün kıl- gibi” (Korkmaz, 2010: 94).

Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi”nin fiiller bölümünde yardımcı fiil için ayrı bir başlık açmış, bu başlık altında Türkiye Türkçesindeki yardımcı

fiilleri örnekler vererek göstermiş; ancak, bir tanımlamada bulunmamıştır. Korkmaz'ın yardımcı fiiller başlığında verdiği bilgiler şöyledir:

3- “Yardımcı fiiller, et- (alay et-, el et-), ettir- (tamir ettir-), edil- (kabul edil-), edin- (evlât edin-), eyle- (arz eyle-, insaf eyle-), ol- (iyi ol-, memnun ol-, gitmiş ol-, atacak ol-), olun- (kabul olun-), bul- (son bul-, şifa bul-), bulun- (evde bulun-, ricada bulun-), kıl- (namaz kıl-, mecbur kıl-), kılın- (icra kılın-), buyur- (ifade buyur-, kabul buyur-), örneklerinde görüldüğü gibi, ancak kendinden önceki adlar ile birleşerek birer anlam kazanmışlardır.” (Korkmaz, 2009: 534).

Korkmaz, yardımcı fiilleri iki bölüme ayırmanın mümkün olduğunu, bir kısmının isimlerle birleşerek onları fiilleştiren ol-, i- (< er-), ve tur- gibi gerçek yardımcı fiiller; diğer bir kısmının ise aslında bir esas fiil olduğu halde, yavaş yavaş bu özelliğini kaybedip, esas fiile bazı anlam incelikleri katmak suretiyle yardımcı fiil haline dönüşmüş bulunan fiiller olduğunu belirtir (Korkmaz, 1959: 107).

Yine, Korkmaz tarafından hazırlanmış olan “Oğuz Türkçesinin Gelişimi” adlı kitapta Oğuz / Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde kullanılan yardımcı fiiller sayılmış ve kısaca özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu bilgilere göre bu dönem yardımcı fiilleri ve özellikleri şöyledir: “Birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin en yaygını it-,eyle-, kıl-, ol-, bul-, dut-, gel-, gör-, var-, vir-, tur-, ve ur-’tır. Bu günkü Türkçede et- ve başka yardımcı fiillerle karşılanan bir kısım birleşik fiillerde kıl- ve eyle- yardımcı fiilleri kullanılmıştır: ihmal kıl-, harâb kıl-, eser kıl-, “etkilemek”, kâsd kıl-; nazar eyle-, nisbet eyle-, cem’ eyle- gibi. karar dut- “karar kılmak”, ma’zur dut- “mazur görmek”, ziyana var- “ziyan omak”, muavin gör- “yardım etmek”, kadem ur- “ayak vurmak, başlamak”, gibi birleşik fiiller de bugüne oranla farklıdır.” (Korkmaz, 2013: 101).

“Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller” adlı çalışmasında, Eski Türkçeden çağdaş lehçelere kadar yapı bakımından fiilleri inceleyen Hacıeminoğlu, kök ve türemiş fiillerden farklı oldukları için birleşik fiilleri ayrı bir başlık altında incelemiş, yardımcı fiillere de bu bölümde yer vermiştir. Bu incelemesinde Türkçenin tarihi devirlerini ve lehçelerini ayrı ayrı ele alır. Bu şekildeki inceleme sonucunda yardımcı fiil sayısının dönemlere ve lehçelere göre değiştiğine dikkat çeker.

Hacıeminoğlu, Eski Türkçedeki birleşik fiilleri incelerken yardımcı fiillerin özelliklerini ve sayısını şu şekilde verir:

“Yardımcı fiiller:

er- / bol- / tur-

isim + fiil

Bu fiiller tek başına kullanılmaz. Ayrıca herhangi bir zarf-fiil veya çekimli bir fiil ile birleşmez. Ancak isim ve isim durumunda olan kelimelerle birleşebilir. Uygun şartlarda, bağlandığı isimden sonra fiil çekiminin her şeklini alabilir. Yani haber ve dilek kiplerinin her kalıbına girebilir. Altı şahıs ekini de alır.” (Hacıeminoğlu, 1991: 257).

Hacıeminoğlu, bu üç yardımcı fiilin tek başına kullanılamayacağını, zarf-fiil veya çekimli bir fiil ile birleşemeyeceğini, formülden anlaşıldığı üzere, yalnızca isimlerle kullanılabileceklerini belirtir. Gabain’in haklı ve isabetli olarak bu fiillere *bağlı fiiller* adını verdiğini; çünkü bunların kendilerinden önce bir isim yoksa tek başlarına bir anlam ifade etmediklerini kaydeder. Burada, tur- yardımcı fiilinin kaynaklarda “durmak, ayağa kalkmak, yükselmek” anlamındaki tur-’dan ayrı ve başka bir mastar olduğuna da dikkati çeker (Hacıeminoğlu, 1991: 257).

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*”nde, “Bağlı Fiiller” başlığı altında ve “Türkçede Fiil Birleşmeleri” adlı çalışmasında yardımcı fiilleri, modal fiilleri ve tasvir fiillerini işler. Bu konuda şu bilgileri aktarır: “ *er-, bol-, yer yer tur- (daha bu zamandan) yardımcı fiil olarak iş görürler. Tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar.*” (Gabain, 2007: 87-88, 109-110; 1953: 16-28; 1979: 61). Gabain de, yardımcı fiilin zarf-fiillerle kullanılamaması üzerinde durmakta ve isim ve isimleşmiş yapılarla kullanıldıklarına dikkat çekmektedir.

Gabain’in birleşik fiil ile ilgili görüşleri ilgili yerlerde aktarılmıştı. Ancak, yardımcı fiil ve fiillerin anlam, görev ve yapılarına göre sınıflandırılması konularında önemli görüşlere sahip olduğu için, burada, tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Gabain’e göre birleşik fiil yapılarının her iki tarafının da fiil olması gerekmektedir ve bu durumda da tasvir ve modal fiiller birleşik fiil oluşturmaktaydılar. Ancak, yukarıda bir kez daha görülmektedir ki; isim + fiil şeklinde de birleşik fiil yapıları vardır ve bunlar basit fiiller gibi çekimlenebilmektedirler. Bu yapılarda kullanılan fiiller de isimlerin ve isim türünden sözcüklerin fiil olarak kullanılmasını sağladıkları için yardımcı fiil olarak adlandırılırlar. Kullanımları ve anlamları bakımından da er-, bol- ve tur-’ın çekimli fiillerle ve isimlerle kullanımları bakımından modal ve tasvir fiillerinden ayrılması yanında bu fiillerin isimlerle ve çekimli fiillerle kullanımları ve bunun yardımcı fiil

olmalarından kaynaklanan doğal bir durum olması Gabain'in dikkat çektiği önemli noktalaradır.

Gabain, bu görüşleriyle fiil + fiil ya da fiil + zarf-fiil + fiil yapılarında ikinci tarafta yer alan fiiller ile isim + fiil / yardımcı fiil yapılarında ikinci tarafta yer alan fiillerin görev ve anlamca farklı olduklarını ve bunların “yardımcı fiil” olarak adlandırılmasının gerektiğini kabul etmiş olmaktadır. O, “Eski Türkçe” başlıklı yazısında, Eski Türkçedeki yardımcı fiillerin gelişimini ve hangi fiillerin yardımcı fiiller olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

“är- «er-, ulaş-», bol- «ol-, tam ol-» ve tur- «kalk-» fiilleri, sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiler ve muhtemelen tasvirî yardımcı fiil, sonra tasvirî fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiler. Esas anlamını är- en önce, tur- ise en sonra kaybetti.

*Bu üç yardımcı fiil tam ve eksiksizdir, bunlardan bütün şekiller yapılabilir, yalnız, är-mâz+kân menfi şeklinin yanında müsbet karşılığı *är-ür+kân bozularak är-kân «iken» şekline girmiştir.*

Bütün isimler kendilerinden sonra gelen bir yardımcı fiile bağlanabilirler... Yardımcı fiil her şeyden önce bir isme bir zaman ifadesi vermeye yarar. Örnekler: bar bol-ğay «var (mevcut) olacak»; yok är-miş «yok imiş»; kârgâk är-ti «gerek idi» (Gabain, 1979: 61).

Gabain, “Türkçede Fiil Birleşmeleri” adlı çalışmasında, yardımcı fiile başka bir görüş daha getirir. Birleşik fiilin, fiil + fiil şekilleri ile olabileceğini ve bunların: I- esas mânâyı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden, II- bir esas fiil ile bir deskriptif fiilden (tasvir fiilinden) veya III- bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelebileceğini belirtmiştir (Gabain, 1953: 16; 2007: 324). Gabain’e göre bu türden yapıların ikinci tarafında kullanılan fiiller asıl yardımcı fiilleri oluştururlar. İsimlerle / nesnelerle kullanılan fiiller ise “sözde yardımcı fiil”dirler. Bunların bu üç grubun dışında ayrı bir grup oluşturduğunu belirten Gabain, bu konuda şunları kaydetmiştir:

“Başka bir grup: “Fiil birleşmeleri” veya “mürekkep fiiller” arasında ara sıra başka bir grup daha geçmektedir. Lâkin bu grup gerçekten bu birleşmelerle alâkadar olamaz. Çünkü burada kastettiğimiz tamir et-, (eski) tamir kıl- veya tamir eyle- gibi takımlar yalnız bir oluşu veya kılışı ifadeye yarıyan iki verbal (fiil) şekilden yapılmamıştır. Burada daha çok müteradif (eş) mânalı transitiv (geçişli) fiiller kastediliyor. Hakikaten tamir gibi yabancı kelimeler mastar, yani verbal isimdir ve

*fiiller de bir çeşit yardımcı fiilden başka bir şey değildir. Bunlara çok defa yardımcı fiil adı verilmektedir; ben bunlara, asıl yardımcı fiillerle karıştırılmalarını önlemek için, sözde yardımcı fiiller diyorum. Yardımcı fiillerin objekt'le (nesneyle/isimle) değil de, bir praedikat (fiil) ismi ile kullanıldıkları göz önünde tutularak bu isimlerin de objekt değil, praedikat olarak kabul edilmesi lâzım gelir... Arasına et- yerine ol- da, yani halis bir yardımcı fiil de kullanılır: kayb ol- (kaybol- sadece bir imlâ şeklidir; sintaks bakımından kıymeti yoktur). Bu da gösteriyor ki bu sözde yardımcı fiiller ile asıl yardımcı fiiller arasında büyük bir fark yoktur. Diğer taraftan ol-, bu birleşmelerde geçmiyen *-i-'den mâna bakımından daha kuvvetlidir. Mâna kuvvetsiz birtakım fiiller de bazan sözde yardımcı fiil olarak kullanılır. Meselâ bul-, olun-, gel- gibi. Bu fiillerin mütemmimi (tamlayanı) daima nominaldır (addır)” (Gabain, 1953: 27).*

Gabain'in “yardımcı fiili her şeyden önce bir isme bir zaman ifadesi vermeye yarar” görüşü yardımcı fiilleri birleşik fiil yapılarında yer alan diğer fiillerden, yani aslında her biri asıl fiil olan fiillerden, ayıran önemli bir tespittir. Ayrıca “asıl” ve “sözde / yarı” yardımcı fiil ayrımı Gabain'de de görülmektedir. Böylelikle, Gabain de yardımcı fiillerin ayrı bir fiil kategorisi olduğuna dikkat çekmiş olmaktadır. Yalnız, o, et-, eyle- ve kıl- fiillerini yarı yardımcı fiil saymıştır. Bunun nedeni Eski Türkçede bu fiillerin henüz gerçek anlamlarını da korumaları olsa gerektir.

Merhan da ad + fiil şeklindeki birleşikleri birleşik fiil olarak değerlendirmemek gerektiği görüşünü taşımaktadır. Birleşik fiillerin fiil + fiil şeklindeki yapılarda olduğunu, birleşik fiilde esas olanın anlamca bütünlük taşıyan iki fiilin bütünlüğü olduğunu; ad + fiil birleşmelerinin birleşik fiil değil, yardımcı eylemle oluşarak bildirme görevini üstlenmiş gruplar olarak görmek gerektiğini savunur (Merhan, 2009:101-102). Buradan bizim çalışmamız açısından çıkarılabilecek sonuç: isim + fiil şeklindeki birleşiklerde birleşğin fiil şeklinin “yardımcı fiil” olduğunun kabul ediliyor olmasıdır.

Tekin, Türkçede yardımcı fiilin gelişmesi ve Eski Türkçede asıl (!) yardımcı fiillerin neler olduğu ile ilgili görüşlerini şöyle açıklar:

“Yardımcı fiiller. Türkçede bilhassa “tarîfî yardımcı fiillerin” gelişmesi, Türk kültür tarihinde mühim bir dönüm noktası olmuştur. Kökt.'de fiillerin çoğu zaman bir tek mânâyı ifâde etmelerine karşılık Uyg.'da bu esas mânâ dışında mânâ derecelenmeleri birtakım yardımcı fiiller vasıtasıyla ifâde edilmiştir: bir işin çabuk yapılması, ve nihayet hürmetle veya haşmetle yapılması gibi! Bütün bunlar değişen

dünya görüşünün, değişen yaşam tarzının ve değişen kültür çevresinin şartları ile izah edilebilir....

Esas yardımcı fiiller: *er-*, *bol-* ve pek az olarak *tur-*. a) Doğrudan doğruya isim cümlelerinin yüklemine teşkil etmek üzere isim ve benzerleri ile birleşirler: *bilge kağan ermiş* “*hâkim bir kağan imiş*” *inisi kağan bolmuş* “*küçük kardeşi kağan olmuş*”, *neçükin turur munteg* “*neden böyle bunun gibidir*”, *bedükün erür* “*büyüktür*”. b) Bâzı zarf-fiil ve isim fiillerle birleşerek “gereklilik” bildirir ve bâzı hallerde de “tarifi” yardımcı fiil vazifesini görür. *katrulgı er-* “*kurtulabilmek*”, *kizlegülüğ ermez* “*saklamamalı*”, *ertügülüğ bolzun* “*geçmeli*”, *örü bol-* “*kaldırılabilmek*”. c) Birleşik fiil çekimlerinde kullanılır.” (Tekin, 2002: 69-119)

Tekin’in Eski Türkçede tasvir fiili ile ilgili görüşleri ilgili bölümde verilmişti. Orada da görüldüğü gibi asıl yardımcı fiiller dediği (*er-*, *bol-*, *tur-*) yardımcı fiilleri ile tasvir fiilleri yapı, anlam ve görev bakımından büyük ölçüde farklıdır. Tekin asıl / yardımcı fiillerin görevlerini sayarken onların isimlerle, çekimli fiillerle ve bazen zarf-fiil ile isim-fiillerle birleşerek tasvir fiili kurduklarını kaydetmiştir.

Eraslan, “*Eski Uygur Türkçesi Grameri*” adlı kitabında yardımcı fiil kavramını şu şekilde açıklar:

“Yardımcı fiiller, fiil olarak, nesnelere bağlı her türlü hareketleri, oluş ve kılışları ifade eden kelimelerdir. Türkçede bazı fiillerin yardımcı fiil olarak adlandırılması, onların farklı hareket karşılımları ile ilgili değil, kullanılışlarıyla ilgilidir. Şu hâlde yardımcı fiiller, dilde kendi mana ve işlevleri ile müstakil olarak kullanılmaları yanında, başka tür kelimelerin (isim ve fiil) kullanılışına, onların değişik ifade incelikleri kazanmalarına yardımcı olan fiillerdir.

...zaman ve mekâna bağlı olarak değişikliğe uğrayan dil, yeni ihtiyaçları karşılamak için, yeni dil unsurlarını ortaya çıkardığı gibi, mevcut unsurlarına da yeni görevler ve kullanılışlar yükleyebilir. Türkçede yardımcı fiillerin ortaya çıkışının asıl sebebi budur.

Başlangıçta müstakil fiil olarak nihai fiil gibi kullanılan ve belli bir hareketi karşılayan yardımcı fiillerin, yardımcı fiil olarak işlev değişikliğine uğramaları, Türkçenin önemli gelişmelerinden biridir. Bazı fiiller Eski Türkçe devresinden önce, bazı fiiller ise Eski Türkçe devresi içinde böyle bir değişikliğe uğramıştır. Uygurcada Orhon Türkçesine nazaran, yardımcı fiillerin çokluğu, bunun bir göstergesidir. Bu değişikliğin merhalelerini tespit etmek güç olmakla birlikte, üç merhale göstermiş

olabilir: 1) Müstakil fiil olarak kullanılma, 2) Müstakil fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılma, 3) Yardımcı fiil olarak kullanılma merhaleleri. Ancak bu gelişmeyi bütün yardımcı fiiller için düşünmek doğru değildir, çünkü gelişme bugün dahi devam etmektedir.”(Eraslan, 2012: 420-421).

Eraslan’ın yardımcı fiilin bir kısmının asıl anlamını da koruduğunu ifade etmesinden anlaşılmaktadır ki; o, isim + fiil ile fiil + fiil yapısında kullanılan ikinci taraftaki fiillerin tamamını yardımcı fiil olarak değerlendirmektedir.

Timurtaş, “Eski Türkiye Türkçesi”nde isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiilleri “İsimden Yardımcı Fiillerle Fiil Yapma” başlığı altında ele alır. Burada;

“Yabancı asıllı kelimeler, *it-*, *kıl-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı fiilleri kullanılarak fiil haline getirilmektedirler. Bunlardan *it-*, *kıl-*, *eyle-* ile yapılanlar geçişli (*transitif*), *ol-* ile yapılanlar geçişsiz (*intarnsitif*) mânaya sahiptirler. Aslında yardımcı fiiller olmamakla beraber *bul-*, *ur-* ve *dut-* fiillerinin oynadığı rol de hemen hemen yardımcı fiillerinki gibidir. Hemen her yabancı menşeli isimle bu sûretle fiil meydana getirmek mümkün olduğu ve o devirde pek çok Arapça ve Farsça kelime dilimize girmeye başladığı için, bu hususta pek çok örnek verilebilir.” (Timurtaş, 2005: 133) açıklaması yer almaktadır.

Timurtaş’ın açıklamasından *it-* (~et-), *kıl-*, *eyle-* ve *ol-* fiillerinin asıl(!) yardımcı fiil olduklarını; *bul-*, *ur-* ve *dut-*’ın ise isim + fiil şeklinde birleşik fiiller oluşturdukları için yardımcı fiil görevi ile kullanılabilen fiiller sayılabileceklerini çıkarmak mümkündür. Asıl yardımcı fiiller ile verilen bir hayli örneği burada bu yapılar bilindiği için vermeyeceğiz; ancak, *bul-*, *ur-* ve *dut-* ile ilgili örneklerle bakmak gerekmektedir:

“*bul-* ile yapılanlar: *buldu emn ü emân, fırsat bulursa (fırsat yakalamak), bulsun ferah, bulmuş idi hayât, kapuñda bulur hurmeti, bulupdur istikmâl, imtiyâz bul, buldı nevs ü nemâ, yol buldı.*

dut- (tut-) ile yapılanlar: *becit tut-, duttuk boyun fermânına, göñlini hoş dut, çarh arkası dutar ham, ırak dutsun, ibret dutardı, ma’zûr duta kim, kulak dut, dutardı kin, nasihat kim dutarsa, ümid tutardı, Hakka dut yüzün, yalın tutdı.*

ur- ile yapılanlar: *adını Husrev-i Pervîz ururlar, urdı ateş, berk urur, urulmadı binâsı, geh baş taşa urdı, dest urmayan, ursa dem ne aceb, kollarına diş ururlar, kulağ uram, ursa lâfi, urmaz nefes, od urur, uram pervâz, raks urur çınar, ağaçlar sema urur, urula başuma tâc, urur ta’nı, tılsım urdı, yüzüm ururam (Yüz sürmek), yire baş urdı”* (Timurtaş, 2005: 134).

Bu örneklerde görüldüğü üzere aslında bunlar birer deyimdir, burada kullanılan bul-, ur- ve dut- fiillerinin gerçek anlamlarından az ya da çok uzaklaştıkları görülmektedir. Türkçede bu tür yapılar çoktur ve bunlarda kullanılan her fiil, bir yardımcı fiil olarak görülmemelidir. Bunların bir kısmı deyim bir kısmı ise kalıp sözdür. Ad vermek, ad koymak vs. kalıp söz; ateş vermek, yüz vermek vs. deyimdir.

Kükey, yardımcı fiili; *“Tam anlamlı fiiller gibi, durumuna göre, özne, nesne ve tümleç alabilen, yani bağımsız bir fiil olarak da kullanılabilen fakat daha çok isim soylu sözcüklere eylem anlamı kazandırma gücünde bulunan ve dilde gerçek görevi de bu olan fiillere «yardımcı fiil» denir”* şeklinde tanımlamış ve Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiilleri ol-, et-, eyle-, kıl-, bul-, bulun-, buyur- fiilleri olarak göstermiştir (Kükey, 1972: 29).

Dizdaroğlu, isimlerle birleşik fiil oluşturan yardımcı fiillerin hangileri olduğu ve bunlara neden yardımcı fiil dendiği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Türkçede kimi fiiller vardır ki, tek başlarına kullanıldıkları zaman tam ve kesin anlamlı cümleler kuramazlar. Bunların başına, isim soyundan bir sözcük getirilerek cümle kurmak gerekir.

*İsim soyundan bir sözcükle cümle kuran fiillere **Yardımcı Fiil** denir. Yardımcı fiillerin başlıcaları etmek, eylemek, olmak, kılmak, buyurmak’tır.”*(Dizdaroğlu, 1963: 33).

Dizdaroğlu, tek başlarına kullanıldıklarında tam bir cümle kuramayan fiillere yardımcı fiil dendiğini ve bunların kendilerinden önce bir isim almaları gerektiğini belirtmekle birlikte ol-, buyur- fiillerinin asıl fiil olarak da kullanılabildiklerini belirtir; ama, bir ölçü tespit etmemiştir (Dizdaroğlu, 1963: 35).

Koç, yardımcı fiil hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Türkçede etmek, olmak, eylemek ve kılmak eylemlerine yardımcı eylem (Alm. Hilfsverbum; Fr. verbe auxiliaire, İng. auxiliary verb) denir. Çünkü bu eylemler ad soylu sözcüklerin sonuna gelerek birleşik eylem yapmaya yararlar. Birleşik eylemlerde ilk sözcük genellikle Türkçeye yabancı dillerden geçmiş sözcüktür.

Yardımcı eylemlerle kurulu birleşik eylemlerde anlam, ilk sözcük üzerindedir.” (Koç, 1999: 343).

Koç, bazı fiillerin yardımcı fiil olmadıkları halde, adların sonuna gelerek, birleşik eylemler yaptığını; bunların giderek deyimleştiğini belirtir ve bu fiillere şu örnekleri verir:

“*el-vermek, aş-ermek, yorgun düşmek, baş-vurmak, ön-görmek, hoş görmek, var-saymak, baş-kaldırmak*” (Koç, 1999: 352).

Buradan, Koç’un, kendisinin yardımcı fiil tanımından da anlaşıldığı üzere, yardımcı fiili, isimleri yüklem olarak kullanmaya yarayan fiiller şeklinde gördüğü, deyimlerde kullanılan fiilleri de yardımcı fiillerden ayırdığı; ancak, yapı bakımından benzer olduklarını düşündüğü sonucuna varılabilir.

Demir ve Yılmaz da birinci ögesi isim olan birleşik fiillerde yardımcı fiilin birinci kelimenin yüklem oluşturmalarını sağladığını, özellikle başka dillerden alınan isimlerin Türkçede fiil olarak kullanılmasında sık başvurulan bir yol olduğunu belirtirler ve yardım et-, banyo yap- vb. örnekleri verirler (Demir, Yılmaz, 2009: 206).

Aksan yönetiminde hazırlanmış olan “*Sözcük Türleri*” adlı kitapta “*eylem ve yardımcı eylem adını verdiğimiz öğeler, her dilde özne ile birlikte tümceyi oluşturur...*” (Aksan; 1983: 203) denilerek, yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerin asıl fiillerden farkları olmadığına vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada yardımcı fiilin, bir başka öğeyle birlikte, isim soylu sözcükler ya da bazı eylemsilerle kullanıldıkları ve bir anlam ve görevi ortaklaşa yüklendikleri belirtilir. Türkiye Türkçesinde et-, eyle-, ol- ve kıl- gibi fiillerin yardımcı fiil olarak kullanıldığı, bunların arasına cevher fiilinin de koyulabileceği ve bütün bu fiillerin bir tür birleşik fiil yaptıkları belirtilmiştir (Aksan, 1983: 254-255).

Bozkurt; “*Kimi sözcüklerin devinime giren biçimleri bulunmaz. Olayı ekeylemlerle anlatmak olanaklı değildir. Bu durumlarda yardımcı eylem kullanmak gerekir. Türkçede çok kullanılan yardımcı eylemler şunlardır: olmak, etmek, eylemek, kılmak*” (Bozkurt, 2010: 80) bilgisini vermiş, yardımcı fiillerin özellikleri ve nitelikleri hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Yardımcı fiilleri “*Dilbilgisel anlamlı sözcükler*” adı altında incelemiş olan Delice’nin görüşlerine, konuyu alışılmışın dışında bir bakış açısı ile incelediği ve verdiği örnekler çeşitli olduğu için aşağıda geniş bir şekilde yer yerildi. Delice’nin, dilbilgisel anlamlı sözcükler (yardımcı sözcükler) ve yardımcı fiille ilgili görüşleri şöyledir:

“***Dilbilgisel Anlamlı Sözcükler:*** *Cümleye kavram adı olarak değil de kavram adı taşıyan sözcüklere anlamsal destek vermek amacıyla kullanılan sözcükler, dilbilgisel anlamlıdır. Bu sözcükler de sözlükte zikri geçen gerçek, yan, mecaz, argo ve terim anlamlarının hiçbirisi yoktur. Bu anlamlardan biri ile cümleye katılmış sözcükleri*

dilbilgisel açıdan tamamlar ve onların cümleye bir bağlam doğrultusunda katılmasına yardım eder. Bu tür sözcükler yardımcı fiil, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı ve pekiştirme edatıdır.

Yardımcı fiil: Bu tür sözcükler cümlede ya yabancı bir ismi Türkçe cümlelerin yüklemi yapmak ya da Türkçe bir fiilin anlamına öncülü olan bir kiplik eki veya sözcüğü ile değişik kip anlamları katmaktır.” (Delice, 2008: 105).

(Delice’nin yardımcı sözcükleri özellikle sözlük anlamları olmayan sözcükler olarak belirtmesi ve görev bakımından sınıflandırması dikkate değer bir durum olarak, çalışmamızın “Yardımcı Sözcükler” bölümünde de ele alınmıştır.)

Delice, yardımcı fiilleri ise şu şekilde sınıflandırmıştır:

“1- Yabancı ismi yüklem yapan yardımcı fiiller

Bu tür yardımcı fiiller mutlaka bir yabancı isimden sonra gelir ve o ismin Türkçe cümlelerin yüklemi olmasını sağlar. Bu tip yardımcı fiiller şunlardır:

Olmak:

Olmak fiili sözlük anlamıyla kullanılırsa asıl fiildir ve cümlede tek başına yüklemidir:

< Oyunları (N) o kadar güzel (ZT) **olurmuş** (asıl fiil= Y) ki, bunlar millî bir edebiyat eseri saydırmış.> (A. Ş. Hisar).

< Yeni (ZT) nazır (N) **olmuşsun** (Asıl fiil=Y), yerini ısıtmaya bakacaksın, yüz yıllardır düzelmemiş işleri düzelterek değilsin ya!> (M. Ş. Esendal).

Yabancı bir isimden sonra olma, gerçekleşme ve kanaat bildirimi gibi sözlük anlamıyla kullanılmazsa yardımcı fiil olur ve temel, yan ve iç cümle içinde tek başına yüklem olmaz; ancak, anlamca bir bütün olduğu yabancı isimle birlikte her hangi bir cümlelerin yüklem veya yüklemsisini oluşturabilir.

< Bir parça büküyor onu tekrar ateşe verinceye kadar evvelki **hazır oluyordu**.> (M. Ş. Esendal).

< Bunların çok **bariz olan** tarafı da, siyasi dayıları sık sık değiştirmeleridir.> (P. Safa).

Etmek:

< Demin de **arz ettiğim** gibi, karakolda izah ederim.> (T. Buğra).

< Peki, farz edelim ki esas itibarıyla arzunu **kabul ettim**.> (R. N. Güntekin).

Eylemek:

< **Sabreyle** gönül bir gün olur bu hasret biter.> (Şarkı).

< Şu yağın kar bir tutsun, **seyreyle** sen ertesi gün çocukları.> (S. F. Abasıyanık).

Kılmak:

< Evinde bazen **namaz kılar**, ancak bir vesile olursa camiye giderdi.> (A. Ş. Hisar).

< Bu hâl, Fransız devlet adamı üzerinde nasıl bir **tesir kıldı**.> (Y.K. Karaosmanoğlu).

Yapmak:

< Hemde biraz **pratik yaparım**.> (K. Tahir).

< On beş seneden beridir ki bu yolda her ay bir iki **seyahat yaparım**.> (A. H. Tanpınar)

2- Asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiil:

Türkçe bir fiilin anlamına öncülü olan bir kiplik eki veya sözcüğü ile değişik kip anlamları katan yardımcı fiillerdir. Bu görevle kullanılan yardımcı fiiller şunlardır:

Kalmak:

Birlikte fiil öbeği kurduğu asıl fiile, öncülü olan –A kipliği ile birlikte, süreklilik kip anlamı katmak için kullanılır:

< Neferin arkasından uzun uzun **bakakaldı**.> (P. Safa).

<Sabaha doğru bitap düştü, onun kucağında **uyuyakaldı**.> ((R.N. Güntekin).

Yazmak:

Birlikte fiil öbeği kurduğu asıl fiile, öncülü olan –A kipliği ile birlikte, yaklaşma, gerçekleşme durumuna gelme gibi kip anlamı katmak için kullanılır:

< Yer kayganmış. Fark edemedim; **düşeyazdım**.>

< Kalbim beni öyle sıkıştırdı; ki, **öleyazdım**.>

Olmak:

Birlikte fiil öbeği kurduğu asıl fiile, öncülü olan -AcAk, -mİş, -mUş, -yor, -Ar, -Ir ve –Ur kiplik ekleri ve bazen de bunlara ilave edilebilen **gibi** kiplik sözcüğü ile birlikte, yaklaşma, gerçekleşme durumuna gelme gibi kip anlam ilgileri katmak için kullanılır:

< Bir derkenar yazacak oldu, ancak ona da karar veremedi.> (M. Ş. Esendal).

< Bir yakınlık kurmak için derslerini soracak oluyordu.> (N. Cumalı).

< Kendisi de her fırsat düştükçe bunlarla yan yana harp ettiğini söylerken âdeta kalbi ağzına gelmiş gibi olurdu.> (Y. K. Karaosmanoğlu). ”

Durmak:

Birlikte fiil öbeği kurduğu asıl fiile, öncülü olan -(I)p kipliği ile birlikte, süreklilik, yineleme gibi kip anlamı katmak için kullanılır:

*< Bir şeye canı sıkıldığı vakit elini ensesine atar, saçının örgülerini yakalayarak **çekiştirip durur.**> (R. N. Güntekin).*

*< Ben sürekli bir afacanlıkla ve çığırkanlıkla **koşuşup duruyorum.**>(Y.K. Beyatlı).*

Vermek:

Birlikte fiil öbeği kurduğu asıl fiile, öncülü olan –I kipliği ile birlikte, hızlilik, beklenmezlik, pişmanlık, birdenbirelik gibi kip anlamı katmak için kullanılır:

*< Çıplak bir alan, çevre okulları öğrencilerinin eliyle ektiği bin çam fidanı ile **şenleniyordu.**> (H. Taner).*

*< Bereket versin ateş koydu demin komşu kadın./ Üşüyorsan **eşiver** mangalı, eş, eş de ısın.> (M. A. Ersoy). ” (Delice, 2008: 106-108).*

Delice’nin ikinci maddede ele aldığı ve “Asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiil” olarak adlandırdığı fiillerin tasvir fiilleri olduğu görülmektedir. Tasvir fiillerinin yardımcı fiillerden farklı oldukları ve bunların yardımcı fiil sayılmamaları gerektiği üzerinde durulmuş ve bunların “tasvir fiili/leri” olarak adlandırılmaları ve anlam, görev ve yapı bakımından ayrı bir bölüm oldukları belirtilmiştir.

Delice’nin yardımcı fiil tanımında dikkati çeken en önemli unsurlardan biri, yardımcı fiili yabancı kökenli isimleri fiil olarak kullanmayı sağlayan fiiller olarak göstermesi, yani, bunların Türkçe sözcüklerle kullanımına değinmemesidir. İsim + yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillerde pek çok Türkçe sözcüğün de yer aldığı görülmektedir. Kısacası, yardımcı fiil Türkçe sözcüklerle de aynı şekilde kullanılmaktadır.

Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı çalışmasında yardımcı fiilleri ayrı bir başlık altında inceleyenler arasında yer alır. Yardımcı fiillerle ilgili görüşleri şunlardır:

*“Salt kılış ve oluş bildiren **etmek** ve **olmak** fiilleri ve **eylemek yapmak kılmak** gibi anlamdaşları yalnız kullanışları dışında **yardımcı fiil** (verbe auxilliaire) olarak birçok isim tabanları ile **belirsiz nesne** kalıbında kaynaşarak birleşik fiiller meydana getirirler.*

Alt etmek, yok olmak, deli olmak, telefon etmek (telefon açmak da var), gürültü yapmak, mümkün kılmak, sabreylemek

Etmek ve olmak bu birleşik fiillerin geçişli ve geçişsiz iki çeşidini verirler. Ancak bu yardımcı fiiller bazı çatı ekleri almış olarak da aynı işleyişte görülürler. Başka bir deyimle birleşimin alacağı görünüş eklerini bunlar taşırlar:

edilmek, edilmek, yaptırmak, olunmak, kılınmak, eyletmek gibi” (Banguoğlu, 2000: 314).

Banguoğlu, yardımcı fiilin çeşitleri ve özellikleri ile ilgili olarak bilgiler aktarmaya şu şekilde devam eder:

*“a. Bugün en geniş ölçüde **etmek** ve **olmak**, daha az ve yeni **yapmak** yardımcıları kullanılmaktadır. Ululama için (révérence) **etmek** yerine **buyurmak** da geçer (kabul buyurmak):*

söz etmek, göç etmek, baş etmek, oyun etmek, alay etmek, dırıldır etmek, boş olmak, kul olmak, sağ olmak, iyi olmak, gelin olmak, şaka yapmak, gürültü yapmak, uçuş yapmak, doğum yapmak.

Salt kılış ve oluş ifade etmeleri sebebiyle yardımcı fiiller kimi zaman -le- isimden fiilleri ve uzatmaları ile anlamdaş birleşikler yaparlar:

düz etmek x düzlemek, yağma etmek x yağmalamak, kötü olmak x kötülemek, iyi olmak x iyileşmek, sıra olmak x sıralanmak, yavru yapmak x yavrulamak

Bu da gösterir ki yardımcı fiillerle yapılan birleşiklerde, öbür nesne olan birleşiklerin aksine (sıfat tamlaması, isim tamlaması), ad yalnız bir belirtici değildir, fiilleşmiş ana kavramı taşır.” (Banguoğlu, 2000: 315).

Banguoğlu, Türkçenin yabancı kelimeleri ancak isim tabanları halinde kabul ettiğini, bunları fiilleştirmek için de yardımcı fiillerle birleşikler oluşturduğunu kaydeder. Onun yardımcı fiiller ile ilgili getirmiş olduğu yorum oldukça dikkate değerdir. Bu yorum şöyledir:

“...Yine nesne olan adlarla kaynaşmış daha bazı fiiller vardır ki salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte yardımcı fiillere benzer bir işleyişle, yani adın kavramını fiilleştirmek üzere birleşik fiiller yaparlar. Bunlara yarı yardımcı fiiller (verbe semi-auxillaire) adını veririz (almak, vermek, bulmak, işlemek, görmek, koşmak)

yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, iş görmek, vazife görmek, son bulmak, şifa bulmak, şirk koşmak, şart koşmak, suç işlemek, günah işlemek gibi.

Bu yarı yardımcılarla yapılan birleşiklerde de anakavramı taşıyan addır. Yardımcı fiili ele alıp onun üzerine anakavramda üreme yapmaya kalkışmak abestir:

İş görmek x görev şart koşturmak x koştur” (Banguoğlu, 2000: 316).

Bu açıklamalar ve örneklerden, Banguoğlu’nun, yardımcı fiilin özelliğinin isimleri fiilleştirmek ve bunu yaparken de yalnızca oluş ve kılış bildirmek olduğu görüşünü taşıdığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerde kullanılan yarı yardımcı fiillerin (?) asıl anlamlarıyla kullanılmadıkları açıktır; ancak, bunlar yardımcı fiil de değildir. isim + fiil şeklinde birleşik yapmakla birlikte bu fiillerin mecaz ve yan anlamlarıyla birleşikte yer aldıkları görülmektedir. İş görmek’te “görmek”, şart koşturmak’ta “ koştur” mecaz; şifa bulmak’ta “bulmak”, suç işlemek’ta “işlemek” yan anlamlıdır. Bu birleşiklerin deyim olmadıkları da açıktır; o halde bu tür yapıların da ayrıca değerlendirilmesi, tanımlanması ve adlandırılması sorunu karşımızda durmaktadır. Her ne kadar Banguoğlu “yarı yardımcı fiil” terimini kullansa da bu terimin tam olarak bu fiillerin durumunu karşılamadığı görülmektedir. Çünkü deyimlerde kullanılan fiilleri de bu grupta değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu durumda da tam bir tanımlama ve adlandırma yapılmadığı takdirde dil bilgisi sorunlarına yeni bir sorun daha eklenmiş olacaktır.

Ergin “*Türk Dil Bilgisi*”nde yardımcı fiiller için ayrı bir başlık açmamış, birleşik fiiller bahsinde “İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” ve “Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” başlıkları altında Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiillerden geniş bir şekilde bahsetmiştir. Fiil + fiil şeklindeki görüşleri tasvir fiilleri bölümünde verilmişti. Aşağıda, Ergin’in isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiiller hakkındaki görüşleri yer almaktadır:

“İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller

İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller et-, ol-, eyle-, bulun-, yap- fiilleridir. Bunlardan et-, eyle-, yap- isimlerden geçişli birleşik fiil, ol-, bulun- ise geçişsiz birleşik fiil yapar. Asıl ve çok kullanılan yardımcı fiiller et- ve ol-’tır. Diğerleri daha az kullanılan ve arka arkaya gelen birleşik fiilli ibarelerde tekrirden kaçmak için bunların yerini tutan yardımcı fiillerdir. Bazen da et- ve ol- fiilleri ile birleşmeyen isimlerden birleşik fiil yaparlar. ol-, bulun- ve et-, eyle-, yap-, birbirlerinin yerini tutan ve mânâları, fonksiyonları aynı olan yardımcı fiillerdir. Zaten yardımcı fiil olarak birleşik fiilde hususî mânâları fazla rol oynamaz. Birleşik fiilde esas itibariyle yardımcı

fiil fonksiyonları rol oynar ki bu da birincilerde geçişsiz, ikincilerde geçişli fiil yapmaktır. Asıl mânâyı isim unsuru taşır. Yardımcı fiil bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür.” (Ergin, 1999: 386-387).

Türkiye Türkçesinde yardımcı fiillerin neler olduğunu ve yardımcı fiilin görevlerini bu şekilde açıklayan Ergin, yardımcı fiilin bir isim ya da bir sıfat-fiille kullanıldığını, isimlerle bütün yardımcı fiiller kullanılırken, sıfat-fiillerle yalnızca ol- ve bulun- yardımcıların kullanıldığını, bunların da geçişsizlik sağladığını belirtir (Ergin, 1999: 387).

Ergin’in konuyla ilgili verdiği örnekler şunlardır: “*yok et-, reddet-, halt eyle-, sabreyle-, yok ol-, pişman ol-, müteessir bulun-, banyo yap-, gürültü yap-, spor yap-, almış ol-, alacak ol-, yapmış bulun-, olmuş bulun- vs.*” (Ergin, 1999: 387).

Ediskun, “*Türk Dilbilgisi*” kitabında yardımcı fiil için ayrı bir başlık açmamış birleşik fiilleri incelediği bölümde, birleşik fiil yapılarında kullanılan yardımcı fiilleri göstermiştir. Birleşik fiili; “*Bileşik fiiller, iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından yeni anlamdaki fiillerdir: Gel-i-ver-, gelmez ol-, gel-ivermiş ol-, his(s)-edebil-, gelecek ol-, göz at-, hasta düş-...gibi*”(Ediskun, 2007: 228) şeklinde tanımlayan ve örnekler veren Ediskun, birleşik fiilleri:

“Birinci öbek: İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller:

- a) *Yeterlik fiilleri,*
- b) *Tezlik fiilleri,*
- c) *Sürerlik fiilleri,*
- ç) *Yaklaşma fiilleri,*
- d) *Beklenmezlik fiilleri,*
- e) *Gereksime fiilleri,*
- f) *Yapmacık fiilleri.*

İkinci öbek: Bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller:

- a) *Başlama fiilleri,*
- b) *Bitirme fiilleri,*
- c) *Davranma fiilleri.*

Üçüncü öbek: İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile et-, eyle, kıl, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle oluşan bileşik fiiller.

Dördüncü öbek: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller.” (Ediskun, 2007: 228) şeklinde gruplandırarak incelemiştir. Bu gruplandırmaya göre hangi grupta hangi

yardımcı fiilin yer aldığını ve birleşik fiil içerisindeki yapısal ve anlamsal durumunu da göstermeye çalışmıştır.

Birinci grupta yer alan birleşik fiillerin yapımında kullanılan yardımcı fiilleri, tasvir fiilleri olarak adlandıranlar arasında yer alan Ediskun, bu fiillerin durumunu şu şekilde göstermiştir:

“**Birinci öbek:** İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller:

a) **Yeterlik fiilleri:** olumlusu: temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz -e- ekinden sonra -bil- tasvir fiili getirilir; örnek: gül-e-bil-

olumsuzu: iki şekilde yapılır: a) temel fiile umak mastarının olumsuzu uma(mak) 'ın genişlemiş biçimi olan ama(mak), eme(mek) kökleri ulanarak: gel-eme-

b) olumsuz temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz -e- ekinden sonra -bil- tasvir fiili getirilerek: gitme-(y)e-bil- gibi.

b) **Tezlik fiilleri:** temel fiil ile **ivermek** tasvir fiilinden meydana gelir: gel-iver-

olumsuzu: iki şekilde yapılır: a) temel fiile -iver- tasvir fiilinin olumsuzu olan – iverme- ulanarak: gel-iverme-

b) olumsuz temel fiile -iver- tasvir fiili ulanarak: gelme-(y)iver- gibi.

c) **Sürerlik fiilleri:** olumlusu: temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz -e- ekinden sonra, gereğine göre, -dur-, -gel-, -git-, -kal-, -gör-, -ko(y)- tasvir fiillerinden biri getirilir; örnek: gel-e-dur-, bak-a-kal-, sür-e-gel-, çek-e-git-, oku-(y)a-ko-, kopar-a(ı)-gör- gibi.

olumsuzu: iki şekilde yapılır: a) temel fiile -ip eki ile dur- yardımcı fiilinin olumsuzu olan durma- getirilerek: sızlanıp durmayacaksın, ağlayıp durmamalı, gülüp durmayın, konuşup durmayalım...gibi.

b) temel fiilin olumsuzuna dur-, gör- tasvir fiilleri ulanarak yapılır. Düşmeyedur!, ölmeyegörmeli, sürçmeyegörelim...gibi

ç) **Yaklaşma fiilleri:** olumlusu: temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz -e- ekinden sonra, yaz- tasvir fiili getirilerek yapılır; “ol anı uruyazdı (= O, onu döğeyazdı)” (Divan), “Ol, menin köñül yaydı (= O, benim gönlümü meylettirdi) (Divan).

olumsuzu: yaklaşma fiilinin olumsuzu yoktur.

d) **Beklenmezlik fiilleri:** olumlusu: temel fiile -eceği eki ile tut- tasvir fiili getirilerek yapılır: evlendireceği tut-, ağlayacağım tut-...gibi.

olumsuzu: temel fiilin olumsuzuna tut- tasvir fiili eklenerek yapılır: gitmeyeceğim tut-, konuşmayacağınız tut-...gibi.

e) **Gereksime fiilleri:** olumlusu: Temel fiile –eceği ya da –esi eki ile gel- tasvir fiili getirilerek yapılır: göreceğim gel-, göresim gel-...gibi.

Olumsuz: Temel fiile gelme- tasvir fiili getirilerek yapılır: göreceğim gelme-, göresim gelme-...gibi.

f) **Yapmacık fiilleri:** A) **Anlamı:** Yapmacık fiilinde tasvir fiili, temel eyleme «yapıldığı halde yapılmamış gibi bir davranış» anlamı kazandırır.

Yapılışı: 1) Yapmacık fiilin çeşitli yapıları vardır. Olumsuz temel fiile: a) –**miş** eki ulandıktan sonra sonuna **dur-**, **görün-** getirilerek, b) –**mişten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, c) –**mişlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, ç) –**mezliğe** bileşik eki ulandıktan sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek, d) –**mezlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, e) –**mişliğe** bileşik eki ulandıktan sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek yapılır.

2)Olumlu temel fiile: a) –**mezliğe** bileşik eki ulandıktan sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek, b) –**mezlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek yapılır:

a) Anlamamış görün-, kavramamış dur-...gibi.

b) Görmemişten gel-, duymamıştan gel-...gibi.

c) İşitmemişlikten gel-, gülmemişlikten gel-...gibi.

ç) Anlamamazlığa ya da anlamazlığa vur-...gibi.

d) Anlamamazlıktan ya da anlamazlıktan gel-...gibi.

e) Görmemişliğe vur-...gibi.

Yapmacık fiilin olumsuzu yoktur.” (Ediskun, 2007: 234-238).

(Yapmacık fiillerinde çeşitli anlam ilgileri yüklü olduğuna dikkat edilmelidir. Bunlardan bazıları deyimlerde kullanılırlar: görmezden gel-, duymamışlığa vur- vb.)

“**İkinci öbek:** Bir ortağ ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller:

a) **Başlama fiilleri:** Olumlu biçimi: Gezer oluyor, yüzer olduk, konuşur olmuşlar, sevinir olacaksınız vs.

Olumsuz biçimi: Göremez oluyor, anlamaz olduk, konuşmaz olmuşlar, sormaz olalım vs.” (Ediskun, 2007: 240)

Ediskun, Eski Anadolu Türkçesinden şu örnekleri de vermektedir: “ «Oğlan ata **biner** kılıç kuşanır **oldu** (= ata binmeğe, kılıç kuşanmağa başladı)» (Dede Korkut)., «Girdim aşkın denizine bahrileyin **yüzer oldum** / Düştüm ayaklar altına topraklayın

tozar oldum (= *Yüzme ve tozma alışkanlığını almaya başladım*) » (Yunus Emre).” (Ediskun, 2007: 240).

(Bunlar ol-’ın görev ve anlamı ile ilgilidirler. Bir durumdan başka bir duruma geçişi anlatmaktadırlar. Varlığın yeni durumunu bildirdikleri açıktır. Burada sıfat-fiil eki bulunduran sözcükler ile birleşik fiil ouşturmuştur gibi gözüküyor; ancak, şeklen olmasa da mantiken “ata biner, kılıç kuşanır “kişi” oldu; yüzer, tozar “kişi” oldum” anlamı taşıdıkları açıktır. Dolayısıyla isim unsuru düşmüş bir sıfat tamlamasının oluşturduğu yapılar olarak görmek gerekir.)

Ediskun sınıflandırmaya şöyle devam eder:

“b) **Bitirme fiilleri:** *Olumlu biçimi: başlamış oluyoruz, başlamış olduk, başlamış olacaksınız, başlamış olurlar, başlamış olasınız vs.*

Olumsuz biçimi: Yazmış olmuyoruz, yazmamış oluyoruz, yazmış olmadık, yazmamış olduk, yazmamış olmadık, yazmış olmayacağız, yazmamış olacağız, yazmamış olmayacağız vs.”

c) **Davranma fiilleri.** *Olumlu biçimi: Okuyacak oluyor, okuyacak oldu, okuyacak olmuşlar vs.*

Olumsuz biçimi: Okumayacak oluyor, okumayacak olduk, okumayacak olmuşlar, okumayacak olsaydı, okuyacak olmuştum vs.” (Ediskun, 2007: 241-242).

(Bu yapılarda da yukarıdakiler gibi bir varlığın bir durumdan başka bir duruma geçişini anlatılmak için ol- kullanılmış: “başlamış olduk” ve “okuyacak oluyor” vb. örneklerde varlık başlama ve okuma eylemine yöneliyor ya da başlıyor.)

Üçüncü öbekte, Ediskun, birleşik (bileşik) fiilleri inceler. Ediskun birleşik fiili; “İsim soyundan bir kelime ya da bir yansıma ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinin birinden meydana gelirler.”(Ediskun, 2007: 243) şeklinde tanımlamış; birleşik fiil yapılarını açıklarken bu yardımcı fiillerin genişlemiş şekillerinin de yardımcı fiil olarak kullanıldığını örnekler vererek göstermiştir. Birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiillerin kullanımı ve kullanıldığı öbekteki anlam özelliği dışında bir açıklama yapmamıştır. Ediskun’un incelemesi özetle şöyledir:

“Etmek Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman, bu yardımcı fiilin anlamı, **yapmak** anlamındadır: İyi mi **ettim**, fena mı **ettim**? bilmem. – Ah , o bana neler **etti!**, -Akşamı **ettiniz**. – Ekmeksiz nasıl **edebilirsiniz?**.. vb.

2) Geçişli bir fiildir, ama kurduğu bileşik fiil, geçişli de geçişsiz de olabilir: Bir şeyi **yasak et-**, bir yere **akın et-**, biriyle **alay et-**, işi **berbat et-**, hastayı **iyi et-**, birini **yolcu et-**, birine **oyun et-**, yazmamakta **inat et-**... vb.

Dikkat edilirse, bileşik fiil kuran **et-** yardımcı fiilinde **yapmak**, **meydana getirmek**, **olmasını sağlamak** anlamları bulunmaktadır.” (Ediskun, 2007: 243).

(Yukarıda, 1. maddede, et- fiilinin asıl fiil olarak da kullanıldığı gösterilmiştir; ancak, örneklerin tamamında et-’in yapmak anlamına geldiği söylenemez. Örneğin “akşamı yap-” ta olduğu gibi.)

Et- yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiillerin birçoğunun deyim olduğunu kabul eden ve et- fiilinin genişlemiş şekillerinin de yardımcı fiil olarak kullanıldığına değinen Ediskun, bu kullanımla ilgili şu örnekleri verir:

“a) **Dönüşlü** çatısı, dönüşlülük anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Dost edin-**, **evlat edin-**, **damat edin-**...vb.

b) **Edilgen** çatısı, edilgenlik anlamı veren bileşik fiiller kurar: (Birisi tarafından) **yok edil-**, **tamir edil-**, **ayırt edil-**, **hitap edil-**...vb.

c) **Ettirgen** çatısı, sebep olma anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Yasak ettir-**, **tamir ettir-**, **icap ettir-**, **yok ettir-**...vb.

ç) **Ettirgen-edilgen** çatısı, başkasının eliyle yaptırılmak anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Yok ettiril-**, **kabul ettiril-**, **hissettiril-**, **telefon ettiril-**...vb.

Et- yardımcı fiiliyle kurulan bileşik fiillerin birçoğu deyim halinde bileşikleridir: küll et-, aşk et-, alt et-, mat et-... vb.” (Ediskun, 2007: 243).

Burada şu hususu belirtmek gerekmektedir: Et- yardımcı fiilinin genişletilmiş şekillerinin ayrı birer yardımcı fiil gibi gösterilmesine gerek yoktur. Anlam olarak genişlemiş her fiil, elbette, yeni anlam taşıyacaktır. Ancak, ayrı bir fiil gibi gösterilmemelidir. Sözlük anlamı bulunup bulunmaması da önemlidir, genişlemiş bu gibi şekillerin sözlük anlamı yoktur. Dolayısıyla sadece et-’i yardımcı fiil olarak almak gerekir. Sözlük anlamı ölçülerimizden biridir. Bu nedenle sözlüklerde madde başı olarak bulunmayan genişletilmiş şekiller yalnızca kökleri ile değerlendirilmiştir.

Dikkati çeken ve katılmadığımız bir nokta da Ediskun tarafından son paragrafta deyim olarak verilen örneklerdir. Bu yapılar gerçekten deyim midir? Bizce bunlar deyim anlamı taşımamaktadırlar. İsim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarıdır.

Ediskun'un yardımcı fiil olarak ele aldığı diğer bir fiil de olmak'tır. Ediskun, olmak ve kullanımı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“1) *Tek başına kullanıldığı zaman bu yardımcı fiil **varlık kazanmak**, **varlık alanına geçmek** (= Bir deprem **oldu**), **uygun düşmek** (= Böyle ödev **olmaz**), **olgunlaşmak** (= Yemişler **oldu**), **bulunmak** (= Sen, **olduğun** yerde kal), **gelip çatmak** (= Akşam **oluyor**), **başta kötü bir durum gelmek** (= Otomobile ve içindekilere kötü bir şey **olmasın** sakın!)...vb. gibi anlamlar verir.*

2) *Bileşik fiil kurduğu zaman, **öznenin başka bir durumdan yeni bir duruma girdiğini anlatır: İyi ol-** (= Hasta iyi oldu = iyi duruma girdi, iyileşti)- **öğretmen ol-** (Oğlum öğretmen olacak = öğretmenlik sıfatını alacak) – **berbat ol-** (= İşler berbat oldu = berbat hale geldi)...vb.*

3) ***Ol-** yardımcı fiilinin **-miş olmalı, -yor olmalı** biçimleri olasılık bildirirler: **Gelmiş olmalı- gidiyor olmalı***

4) ***Ol-** yardımcı fiilinin edilgen çatılısı, **edilgenlik** anlamı veren bileşik fiiller kurar. Bu edilgen çatılı bileşik fiillerin birçoğu, **edil-** ile kurulan bileşik fiillerle anlamdaştırılır:*

Tamir olun- = **tamir edil-**

Kabul olun- = **kabul edil-**

İcat olun- = **icat edil-**

Terk olun- = **terk edil-**

5) ***Ol-** 'un **oluş-** çatılı biçimi yardımcı fiil olarak kullanılamaz.” (Ediskun, 2007: 244).*

Görüldüğü üzere Ediskun ol-'ı asıl fiil olarak da kabul etmektedir ve bunun yanı sıra “var olma bilgisi”ni taşıdığı ve kullanma sıklığı en fazla olan fiillerin başında geldiği için de çok kullanılan yardımcı fiillerden saymaktadır. Ediskun, ol-'ın asıl fiille yardımcı fiil kullanımı arasındaki farkı taşıdığı anlama göre belirlemiştir. Asıl anlamında öznenin varlık kazanmak, var olmak durumuna geldiğini, yardımcı fiil olduğu zaman ise mevcut bir durumdan başka bir duruma geçtiğini belirtir.

Ediskun'un yardımcı fiil olarak tespit ettiği diğer fiiller ve özellikleri şöyledir:

“**Eyle-**: 1) Tek başına kullanılmayan, ancak tıpkı **et-** yardımcı fiili gibi bileşik fiil kuran bir yardımcı fiildir. Bugün yerini **et-** yardımcı fiili aldığı için, **eyle-** çok az kullanılmaktadır: **Arz eyle-** = **arz et-**, **reddeyle-** = **reddet-**...vb.

2) **Eyle-** yardımcı fiilinin **ettirgen**, **edilgen**, **dönüşlü**, **ettirgen-edilgen**, **işteş çatılı** biçimleri yoktur.

Buyur-: 1) Tek başına kullanıldığı zaman **emretmek** (=Buyur, paşam!), **söylemek** (=Buna ne buyurulur?), **gelmek** (= Hadi, bize buyurun!), **gitmek** (= Siz yukarı kata buyurun!), **geçmek** (=Siz, yan odaya buyurun!), **girmek** (= Niye içeri buyurmadınız?), **almak** (= Buyurun çorbanızı!)...vb. anlamalarına gelir.

2) **Etmek** ve **eylemek** gibi bileşik fiiller kurar ve bunların kazandıkları anlamı kazandırır: **İfade buyurmak** = **ifade etmek** = **ifade eylemek** – **Dikkat buyurmak** = **dikkat etmek**...gibi.

3) **Buyur-** yardımcı fiilinin **edilgen** biçimi **buyurul-**'dur. **Dönüşlü**, **ettirgen-edilgen**, **işteş çatılı** biçimleri yoktur.

Kılmak-: 1) **Etmek** yardımcı fiilinin anlamında bileşik fiil kurar. **Kıl-** yardımcı fiili, bugün, yalnızca eskimiş sözlerde kullanılmaktadır: **Mecbur kıl-**, **takdim kıl-**...gibi.

Not: **Namaz kıl-** bileşiğinde **namaz** kelimesi, **namaz-ı**, **namaz -ı(n)ı** gibi ekler aldığı için **kılmak**'ın nesnesi görevindedirler. **Öbür** bileşiklerde bu özellik yoktur.

2) **Kıl-** yardımcı fiilinin **ettirgen** (= **kıldırma**), **edilgen** (= **kulunmak**), **ettirgen-edilgen** (= **kıldırılmak**), **çatılı** biçimleri vardır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi bu çatılar, bugün, yalnızca eskimiş kelimelerde kalmıştır.”

Bulmak Yardımcı fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman anlam sınırı geniştir.

2) Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman, bileşik fiile **bir şeye erişmek** **kavuşmak** anlamını kazandırır: **Son bul-** (= **sona erişmek**), **şifa bul-** (= **şifaya kavuşmak**)...vb.

Bulunmak Yardımcı Fiili:

1) Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman, bileşik fiile **şu ya da bu durumda olmak** (= boş bulunmak, dalgın bulunmak), **etmek** (= arkadaşlarla tartışmada bulunmak) anlamlarını kazandırır.

2) **Bulun-** yardımcı fiilinin **oldurgan** (= bulundur-), **edilgen** (= bulunul-), **oldurgan-edilgen** (= bulundurul-), **çatılı** biçimleri vardır. **İşteş** çatılı biçimi yoktur.” (Ediskun, 2007:244-245).

Bu fiillerden eyle- ve kıl-'ın Türkiye Türkçesinde artık yardımcı fiil dışında bir kullanımı kalmamıştır. Kök Türk yazıtlarında kıl-'ın “yaratılmak (yaratmak)” anlamıyla asıl fiil olarak kullanıldığı görülmektedir; “üze kök tenri asra yağız yer kılıntukta, ekin ara kişi oğlu kılınmış” (Tekin, 2010: 24). Kıl-'ın Eski Anadolu Türkçesinde teklik ikinci şahıs emir çekiminde “-gIl” şeklinde kullanıldığı, yani gramatikalleşerek bağlı biçim birime dönüştüğü, daha sonra bu kullanımın da kalmadığı ile ilgili görüşler de ileri sürülmüştür (Şahin, 2009: 69). EAT’de ikinci kişi emir çekiminde -gIl emir ekinin kullanımına şu örnekleri verebiliriz: “Hey Dirse Han biglik **virgil** bu olana; Boynu uzun bidevi at **virgil** bu oğlana” vs. (Ergin, 2008: 82-83). Bu ekin kıl- fiilinden değiştiği ile ilgili Türkologların genel bir kabulü olmadığını da ifade etmeliyiz.

Kıl-'ın diğer ilgi çekici ve farklı yönü “namaz kılmak”taki, şeklin nesne olarak kullanılabilmesidir. “namazımı kıldım, namazını kıldı, sabah namazını kıldıktan sonra vb”.

Bul- ve bu kökten türemiş olan bulun- fiilleri gerçek yardımcı fiiller gibi isimleri yüklemleştiriyor mu? Bu tür yapılarda fiilden önceki sözcük ya da sözcük grubu yükleme dâhil midir, yoksa cümlelerin başka bir ögesi midir? Bunlar içerisinde deyimleşmiş yapılar da bulunabilir. Ancak bu türlü olanları yarı yardımcı fiil olarak değerlendirebiliriz.

Diğer bir nokta da bu yardımcı fiillerin asıl anlamları dışında yan anlamlarında bu tür kullanımlarının olup olmamasıdır. Örneğin ifadeye incelik katmak, nezaket göstermek için kullanılan “buyur-” fiili özellikle yabancı asıllı sözcüklerle birleşik fiiller kurarken yine bu düşünceyle yardımcı fiil olarak görev görmektedir. Dolayısıyla isim türünden sözcükleri deyim oluşturmayacak şekilde yüklem olarak kullanmaya yardımcı olan fiiller sözlük anlamları yok ise (belirgin değilse) yardımcı fiil; sözlük anlamları var ise (belirginse) yarı yardımcı fiil sayılmalıdır. Kullanım sıklığı bakımından “buyur-” çok sık kullanılan bir asıl fiil olmamakla birlikte söze nezaket, incelik ifadesi kazandırmak için zorunlu olarak kullanılan ve sözlük anlamı da bulunan bir “yarı yardımcı fiil”dir. Yap-, çek-, çık-, ver- de yarı yardımcı fiildirler;

“yardım yap-, görev ver-, kavga çık-, dert çek- vb.”

Korkmaz’ın birleşik fiiller ve isimlerle birleşik fiiller kuran yardımcı fiiller hakkındaki görüşleri yukarıda genişçe ele alınmıştır. Ancak, burada, yardımcı fiil ile ilgili görüşlerine yer vermeden önce birleşik fiil ile ilgili görüşlerini hatırlartmak yerinde olacaktır. Çünkü bu görüşleri ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde, yardımcı

fiillerin ince noktalarına temas etmektedir. Bu noktaların kavranabilmesi için bazı hususların hatırlanması faydalı olacaktır.

Korkmaz, birleşik fiili şöyle tanımlar ve özellikleri hakkında şu bilgileri verir:

“ Birleştirme yolu ile yapılan fiillere birleşik fiil denir. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.

Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde:

I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller,

II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller, olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür.

...

I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller:

...Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller: Bunlar bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol- ve bulun- yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur. Birleşikteki yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Dolayısıyla esas anlam ad üzerindedir.” (Korkmaz, 2009: 791-792).

Bu yardımcı fiillerden en fazla kullanılanlarının kılış bildiren geçişli et- ile oluş bildiren geçişsiz ol- olduklarını ifade eden Korkmaz, eyle-, kıl-, ve yap- fiillerinin et-fiiline paralel işlevleri olan geçişli yardımcı fiiller olduğunu kaydeder (Korkmaz, 2009: 794).

Bu saydıkları dışında buyur- ve bul- / bulun- fiillerinin asıl anlamları dışında yardımcı fiil olarak da kullanıldıklarını, asıl fiilken “emret-, söyle-” anlamlarına gelen buyur-’ın yardımcı fiilken et-’in yerini tuttuğunu; bul- / bulun-’ın, et-, ol-, yap- yardımcı fiillerine koşut olduğunu belirtir. Bu görüşleri Akıncı da savunmaktadır (Akıncı, 2007: 16-24). Korkmaz’ın örnekleri ise şöyledir: “ Dikkat buyur-, delâlet buyur-, ihsan buyur-, ifade buyur-**ul-**, dikkat buyur-**ul-**; son bul-, çare bul-, şifa bul-, boş bulun-, yolda bulun-, tetikte bulun- vb.” (Korkmaz, 2009: 796-799).

Bul- / bulun- ile ilgili açıklama ve örneklerden sonra verdiği dipnotta, Korkmaz'ın yardımcı fiil ile asıl fiil ayrımını hangi kıstasa göre yaptığı net olarak anlaşılmaktadır. Korkmaz, ilgili dipnotta şu bilgileri vermektedir:

*“Banguoğlu yukarıda verilen **son bulmak, şifa bulmak** örnekleri yanında **yol al, tedbir al-, ara ver-, karar ver-, vazife gör-, şirk koş-, suç işle-, günah işle-** gibi birleşiklerdeki fiilleri de kendilerinden önceki adları fiilleştirdikleri için yardımcı fiillere benzetmekte ve bunları “yarı yardımcı fiiller” (Verbe semiauxilliaire) olarak nitelendirmektedir. Bizce burada söz konusu olan fiiller, bir “oluş” ve “kılış” bildirmediikleri için yardımcı fiiller ile karşılaştırılmaz. Yukarıda sıralanan birleşiklerde yer alan fiiller birer anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşmış veya kalıplaşma yoluna girmişlerdir. Bu nedenle bunlar bizim yukarıda belirttiğimiz 2. Ana gruptaki birleşikler arasına sokulmalıdır. Verilen örnekler arasında yap- yardımcı fiilinin yerini tutabilmesi dolayısıyla, yardımcı fiil sayılabilecek olan iş gör- “iş yapmak”, vazife gör- “vazife yapmak” gibi şekillerdeki gör- fiilidir.” (Korkmaz, 2009: 799).*

Korkmaz, “2. Ana grup”ta anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiilleri(!) inceler. Anlam kaymasına uğramış birleşik fiillerin, gramer yapısı bakımından diğer birleşik fiillerden farklı özellikleri olduğunu belirtir. Korkmaz bu farkları şöyle gösterir:

“Yüz yıllar boyunca şekilden anlama uzanan özel nitelikte birer değişme sürecinden geçmişlerdir.

Anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğramış birleşik fiiller, şekilce, bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu halinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliği dolayısıyla, fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca, fiilden önceki ad ögesi birden fazla da olabilmektedir. İşte böyle bir birleşme şeklinin verdiği esneklik, birleşigi benzetmeler, mecazlı kullanışlar veya somutlaştırma yolu ile anlam kaymasına elverişli duruma getirmiştir.” (Korkmaz, 2009: 838).

Korkmaz'ın yaptığı tanımlama ve açıklamalardan hareketle; deyimleşmiş birleşik fiiller (!) ile yardımcı fiillerle kurulmuş birleşik fiiller arasında yapı ve anlam açısından farkların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Birleşik fiillerde isim unsuru değişmez.
- 2- Birleşik fiillerde isim unsuru genişletme ve çekim ekleri bulundurmaz.
- 3- Bunlardaki (isim + yardımcı fiil yapılarındaki) yardımcı fiiller oluş ve kılış bildirirler.
- 4- Yükleme herhangi bir öge olarak bağlanamazlar. Çünkü yüklemi oluştururlar.
- 5- İsim unsuru birden fazla olamaz.

Korkmaz, yardımcı fiilin tek başına anlam taşınamaması, isim ya da isim öbeklerini fiilleştirmesinin yanı sıra bir oluş ve kılış bildirmesinin şart olduğunu, isimleri fiilleştirse bile oluş ve kılış bildirmediği için yukarıda verilen fiillerin yardımcı fiil olamayacağını kaydetmiştir.

Korkmaz, 2. ana grupta anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiilleri, 3. ana grupta üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiilleri incelemiştir. Burada incelenen birleşikler yapı ve anlam açısından yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerden farklıdır. En önemlisi de yardımcı fiiller bu yapılarda kullanılmamaktadır, asıl fiiller kullanılmaktadır. Asıl fiiller de anlam kaymasına uğramıştır. Yardımcı fiillerde ise anlam asıl fiil üzerindedir.

Hemen belirtmek gerekir ki; deyimleri /kalıplaşmış birleşik fiilleri (!) birleşik fiil olarak görmeyenler de vardır. Bunlardan biri Beşir Göğüş'tür. O, birleşik kelimeler gibi birkaç kelimeden meydana gelen, anlam kaynaşması gösteren, kalıplaşmış şekilleriyle kullanılan ve deyim (tâbir, locution) diye adlandırılan sözcük gruplarının birleşik sözcüklerden ayrı incelenmesi gerektiğini belirtir (Göğüş, 1962: 248).

Karaağaç, *“Türkçenin Dil Bilgisi”* adlı çalışmasında bütün birleşik yapıları “söz öbekleri” başlığı altında inceler. Birleşik fiilleri açıkladığı “Birleşik eylem öbeği” bölümünde, birleşik fiili; *“Bağlı ögesi eylem olan yapılardır; bu yapıların asıl ögesi ise, zarf işlevi ile kullanılmış bir ad veya zarf-eylem eki almış bir eylemdir. Türkçede bir ad veya eyleme yardımcı eylemlerden birini getirilerek oluşturulan söz öbeklerine birleşik eylem denir.”* (Karaağaç, 2012: 471) şeklinde tanımlar.

Birleşik eylemlerin, asıl ögesinin önce, yardımcı ögesinin sonra gelmesi ile diğer birleşik yapılardan ayrıldığını; yardımcı fiillerin isimlere gelenlerinin isimden isim yapma, fiillere gelenlerin fiilden fiil yapma ekleri gibi görev aldıklarını, ayrıca isimlere gelen yardımcı fiiller ile fiillere gelenlerin farklı olduğunu belirtir (Karaağaç, 2012: 471).

İsimlerle yapılan birleşik fiiller ve özellikleri hakkında Karaağaç, özetle, şu bilgileri verir:

“Adlarla yapılan eylemler: Bir ad ögesi ile bir yardımcı eylemden oluşurlar; yardımcı eylemin eylemlerle yapılan birleşik eylemlerdeki gibi belirgin bir işlevi yoktur. Tersine, addan eylem yapma ekleri gibi çalışır; bu yüzden, adı eylemleştirmenin, adla ilgili görülen bir eylemin adını yapmak dışında belirgin bir işlevi yoktur.

Adlara getirilen yardımcı eylemler, geçişli ve geçişsiz oluşlarına göre ikiye ayrılır. Adlarla geçişli birleşik eylem kuran yardımcı eylemler et-, eyle-, kıl-, bul-, yap-’tır. Geçişsiz birleşik eylem kuranlar ise ol- ve bulun-’tır. Bunların türemiş şekilleri ise, eylet-, ettir-, eylettir-, oldur-, olun-, oldurt-, yaptır-, yapıl-, kılın-, kıldır- vb. ’dir.

İster geçişli ister geçişsiz birleşik eylem yapmış olsunlar; bu yardımcı eylemlerin asıl işlevleri, adları kendileriyle ilgili bir eyleme dönüştürmektir.

arz et-, yağma et-, telefon et-, deli eyle-, ne eyle-, spor yap- yavru yap-, şaka yap-, güzel ol-, iyi ol-, dost kıl-, namaz kıl-, sevmiş bulun-, yapmış bulun-, bakmış bulun-, güzel bul-“ (Karaağaç, 2012: 472).

Bunlar arasında “bulun-” fiilinin sıfat-fiil eki almış fiilimsilerle kullanılması dikkat çekicidir. Bu türden yapılarla kullanımlara ilerleyen bölümlerde geniş bir şekilde yer verilecektir.

Karaağaç’ın, isimlerle yapılan birleşik fiil öbeğinin kullanımı ile ilgili görüşlerini açıklarken verdiği örneklerde “başla-”ı da yardımcı fiiller arasına eklediği görülmektedir (Karaağaç, 2012: 473).

Buna göre Karaağaç’ın, isimlerle yapılan birleşiklerde kullanılan yardımcı fiilleri geçişli olanlar et-, eyle-, kıl-, bul-, yap-; geçişsiz olanlar ol-, bulun-, başla- şeklinde ayırdığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yardımcı fiilleri geçişli ya da geçişsiz oluşlarına göre de değerlendirmektedir. İsimlerle kullanılan yardımcı fiillerin tasvir fiillerinden farklarını fiillerle yapılan birleşik fiiller adı altında yaptığı incelemede ortaya koyar. Karaağaç’ın, tasvir fiilleri ve bunların yardımcı fiillerden farkları hakkındaki görüşleri şöyledir:

“Eylemlerle yapılan birleşik eylemler: Bir eylemden sonra bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy- yardımcı eylemlerini getirerek oluşturulan söz öbeğidir. Asıl eylem ögesi ile yardımcı eylem ögesi birleşirken, asıl eyleme -a²; -ı, -ıp (4) zarf-eylem eklerinden biri getirilir.

...

Bu yapının adlarla yapılan birleşik eylemlerden farkı, bunlarda, yardımcı eylemin işlevinin belirgin oluşudur...

*göre bil-; toplayı ver-; çıka gel-; **ola gel-**; baka kal-; **kala kal-**; düşmeye gör-; yaza dur-; alı koy-; gerip dur-; bile yaz-; öle yaz-...*” (Karaağaç, 2012: 474).

Bu yardımcı eylemlerin “aynı tür sözden aynı tür sözler türeten yapımlık bağlı birimler olduğunu” ve işlevlerinin şunlar olduğunu da kaydeder:

u-, bil-	iktidar, yeterlilik
ver-	kolaylık, birden
gör-, dur-, ko-, koy-	süreklilik veya devamlılık, deneme
gel-, kal-	beklenmezlik, çabukluk
yaz-	yaklaşma

(Karaağaç, 2012: 475).

Bu tablodan görüldüğü üzere u- fiili de bu yardımcı fiiller (tasvir fiilleri) arasında yer almaktadır. Karaağaç “tasvir fiili” terimini kullanmamaktadır. Bu yapılara benzer yapıların birleşik fiil sayılamayacağını belirten Karaağaç, bu savını şu şekilde savunmaktadır:

“Türkçenin zengin yineleme yolları içerisinde yer alan bazı yapıları birleşik eylem saymak mümkün değildir. Bir sözün yardımcı eylem sayılabilmesi için esas anlamını yitirmiş olması, genelleşerek dil bilgisel bir öge, yani yardımcı eylem halini almış olması gerektiği, göz önünde tutulmalıdır. Bir eylemin yardımcı eylem olarak kullanımı, yani söz dizimlik kullanımı, onun sözlük kullanımından tamamen farklıdır. Bir eylemin yardımcı eylem kullanımında, eylemin anlamı genişleyerek, pek çok varlık ve eylemi ilgilendiren bağlı ve genel bilgilere işaret eder hale gelmiş, yani dilbilgiselleşmiştir. Yineleme öbeklerinden ve diğer söz öbekleri ve cümlelerden kalıplaşmış sözlük birimi haline gelmiş şu tür yapıları birleşik eylem öbeği saymak mümkün değildir. Bunlar, kalıplaşmış söz dizimi kaynaklı sözlük birimi olup, anlam bilgisinin konusudurlar: allayıp pulla-, asıp kes-, batırıp çıkar-, bulup buluştur-, dökülüp saçıl-, gezip toz-, sürüp sürüştür-, verip veriştir-, sarıp sarmala-, sövüp say-, yiyip iç-, yazıp çiz-, yatıp kalk-” (Karaağaç, 2012: 476).

Bu savı ile Karaağaç, yardımcı fiillerin yapı bilgisinin konusu olduğuna dikkat çekmiştir. Yardımcı fiil sözcük türeten ekler gibi görev yapar diyerek bu düşüncesini sağlamlaştırmıştır. Gramatikalleşmeyi (dilbilgiselleşmeyi / söz dizimlik kullanımı) yardımcı fiilin belirgin özelliklerinden biri olarak görür. Ancak bu gramatikalleşme

fiilin ya da sözcüğün söz dizimlik kullanımı ile ilgilidir. Biçim birim olmasını, yani yalnızca gramer vazifesi gören tek başına anlamı bulunmayan bir sözcük (edat, bağlaç, yardımcı fiil vs.) ya da eke dönüşmesini kastetmemektedir.

Gümüşkılıç, Eski Türkçeden beri yabancı asıllı sözcüklerle i-, et-, eyle-, kıl-, yap-, ol- ve bulun- fiillerinin Türkçenin asıl yardımcı fiilleri olarak, özellikle yabancı asıllı sözcüklerle kullanıldıklarını ve yabancı asıllı sözcüklerle yeni sözcükler türettiklerini belirtir (Gümüşkılıç, 2005; 389). Yardımcı fiillerin özellikleri hakkında ise şunları kaydetmiştir:

“Asıl yardımcı fiiller, yalnızca kılış ve oluş bildiren ve başka anlamlara pek sahip olmayan fiillerdir. Bunlar bir çekim ögesi olarak kullanılıp isimleri fiilleştirirler. Bundan dolayı bu fiillerle yapılan birleşik fiillerde ana kavramı taşıyan unsur isimdir. Bu yardımcı fiiller, isim soylu ve isimleşmiş fiil soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılırlar...”

Cümlede yardımcı fiillerle kullanılan isim soylu kelimeler, fiil gibi muamele görüp çekilirler. İsim + yardımcı fiil olarak kurulan birleşik fiillerde isim unsuru, bir isim unsuru veya bir sıfat-fiil olabilir. Temel yardımcı fiillerden et-, eyle-, yap-, kıl-fiilleri geçişli, ol- ve bulun- geçişsiz fiillerdir. Sıfat-fiillerle kurulan birleşik fiillerde, fiilin geçişli veya geçişsiz olması ise, sıfat-fiilin geçişli veya geçişsiz olmasına bağlıdır. görmez ol-, yapmış bulun-, ölecek ol- vs.” (Gümüşkılıç, 2005; 389-390).

Gümüşkılıç’ın görüşleri arasında en dikkat çekici nokta sıfat-fiillerin de isim + yardımcı fiiller ile kurulan birleşik fiil yapısı olarak değerlendirmesidir. Bu türden birleşiklerin “karışık fiiller” olarak değerlendirildikleri, yukarıda ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştı.

Kononov, iki unsurdan oluşan birleşik fiillerin isim + fiil şeklinde olanlarında özel sentaktik anlamı olan et-, eyle-, kıl- ve ol- fiillerinin kullanıldığını ve bu fiillerin zamanla dilde birleşerek leksik bir bütün oluşturduğunu savunmaktadır (Kononov, 2001: 263).

Zülfikar’da “Türkçede Kaç Yardımcı Fiil Var?” başlığını taşıyan makalesinde tam da çalışmamızın özüne temas etmiştir. Konumuzla çok ilgili olduğu için Zülfikar’ın çalışmasından geniş bir özeti aşağıda vermek doğru olacaktır.

“Adların özellikle yabancı kökenli adların fiil biçimlerini oluşturmak için ya onlara fiilden yapılmış bir ek getirilir ya da etmek, olmak, kılmak ve eylemek fiillerinden biriyle fiil biçimleri elde edilir.

...

Yardımcı fiillerle kullanılan adlar, daha çok Doğu veya Batı kökenli kelimelerdir: Devam etmek, park etmek, samimi olmak, diskalifiye olma, vb.

Türkçe isimler de bir yardımcı fiil kullanır. Bunun için baş etmek, söz etmek, borçlu olmak, yardım etmek, yok olmak gibi örnekler verilebilir.

Bu yolla yabancı ve Türkçe kökenli adların fiilleştirilmesi sağlanır. Yabancı kökenli fiillerin fiilleştirilmesi hastalanmak, sembolleştirmek örneklerinde görüldüğü gibi kelimeye Türkçe eklerin getirilmesi ile de elde edilebilir.

....

Eski ve yeni yayınlara baktığımızda bilim çevrelerinde hangi fiillerin yardımcı fiil olduğunda birleşilemediği görülmektedir. Öteden beri genel kanaat, yardımcı fiillerin etmek, kılmak, eylemek, olmak fiillerinden oluştuğudur.

...

Sorunlardan biri tasvirî fiiller veya ulaçlı birleşik eylem diye de adlandırılan bilmek, vermek, durmak, kalmak, gelmek, görmek, yazmak fiillerinin etmek, kılmak, eylemek, olmak yardımcı fiilleriyle bir tutulması ve bunlara aynı gözle bakılmasıdır.” (Zülfikar, ? : 435-436).

Yardımcı fiillerin neler olduğu konusunda değişik birkaç kaynaktan yararlanarak, sayılarını belirten ve yardımcı fiil hakkında bazı bilinmeyenler üzerinde duran Zülfikar, özellikle, Muhittin Bilgin tarafından yayımlanmış olan “*Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*” adlı kitapta yardımcı fiiller hakkında verilen sayının ve yorumun tutarsızlığı üzerinde durmaktadır. Zülfikar’ın itiraz ettiği noktalar ve bunlara getirdiği açıklamalar şöyledir:

“Muhittin Bilgin’in yayımlanmış olduğu Anlamdan Anlatıma Türkçemiz adlı kitapta yardımcı fiillerin sayısının 19 oluşu biraz da iki ayrı grup birleşik fiilin bir başlık altında toplanmasından kaynaklanmaktadır. M. Bilgin’in vermiş olduğu yardımcı fiiller şunlardır:

olmak, etmek, eylemek, kılmak, buyurmak, görmek, atmak, yapmak, gelmek, gitmek, geçmek, kaçmak, bulmak, kalmak, bilmek, vermek, durmak, koymak, yazmak.

Bunlardan olmak, etmek, eylemek, kılmak fiillerini yardımcı fiil; bilmek, vermek, kalmak, durmak, gelmek, görmek, yazmak fiillerini tasvirî fiil kabul edersek geriye atmak, yapmak, gelmek, gitmek, geçmek, kaçmak, bulmak fiilleri kalıyor. Park etmek, park yapmak birbirine anlamca denk düşen yapmak fiilini de yardımcı fiillere katalım.

Gitmek, geçmek, kaçmak, atmak, koymak, bulmak'tan altı fiili neye dayanarak yardımcı fiil diye niteleyelim?

Bu durumda öncelikle birleşik fiilleri ve tasvirî fiilleri ayrı ayrı başlıklar altında işlemeliyiz. Çeşitli dil bilgisi kitaplarında birbirinden farklı olarak verilmiş öteki fiilleri etmek, olmak fiilleriyle karşılaştırıp yardımcı fiil görevinde kullanılanları ayrı bir başlık altında toplamalıyız. Ancak bu işlemde tatil etmek, tatil yapmak fiillerini bir araya getirdiğimizde aralarında anlamca fark olduğu görülecektir. Dolayısıyla tatil yapmak fiilinde yapmak yardımcı fiil olarak değerlendirilemez. Seçim yapmak, ayırım yapmak, baskı yapmak fiillerinde de yapmak fiili yerine etmek fiilini kullanamayız. Burada olmak ve yapmak fiillerinin her birinin farklı iki anlam taşıdığını gözden uzak tutmalıyız.

Bulmak fiiline de birleşik fiil gözü ile bakamayız. Olmak yerine tekrara düşmemek için bulunmak fiilini kullandığımız oluyor ama doğrudan olmak fiilinin birlikte kullanıldığı bir adla bulunmak fiilinin birlikte kullanıldığı bir adı doğru bulmak, doğru olmak örneğinde olduğu gibi karşılaştırdığımızda anlamca bir örtüşmenin olmadığı görülüyor.

Bu arada Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri adlı eserinde “yarı yardımcı fiiller” diye adlandırdığı yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, vazife görmek, şirk koşmak, suç işlemek gibi şekiller olsa olsa deyimdir. Dilimizde Farsça deyimlerden çevrilmiş bu tür pek çok kelime vardır.” (Zülfikar, ? : 436-437).

Zülfikar'ın, tasvir fiilleri ve deyimlerde kullanılan fiillere yardımcı fiil denmesinin Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiil sayısını gereksiz yere arttırdığını ve konunun içinden çıkılmaz bir hale dönüştüğünü kaydettiği görülmektedir. Bu görüşlerinden, bir dilde yardımcı fiil sayısının çok fazla olamayacağını ve yardımcı fiillerin tespitinde belirli ölçüler olması gerektiğini vurguladığı açıktır.

Burada, Bilgin'in yardımcı fiil tanımı ve Türkçede yardımcı fiil olarak saydığı fiillerle ilgili örneklere daha yakından bakmak gerekmektedir. Böylelikle Zülfikar'ın eleştirileri daha iyi anlaşılmış olacak; ayrıca bizim düşüncemizin şekillenmesine de katkı sağlanacaktır.

Bilgin, yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin, gerçekte fiil olduklarını, bunların yardımcı fiil olup olmadıklarının kendilerinden önceki fiilimsi ya da isim soylu sözcükle bir öbek oluşturup oluşturmadığına göre anlaşılabileceğini; kendisinden önceki fiilimsi ya da isim soylu sözcüğün anlamını bütünleyerek bir öbek oluşturan fiillerin yardımcı fiil olduklarını belirtir (Bilgin, 2002: 396).

Bilgin'in, yukarıda Zülfikar'ın da belirttiği gibi, tasvir fiilleri ve karmaşık fiilleri de yardımcı fiille kurulan fiil öbekleri olarak değerlendirdiği ve bu öbeklerde ikinci taraftaki fiilleri yardımcı fiil saydığı açıkça görülmektedir. Bunların bir kısmının neden yardımcı fiil olamayacağı Zülfikar'ın açıklamalarında yer almıştır. Burada sadece diğerlerine bakılacaktır ve bunların da neden yardımcı fiil olamayacaklarına değinilecektir.

Örneğin: “görmek “Bu para **işimizi görür.**”, “Belki **lüzum görmüyor.**”

atmak: “...Her **düğüm atış** yeniden yaralar.”, “Bir **tur atalım** geçitte.”

gelmek: “Pek açık seçik **gülmeye gelmezdi** aslında, şımarıverirdi.”, “Bu işi yarın yapacağız, fazla geciktirmek **işimize gelmiyor.**”, “Sabri'yi **görmezlikten geldi.**”

gitmek: “...**sürüklenip gidiyor** bu fırtınanın önünde.”, Durumuna **şükretmenin** erinciyle, kalтуға **yayıldı gitti.**”, “**Güce gitmiş** bu sözler.”

geçmek: “Şaşırmıştım, **dalgamı geçiyor** benimle diye düşündüm.”, “...toplumsal anlaşmalarla **matrak geçme** adına yepyeni bir olanak yaratabileceğim.”

kaçmak: “...Yanlarında dua etmek bile **ters kaçıyor.**”, “Bu kadar hazırlığa bir şey yapmamak olmaz, **ayıp kaçardı.**”

bulmak: “...Gün ışıklarıyla macera **son bulur.**”, “Sebepler olur da Allahın sayesinde **şifa bulursun.**”

kalmak: “Boğazında **buruldu kaldı** Türkçe.”, “Yaşayanlar unutmuştu bizi / Biz **öldüğümüzle kaldık.**”, “Eve **kapanıp kalmıştı.**”

bilmek: “**gelebilmek**”, “**koşabilmek**”

vermek: “**alivermek**”, “**gelivermek**”

durmak: “**gidedurmak**”, “**oturadurmak**”

koymak: “**bakakoymak**”, “**gidekoymak**”

yazmak: “**boğulayazmak**”, “**düşeyazmak**” (Bilgin, 2002: 404-409).

Bilgin'in verdiği örneklerde isim ya da isim fiillerle çoğu bir asıl fiilden kurulmuş sözcük gruplarındaki fiiller, anlam ve yapı özellikleri arasındaki farklar dikkate alınmadan yardımcı fiil sayılmıştır. Bunların bir kısmının deyim niteliğinde kalıp ifadeler, bir kısmının da (bilmek, vermek, durmak, koymak, yazmakla yapılanların) tasvir fiili oldukları açıktır. Bilgin'in yardımcı fiil durumundaki fiillerin isim ya da isim fiiller ile bir öbek oluşturup oluşturumaması açısından değerlendirme yapmasına rağmen, tasvir fiili yapılarını da yardımcı fiiller içerisine aldığı yani fiil + fiil şeklindeki yapıları da aynı grup içerisinde değerlendirdiği görülmektedir.

Nitekim birleşik eylemler bahsinde birleşik eylemleri “1. Kurallı (özel) Bileşik Eylemler, 2. Yardımcı Eylemle Kurulan Bileşik Eylemler, 3. Anlamca Kaynaşmış Bileşik Eylemler” olarak üç başlık altında inceler ve 2. maddede belirttiği gibi asıl yardımcı fiillerle kurulan yapıları diğerlerinden ayırır (Bilgin, 2002: 410-416).

Yukarıdaki görüşümüzü destekler bir ifade de Özezen’in tercih et- birleşik fiil yapısının karşılığı olan yeğle- fiil tabanının yeğ + tut- / bul- / gör- fiilleri ile oluşturduğu birleşik fiil yapılarını “henüz deyim olmaktan kurtulamamış birleşik fiil yapıları” olarak değerlendirmesidir. Burada yeğ ile kullanılan tut- / bul- / gör- fiillerinin mecaz anlamda kullanılmış asıl fiiller olduklarına dikkat çekilmiştir (Özezen, 2009: 1733).

Pek çok incelemede, sonunda asıl fiil, tasvir fiili, yardımcı fiil bulunduran birleşiklerin anlam ve yapı özellikleri arasındaki farklar gözetilmeden birleşik fiil sayıldıkları ve sondaki fiilin de yardımcı fiil olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum da yardımcı fiil sayısının yanın da yardımcı fiilin özelliklerinin tespitini de zorlaştırmaktadır.

Örneğin;

Uzun, hazırlamış olduğu “Kazan-Tatar Türkçesinde Birleşik Fiiller” adlı yüksek lisans tezinde, Fuat Ganiyev’in hazırlamış olduğu Tatarça-Törükçe Sözlük’te birleşik fiil yapımında kullanılan 332 tane yardımcı fiil tespit ettiğini belirtmektedir (Uzun, 2007: 99). Bu sayı elbette kabul edilebilir bir sayı değildir. Uzun, birleşik fiillerde (deyimleri de birleşik fiil sayar) bulunan bütün fiilleri yardımcı fiil olarak değerlendirmiş, herhangi bir açıklama yapmadan ele almıştır. Onun; “*Günümüze kadar Türkçe sözlüklerde sözlük birimi olarak kendilerine yer bulamadıklarından olsa gerek Türkolojide birleşik fiiller gramatik tür kategorisi bildiren birimler olarak gösterilmiş, söz varlığı içinde deyimler dışında kalanlar gösterilmemiştir.*” (Uzun, 2007: 15) ifadesinden de bütün birleşik fiillerin yapısındaki fiillerin yardımcı fiil olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de birleşik fiil saydığı deyimlerde yer alan fiillerin de yardımcı fiil sayılması yardımcı fiil sayısını tek başına yükseltmeye yetmiştir.

“*Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller*” adlı çalışmasında Demiral da isim + fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarında kullanılan bol-, et-, eyle-, kıl, yap- fiillerini “yardımcı fiil” olarak adlandırmış ve yine isim + fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarında kullanılan 109 adet fiili ise “diğer yardımcı fiiller” olarak adlandırmıştır (Demiral, 2012: 27-450). Demiral’ın “diğer yardımcı fiiller” olarak değerlendirdiği fiillerin tamamı sözlük anlamları bulunan asıl fiillerdir. Demiral da incelemiş olduğu Harezmi

Türkçesi eserlerinden topladığı isim + fiil şeklindeki birleşik fiillerin fiillerini, kalıplaşmış söz veya deyim olup olmamasına aldırmadan, yardımcı fiil saymıştır. Bu nedenle de Harezmi Türkçesi döneminde isimler ve isim öbekleri ile kullanılan yardımcı fiil sayısı 114 de yükselmektedir. Elbette bu sayı kabul edilebilir bir sayı değildir.

Nazarov; “*Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiiller ile ilgili yapılan çalışmalarda verilen bilgiler ve örnekler incelendiğinde; ol-, et-, eyle-, kıl-, ver-, dur-, yaz-, bil-, gel-, koy-, kal-, yat-, gör-, git-, yap-, bul-, bulun- fiillerinin yardımcı fiil oldukları görülmektedir.*” (Nazarov, 2005: 84) şeklinde bir değerlendirmede bulunur. Nazarov’un da fiillerin yapı ve anlam özelliklerine dikkat etmeden genel bir değerlendirme yaptığı açıktır; ancak, Nazarov, tespit ettiği bu yardımcı fiillerin kullanımlarını belirlerken şöyle bir sınıflandırma yapmıştır:

“1. *İsim, sıfat, zarf, zamir gibi kelime türleri ile birlikte kullanılan yardımcı fiiller: ol-, et-, eyle-, kıl-, yap-.*

2. *Sadece fiil ile kullanılan yardımcı fiiller: ver-, dur-, yaz-, bil-, gel-, koy-, kal-, yat-, gör-, git-.*” (Nazarov, 2005: 84-85).

Burada da isimlerle ve fiillerle kullanılan yardımcı fiillerin farklı oldukları açıkça görülmektedir. Yukarıda 2. maddedeki fiillerin tasvir fiili olarak adlandırılması gerektiği ve böylece yardımcı fiillerden farklı olduklarının gösterilmiş olacağı çalışmamızda daha önce pek çok kez belirtilmiştir.

Bul- ve bulun- ise yukarıdaki listelerde yer almazlar; ancak bunların ol- yerine, isim + fiil şeklindeki bazı birleşiklerde söze nezaket katmak için kullanıldıkları görülmektedir. Türkçede “şifa bul-, deva bul-” gibi yapıların yanında “belasını bul-, aradığını bul-”, gibi deyim anlamlı yapılar da vardır. “Hazır bulun-, almış bulun-”, gibi yapılar ise ol-’ın kullanımına yakın kullanımlardır. Ancak, “İş yerine vardığında her şeyi **hazır buldu.**” şeklindeki bir kullanımda bul-, ol- fiili yerine kullanılmamıştır. Burada bul- fiili asıl fiil göreviyedir ve “hazır” sözcüğü de eylemin zarfı durumundadır. Bu şekildeki yapıların ayrı bir inceleme konusu olduğu açıktır.

Barutcu Özönder, “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi” adlı çalışmasında, fiillerin tasnifi üzerinde de durmuş ve fiillerin A. Leksik-Semantik Açıdan Fiil (Tematik Açıdan Fiil ve Fiilde Tam Anlam-Eksik Anlam), B. Yapıları Bakımından Fiil (1. Basit(Yalın) Fiil “a. Kök Fiiller, b. Türemiş Fiiller”, 2. Birleşik Fiiller), C. Gramatikal Açıdan Fiil olmak üzere üç ana başlık altında tasnif edilebileceğini belirtmiştir. Yardımcı fiile A maddesinin “Fiilde Tam Anlam-Eksik Anlam ve B maddesinin “Birleşik Fiiller”

bölümlerinde yer vermiştir (Barutcu Özönder, 1999: 56-64). Birleşik fiillerle ilgili olarak yaptığı değerlendirme yukarıdan beri aktarılan görüşler ile örtüştüğü için burada yer verilmeyecektir. Ancak, fiilin anlamı bakımından yapmış olduğu kısa değerlendirme yardımcı fiilin tespiti noktasında katkıda bulunacak olduğundan aşağıya olduğu gibi almak uygun olacaktır. Barutcu Özönder'in, leksik-gramatik açıdan yaptığı tasnif şöyledir:

“Fiilde Tam Anlam-Eksik Anlam Türkçenin fiillerini tasnif işinde “fiilin fiil anlamının tam anlamlı olup olmadığına bakarak da tasnif” yapmak durumundayız. Böyle bir tasnif bize fiilin leksik-gramatik hususiyetlerini göz önünde bulundurmaya icap ettirmektedir. Buna göre Türkçe fiillerin iki ana bölükte toplandığını söyleyebiliriz:

1. Asıl/müstakil fiiller,

2. Yardımcı fiiller.”(Barutcu Özönder, 1999: 57).

Burada, yardımcı fiillerin anlam bakımından asıl fiillerden farklı oldukları noktasına dikkat çekildiği görülmektedir. Bu da şunu gösterir ki; isimlerle kullanılan yardımcı fiiller anlamları belirsiz, söz dizimi içinde değer kazanan fiillerdir. Bunlar, anlamı belli olan, sözlük anlamı bulunan; ancak, söz diziminde anlamını kaybeden tasvir fiillerinden farklıdır.

Kahraman, “Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları” adlı çalışmasının birleşik fiiller kısmında Türkçenin asıl yardımcı fiillerinin et-, eyle- ve ol- olduğuna ve bunların daha çok isimlerle kullanıldığına değinir. Kahraman'ın verdiği listenin çoğunu Arapçadan alınma sözcükler oluşturur (Kahraman, 1996: 79).

Karabeyoğlu, Kök Türkçedeki bol- (> ol-) ve er- (> i-) fiillerini incelediği makalesinde, bu fiillerin yardımcı fiil olarak kullanımları ve neden yardımcı fiil oldukları hakkında şunları bildirmektedir:

“(bol-) Yardımcı fiil olarak: Adları fiilleştirme görevi ile kullanılan ve bu hususiyetleri dolayısıyla yardımcı fiil olarak adlandırılan fiillerin bu görevlere salt şekil olarak katıldıkları ve anlam bakımından boş oldukları telakki edilemeyeceği itibarıyla, açıktır ki yardımcı fiiller adları fiilleştirme görevlerinde teşkil ettikleri birleşik fiillere esas fiil hâlinde üzerlerinde taşıdıkları anlamları yükleyerek katılırlar. Bu çerçevede bol- da esas fiil olarak üzerinde taşıdığı ortaya çıkmak, meydana gelmek, mevcudiyet kazanmak anlamlarını ad + yardımcı fiil kalıbında adlara yükleyerek onları fiilleştirir ve bu şekilde yardımcı fiil hâliyle söz dizimince birleşik fiilin öznesi durumundaki varlığın birleşikteki adın gösterdiği varlık hüviyetiyle var olması, meydana çıkmasını

bildirmek görevi yüklenir. Bir başka deyişle birleşikteki ad unsurunun (nitelik ya da durumun) başka bir varlığa (özneye) edindirilmesini, nitelik ya da durumun o varlıkta (özne) ortaya çıkmasını sağlar. Bu yardımcı fiil görevinde bol- 'ın değişmek (duruma, hâle), edinmek, sahip olmak (nitelik, durum) şeklinde ifade edebileceğimiz anlamlarla kullanıldığı görülür.” (Karabeyoğlu, 2007: 90).

Karabeyoğlu, Kök Türkçede, esas fiil olarak “ortaya çıkmak, meydana gelmek, mevcudiyet kazanmak” anlamlarına sahip bol- fiilinin yardımcı fiil olarak görevi ve anlamını bu şekilde açıklarken; aynı dönemde (zaman içerisinde bu iki fiilin de anlamları genişlemiştir) “mevcut, var bulunmak, bir yerde (mevcut) bulunmak” şeklinde asıl fiil anlamları bulunan er- fiilinin yardımcı fiil olarak görevi ve kullanımı hakkında ise şu bilgileri vermektedir:

“(er-) Yardımcı fiil olarak: Eski Türkçede ad + yardımcı fiil kalıbında yardımcı fiil olarak kullanılan bol-, kıl-, yardımcı fiilleri dinamik kılınıştta olup geçişli ya da geçişsiz oluşlarına göre ad + yardımcı fiil kalıbında adın karşıladığı varlığın (nesne, nitelik, durum) ortaya çıkması, çıkarılması vb.; birleşik fiilin öznesinin birleşikteki adın gösterdiği varlığı (nesne, nitelik, durum) edinmesi, edindirilmesi vb. fonksiyonlarına; er- yardımcı fiili ise statik (durağan) kılınıştta olup (esas fiil halindeki mevcudiyet anlamıyla) varlığı göstermek, işaret etmek, hüviyetini tanımlamak; ne, kim olduğunu, bir hâlde bulunmayı bildirmek göreviyle bir varlığı (özneyi) o varlığın açıklayıcısı (yüklemi) durumundaki adlara (ve fiilin çekimli şekillerine) bağlamak sahiptir ve bu yönleriyle diğerlerinden ayrılır.” (Karabeyoğlu, 2007: 93).

Karabeyoğlu’nun; “ol- (< bol-) ve i- (< er-) fiillerinin yardımcı fiil olarak kullanımlarındaki fonksiyonlarının “bol- ve er-’in birer esas fiil olarak taşıdıkları salt, yalın anlamları ad + yardımcı fiil kalıbındaki adları fiilleştirme fonksiyonlarına da tesir etmekte ve bu suretle bol ve er- yardımcı fiilleri vasıtasıyla adların gösterdikleri fiilleşme istikametleri de bu yardımcı fiillerin birer esas fiil olarak üzerlerinde taşıdıkları anlamlar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır” (Karabeyoğlu, 2007: 97) tespitini yardımcı fiilin, asıl fiillerden ayrılan bir yönü olarak düşünebilir ve et-, kıl-, yap-, eyle-fiillerini de bu çerçevede değerlendirebiliriz.

Turgunbayer, bol-/ol- fiilinin Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki kullanımları ile ilgili çalışmasında, bol-/ol- fiilinin özelliklerini açıklarken, asıl fiil ve yardımcı fiil arasındaki temel farkı şöyle gösterir:

“*bol- fiili tek başına da leksik anlama sahiptir. Tek başına cümlelerin bir unsuru olabilir: Erteñ klubda kino **bolot** “Yarın kulüpte film gösterilecek”; Munda kaçaga çeyin bolosuñ “Burada kaç katar olacaksın”. Bunun haricinde isimlere gelerek birleşik fiilleri oluşturur. bol- fiili, bu durumda diğer fiiller gibi cümlelerin bir unsuru olarak kullanılamaz, bu niteliğe ancak önündeki isim unsuruyla birlikte ele alındığında ulaşır. Bu özellik, bir fiilin bağımsız veya birleşik bir fiilin bünyesindeki yardımcı unsur olduğunu gösteren sınır çizgisi durumundadır.*” (Turgunbayer, 2008: 127).

Ceritoğlu “*Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*”nde, adlarla kullanılan yardımcı fiilin görevi ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“*1. Adlı Birleşik Fiil Öbeği*

Adlı birleşik fiil öbeği, bir yardımcı fiilin bir ada yanaşmasıyla kurulan söz öbeğidir. Bu şekilde kurulan söz öbeği bir hareketin adlandırması olur. Adlandırılan hareket, öbekteki ad unsurunun anlamıyla ilgili bir harekettir. Yardımcı fiilin işlevi, addan fiil yapma ekleri gibi adlardan fiiller oluşturmaktır.

Adlı birleşik fiil öbekleri, bir hareketi adlandırma amacıyla kurulan yapımlık söz öbekleridir.

Kırgız Türkçesinde, adlı birleşik fiil öbeğinde yardımcı fiil olarak kullanılan dil birimleri et-, kıl- ve bol- yardımcı fiilleridir. Bu yardımcı fiiller genellikle adların çekimsiz biçimleriyle öbek oluştururlar.

Et- yardımcı fiili, Kırgız Türkçesinin temel yardımcı fiillerinden birisidir. Bu sözün artık Kırgız Türkçesinde asıl fiil olarak kullanımı bulunmamaktadır. Et- yardımcı fiili, kıl- ve bol- yardımcı fiillerine göre daha fazla yansıma sözlere yanaşma özelliğine sahiptir...” (Ceritoğlu, 2012: 83).

Gökçe, Türkçede i-mek (< er-mek), u-mak, tur-mak, yorı-mak gibi yardımcı fiiller ya tamamen ya da kısmen ekleşmiştir. er-, bol-, ve yer yer tur- Eski Türkçeden beri yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Bu yardımcı fiiller, tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf-fiillerle değil, çekimli fiillerle, tercihen isim durumunda ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanmıştır şeklinde bir değerlendirmede bulunur ve sayılan fiillerin yardımcı fiil olduklarını belirtir (Gökçe, 2010: 98).

Türkçe Sözlük’te yardımcı fiil şöyle açıklanmaktadır:

“*yardımcı eylem a. db. Yardımcı fiil: Ad soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanımlarını sağlayan “imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak” fiilleri, yardımcı eylem: Hasta idim. Naz eyledi. Arz olunur gibi.*” (TS, 2011: 2535).

kıl-, eyle-, ol- ve et- yardımcı fiillerinin Türkçe sözlükteki anlamları ise şöyle verilmiştir:

“Kılmak (yar) etmek, yapmak...” (TS, 2011;1409).

“Eylemek (yar) etmek, yapmak...” (TS, 2011; 841).

“**Olmak**, -ur (nsz) **1.** Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak: *En şiddetli münakaşa, kumpanyanın ismi için oldu.*” (**burada münakaşa ol-” gibi bir anlam var ki bu kullanım aslında yardımcı fiil kullanımıdır.**) **2.** Gerçekleşmek veya yapılmak. **3.** Bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak: “Okumak, eczacı olmak bu sayılı inatlarından biri ve ilkidir.” **4.** Bir şeyi elde etmek, edinmek: “Nihayet ben mal sahibi olacağıma göre rahattım.” **5.** Bir durumdan başka bir duruma geçmek. **6.** Herhangi bir durumda bulunmak. **7.** Uygun düşmek, yerinde görülmek: Böyle iş olmaz. Oraya gitmesek de olur. **8.** Yetişmek, olgunlaşmak: Ekinler oldu. Üzümler daha olmadı. **9.** Hazırlanmak, hazır duruma gelmek: Çay oldu. **10.** Bulunmak: “Kız da hemen olduğu yere oturdu.” **11.** Geçmek, tamamlanmak: İki yıl oldu. **12.** Sürdürmek, yürütmek: İlişkilerimiz dostça olsun istiyorum. **13.** Bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak: Partili olmak. (**üye olmak anlamına çok yakın**) **14.** Yaklaşmak, gelip çatmak: Sabah oldu. **15.** Bir şey, birinin mülkiyetine geçmek: “Pırlanta gerdanlığı da tektaş küpesi de zümrüt yüzüğü de kendinin olsun!” **16.** Ek fiilin geniş zamanı olan –dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz: *Annesi oluyor.* (burada o anlamı vermekle birlikte, aslında fiilin gerçek kullanımı ile ilgilidir.) **17.** (nsz) tkz. Sarhoş olmak. Sen adam akıllı olmuşsun. **18.** (-e) uymak, tam gelmek: Bu şapka başıma oluyor. **19.** (-den) Yitirmek, elinden kaçırmak: Tembelliği yüzünden işinden oldu. **20.** (-den) Bir yerde doğmuş yaşamış olmak: Köyden, kasabadan olmayan, düveni, dirgeni nasıl bile bilir? **21.** (-e) Bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek: Aman, ona kötü bir şey olmasın! Kimseye bir şey olmadı. **22.** (-e) Yol açmak: Bu davranışın ona çok zararı oldu. **23.** Bir ad veya sıfatın belirttiği durumu almak: Su, buz oldu. **24.** (yar) Sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur: Artık bize gelmez oldu. Bu işi yapmış olacak. **25.** (yar) Hastalığa yakalanmak, tutulmak: Tifo olmak. Verem olmak. (Bu yapılar da yardımcı fiil kullanımı vardır. Çünkü tifo ve verem olmak da bir hastalıktır. Burada yalnızca hastalığın özel adı kullanılmıştır. Bu özel adlarla birlikte hastalığa yakalanmak ya da tifoya yakalanmak vb. kullanımlarda birleşik fiil oluşturmaktadır.) (TS. 2012: 1798).

“Etmek, -der (nsz) 1. Bir işi yapmak: “Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.” **2. “İyi, kötü” zarflarıyla birlikte davranmak:** “İyi ettiniz de geldiniz.” **3. (-i) Bulmak, erişmek:** “Hemşerileri gelir, kemençe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi.” **4. (-i, -den) Birini bir şeyden yoksun bırakmak.** **5. Eşit değer kazanmak:** İki iki daha dört eder. **6. Herhangi bir değerde olmak:** “Kira dâhil olduğu hâlde aylık masrafımız tam beş lira ediyordu.” **7. Kötülükte bulunmak:** “Ah iki bardak süt sen bana neler ettin?” **8. (-e) Küçük veya büyük abdestini yapmak:** Çocuk altına etti. **9. esk. Demek, söylemek:** “Emrah eder düştüm dile / Bülbul figan eder güle” (Burada “figan et-”, bu fiilin yardımcı fiil görevi le kullanımına güzel bir örnektir.) (TS. 2012: 832).

Bunların dışında yardımcı fiil olarak kabul edilen yap-, buyur- ve bulun-fiillerinin Türkçe Sözlükteki anlamları da şöyledir:

“Yapmak, -ar 1. (-i) Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek: “Her görevi ayırım gözetmeden aynı titizlikle yapmak başarının sırrıdır.” **2. (nsz) olmasına yol açmak:** Durgun sular sıtma yapar. **3. (nsz) Yol almak.** **4. Onarmak, tamir etmek:** Bozulan saatimi saatçi yaptı. **5. (nsz) Bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek:** “Ayrıca terbiye edeceğim, onu yaman bir polis köpeği yapacağım.” **6. Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek:** “Şu işi yapiver diye yalvarmıştı da enişte engel olmuştu.” **7. (nsz) Bir düşüncüyü, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek:** “Elimi ağzına götürerek sus işareti yaptım.” **9. (nsz) Üretmek:** Ayakkabı yapmak. **10. (nsz) Bir harekete, işe başlamak veya bir hareket, işle uğraşmak:** Koşu yapmak. Sarsıntı yapmak. **11. (nsz) Salgılamak, çıkarmak:** Tükürük bezleri tükürük yapar. **12. (-e) Dışkı çıkarmak:** Çocuk altına yapmış. **13. Gerçekleştirmek:** “İlk ve orta öğrenimini Anadolu’da yapmıştır. **14. Tehdit yoluyla birini herhangi bir duruma düşürmek:** Ben adamı ne yaparım biliyor musun? **15. (-i, -e) Evlendirmek:** Bu kızı sana yapacağız. **16. (yar) Bir durum yaratmak:** “Fırının harlı ateşi yanaklarını pembe pembe yapmıştı.” (burada bir durum yaratmayı bir durumdan başka bir duruma geçiş olarak ele alabiliriz) **17. (yar) Edinmek, sahip olmak:** Servet yapmak (bu tan bir yard fiil gibi durmuyor, fiilin diğer anlamı ile ilgili olmalı mesela evlilik yapmak) **18. (yar) Bir kimseye bir meslek kazandırmak, yetiştirmek:** “Onu da Üsküdar’daki ambar memuru yapmak suretiyle daireden uzaklaştırdı.” (buradaki anlam memur ol- ile aynı anlamdadır) **19. (nsz) Davranmak, hareket etmek:** İyi yapmıyorsunuz, çocuğu çok azarlıyorsunuz. Uyumuş gibi yapmak. **20. (nsz) Olmak:** Bu kış çok soğuk yaptı. (TS, 2012: 2529-2530).

“**Buyurmak** (-i, -e) **1.** Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek: “Ahlak sadece kötülük etmekten çekinmek değildir, başkalarının edecekleri kötülükleri de önlemeye çalışmayı buyurur.”-N. Ataç. **2.** Söylemek, demek, düşüncesini bildirmek: Bir şey mi buyurdunuz? “Çok doğru buyuruyorsunuz.”-F. R. Atay. **3.(-e)** gelmek, gitmek, geçmek girmek: “Salona buyurmaz mısınız?”-M. C. Kuntay. **4.(-i)** Almak: “Buyurunuz kahvenizi!”- M. E. Yurdakul. **5.(yar)** Etmek, eylemek: “Size karşı derin hürmeti vardı, lütf buyurur sorarsanız yalnızlığını hissetmez.”-R. H. Karay...” (TS, 2012: 420)

“**Bulunmak** (nsz) **1.** Bulma işine konu olmak: “Yerde para bulundu.” (burada edilgen çatılı yapı anlatılmakta) **2. (-de)** Herhangi bir durumda olmak: “Az sonra ikramda bulunmak için mutfaktan çıktığında, gençlerin avluda konuştuklarını gördü.” **3. (-de)** Bir yerde olmak: “İçinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti’nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu” (TS, 2011: 410).

Türkçe Sözlük’teki bu verilerden şöyle bir sonuca varılabilir:

1- Bugün, kıl- ve eyle- sözlük anlamlarını tamamen yitirmiş, yalnızca yap-, et- anlamlarında kullanılan ve tek başlarına kullanım alanına çıkamayan, isim + yardımcı fiil kuruluşunda kullanılan yardımcı fiillerdir.

2- Ol- ve et- ise anlamları genişlemiş yardımcı fiiller olmakla birlikte, söz diziminde asıl fiil olarak da kullanılabilirler. Bu kullanımdan da anlamları kendilerinden önce yer alan söz dizimindeki söz ya da söz öbekleri ile ortaya çıkar. Aslında tek başlarına anlamları yoktur.

Bu noktada ol- ve et-’in asıl fiil olarak verilen kullanımlarına bakmak gerekmektedir. Bu fiillerin anlamlarının yine de söz diziminde ortaya çıktığı ve zihnen tamamlandığı görülmektedir. Türkçe sözlükte asıl fiil kullanımına verilen örnekte “**olmak 1.** Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak: En şiddetli **münakaşa**, kumpanyanın ismi için **oldu**.” “münakaşa ol-”; “etmek **1.** Bir işi yapmak: “Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.” “emlak komisyonculuğu et-” şeklinde birleşik fiil yapıları vardır.

Yine, Turgunbayer’in Kırgız Türkçesinde ol- için asıl anlam olarak verdiği “kino bolat” da “film gösterimi” anlamındadır ve bu söz zihnen tamamlanmaktadır. “kino bolat”ı birebir Türkiye Türkçesine aktardığımızda “film olacak” ile karşılaşırız ki; bu film sözcüğünü fiilleştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ol- ve et- dışında yardımcı fiiller arasında sayılan yap-, buyur- ve bulun- fiillerine bakıldığında yalnızca yap- fiilinin anlamının belirsizleştiği, yani asıl fiil anlamının büyük ölçüde kaybolduğu görülmektedir: “**Yapmak**, -ar 1. (-i) Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek: “Her görevi ayırım gözetmeden aynı **titizlikle yapmak** başarının sırrıdır.” “titizlikle yap-”. Yap- fiili isim + fiil kuruluşunda, özellikle yabancı bir ismi yüklem olarak kullanmaya yarayan, yani isimden fiil türeten bir yapım ekine dönüşmeye yakındır. Gramatikalleşmenin ilk basamağı sayılan “anlamsızlaşma”yı gerçekleştirmek üzeredir.

“banyo yap-, ders yap-, boya yap-, tamir yap-, iyi yap-, kötü yap-, harç yap- vs.” gibi pekçok birleşikte asıl mânâ isim üzerinde olmakla birlikte isimler yap- fiili sayesinde fiilleşmişlerdir. yap- fiili örneğin “yer yap-” ya da “yerini yap-” birleşiklerinde ise deyim de kullanılmış bir fiil durumundadır. Çünkü “yerini yap-” bir şeye hazırlanmak anlamına gelen bir deyimdir ve sözcüklerden isim olan “yer” mecaz anlamı ile kullanılmıştır. O zaman birleşik fiilde fiilden önceki ismin gerçek anlamını koruması ve fiilin bu asıl anlamı yüklem görevi ile kullanıma çıkarması; yardımcı fiilin isimden fiil yapma eki gibi görev görmesi yardımcı fiilin başta gelen özelliklerindendir. Yardımcı fiillerin kullanım sıklığı yüksek olan sözcükler oldukları için dilde gittikçe anlamlarının genişlediği, dolayısıyla gerçek anlamlarını yitirdikleri ve anlamsızlaştıkları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda yap- fiilinin yardımcı fiil olarak kullanımının zamanla asıl fiil kullanımının önüne geçeceği anlaşılmaktadır. İleride bu türden fiiller “yarı yardımcı fiiller” başlığı altında ele alınacaktır. Ancak burada yap- fiilinin “inşa et-, meydana getir-, kur- vb.” asıl anlamının hala bulunuyor olmasından dolayı tam bir yardımcı fiil olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Buyur- ve bulun- ise sözlük anlamı net olarak hâlâ bulunan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin yardımcı fiil gibi kullanımlarına yine yarı yardımcı fiil başlığı altında yer verilecektir.

Ergun ve Ayşen Koca tarafından hazırlanmış olan “*Kırgız Jana Türk Tilderindegi Etiş Casooçu Kurandılar*” adlı kitapta, Türkiye Türkçesi¹³ ile Kırgız Türkçesindeki fiil, fiil türetme yolları, birleşik fiil ve tasvir fiili ile yardımcı fiiller ele alınmıştır. Yardımcı fiiller, genelde olduğu gibi birleşik fiil incelemesinde işlenmiş ve birleşik sözcükler, Rus gramerciliğinin etkisi ile, “sentaktik” yapılar olarak ele alınmış ve bu çalışmada da “Sentaktik Yapılar” başlığı altında değerlendirilmiştir. Sentaktik yol

¹³ Bu çalışmada, “Türk Dili” ifadesi Türkiye Türkçesi için kullanılmıştır. (S. A.)

ile yapılan birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiiller Türkiye Türkçesindeki fiiller ile karşılaştırmalı olarak tablo halinde şu şekilde gösterilmiştir:

yardım et-	cardam ber
yok et-	cok kıl
adam et-	adam kıl
ziyaret et-	zayarat kıl-
seyahat et-	sayakat kıl-
gürültü yap-	ızı-çuu kıl-
toplantı yap-	Çoguluş ötkör-
şaka yap-	tamaşaloo
İyi ol-	Cakşı bol-
Hasta ol-	Ooru bol-
Zengin ol-	Bay bol-
Arz eyle-	Tilek kıl-
Kabul buyur-	Kabil al-
Mesut kıl-	Baktıluu kıl-
Mümkün kıl-	Mümkün kıl-

(Koca, Ergün, Ayşe, 2010: 50).

“*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*” adlı çalışmada ise “kılui, casoo, bolui, etüü” fiillerinin yardımcı fiil (cardamçı etiş) oldukları ve isimlerle kullanıldıkları belirtilmektedir. Kırgız Türkçesinde birleşik sözlerin “sintaktik forma” olarak adlandırıldığı ve bütün birleşik sözlerin bu başlık altında ele alındığı daha önce belirtilmişti. Kırgız Türkçesinin tasvir fiilleri de tasvir fiilleri bölümünde verilmişti. Buna göre, yukarıda görülen “kıl-, cas-, bol- ve et-” fiilleri Kırgız Türkçesinin yardımcı fiillerini oluşturmaktadırlar. Bunlar da yalın isimlerle kullanılan ve sözlük anlamları olmayan fiiller olarak değerlendirilmektedirler (Av. P., 2009: 391-394). Ancak “*Kırgız Tilinin Spravoçnigi* (Kırgız Dilinin Kılavuzu)” adlı kitapta, tasvir fiilleri “cardamçı etiş (yardımcı fiil) olarak gösterilmiş ve isimlerle kullanılan yardımcı fiillerden söz edilmemiştir. Birleşik fiillerde ikinci tarafta kullanılan ve temel (birinci) fiilde anlatılan hareketi tamamlayan (tasvir eden) fiiller olarak açıklanmıştır; “ iştep catat, okup keldi, al kelgen eken” (Üsönaliyeva, 2010: 74).

Öztürk, Özbek ve Uygur Türkçelerinde isim + fiil şeklinde kullanılan yardımcı fiillerin şunlar olduğunu kaydetmiştir: “ almak, bermek (> vermek), bomak (> ol-),

çekmek, etmek, eylemek, kılmak, koymak, көrmek (> görmek), salmak (bırakmak, koymak anlamında), sürmek, tartmak (çekmek anlamında), urmak (> vurmak)." (Öztürk, 1997: 97).

Bunlardan almak, bermek, çekmek, koymak, көrmek, salmak, sürmek, tartmak ve urmak'ın kullanıldığı yapılara verilen örneklerle baktığımızda bizim tespit ettiğimiz ölçülere göre yardımcı fiil olmadıkları görülmektedir. Örnekler şunlardır:

“almak: ävc al- “doruğa ulaşmak”; bährä al- “faydalanmak”; hâtin al- “evlenmek”; ót al- “alev almak, alevlenmek”

bermek: ähämiyät ber- “ehemmiyet vermek”; bóy ber- “boyuyla suyu ölçmek”; cân ber- “can vermek”; cävâb ber- “cevap vermek”

çekmek: äzâb çek- “azap çekmek”; cefa çek- “cefa çekmek”; gäm çek- “gam çekmek”; zähmät çek- “zahmet çekmek”

kóymâk: ât kóy- “ad koymak”; kädäm kóy- “ayak basmak”; kóngil kóy- “gönül koymak, küsmek”, kóz kóy- “göz koymak”

kórmâk: bähäm kór- “ortaklaşmak, bölüşmek”; fäydä kór- “faydalanmak”; tähsil kór- “tahsil görmek, okumak”; úmr kór- “ömür sürmek”

sâlmâk: âgiz sâl- “ağız aramak”; äsâs sâl- “ortaya çıkarmak, kurmak”; dâd sâl- “feryat etmek, imdada çağırmak”; dähşät sâl- “korku salmak”

súrmâk: дәвр сур- “hükümlerlik etmek”; häyâl сур- “derin düşünceye dalmak, hayal etmek”; húkm сур- “hüküm sürmek”

târtmâk: äzâb târt- “azap çekmek”; dârd târt- “dert çekmek”; hicâlât târt- “utanmak”; säf târt- “saf düzmek, saf olmak”

úrmâk: bark úr- “ışık saçmak, parlamak”; baş úr- “müracaat etmek”; lâf úr- “mübalaga etmek, övünmek”; mävc úr- “dalgalanmak” (Öztürk, 1997: 98-100).

Bu örneklerde görüldüğü gibi burada kullanılan fiiller asıl fiiller olup bir çok yapıda gerçek anlamından sıyrılmışlardır ve deyimleşmiş birer yapı olmuşlardır. Bu fiillerin Türkiye Türkçesinde de bu görevle kullanıldıkları bilinmektedir. Bunlar anlam bilgisi içerisinde incelenmelidirler.

Türkçenin bazı fiillerinin yabancı dillerin etkisi ile yardımcı fiil olarak kullanılabildiği yönünde de görüşlere rastlandığı yukarıda yer almıştır. Özkan-Musa, Türkçede yardımcı fiillerin isimlerle birleşik fiil grubu oluşturduklarına değindikten sonra; yapmak ve almak fiillerinin İngilizcedeki make, take, do fiillerinin etkisiyle diğer yardımcı fiillerin kullanımını ve fiil yapım eklerinin fonksiyonlarını kısıtlayan birer

yardımcı fiil durumuna geldiklerini belirtirler ve Türkiye Türkçesindeki “banyo yapmak / duş almak (yılanmak)”, “konuşma yapmak (konuşmak)”, “çay yapmak (çay demlemek)”, “kahvaltı yapmak (kahvaltı etmek)”, “yemek yapmak (yemek pişirmek)”, “çay almak (çay içmek)”in İngilizcenin; Kazak Türkçesindeki “jaman dedi (jamandadı) (kötü dedi, kötüledi)”, “enggime qıldı (enggimeledi) (bahsetti)”, “qabıl aldı (qabıldadı) (kabul etti)” birleşik fiil gruplarının ise Rusçanın etkisi ile meydana geldiğini savunurlar (Özkan, Musa, 2004: 124).

Yine, Abik’in “Türkçede “Vefât” Kelimesi ve Yardımcı Fiilleri” adlı makalesinde de örnekleriyle birlikte görüldüğü üzere, bazı fiillere, zorunlu olarak, özellikle çeviri yaparken, yardımcı fiil görevi yüklenebilmektedir. Abik’in tarihi Türk şivelerinde tespit ettiği tap- ve bul-’ın kullanımı böyledir. vefât tap-’ın Farsça “vefât yâften”i, vefât / vefâtı / vefâtıng bol-’ın Arapça “kane vefâtuhu”yu karşılıklarını tam olarak karşılayabilmek için kurulduğunu bildirmektedir (Abik, 2005: 13-28).

Abik’in, tap- ve bol-’ tan başka, tarihi Türk lehçelerinde “vefât” kelimesi ile kullanıldığını tespit ettiği diğer yardımcı fiiller şunlardır: “kıl-, et- / it-, eyle-” (Abik, 2005: 16).

Yardımcı fiille ilgili ilginç bir görüş de Dilemre’ye aittir. Dilemre, insan dilinde önce fiillerin ortaya çıktığına inanlardandır. O, yardımcı fiilden hareketle dil akrabalığı konusunda çarpıcı ve ilginç iddialar ortaya atmaktadır; “*Dilin nema (büyüme) tarihinin eserlerini fiillerde, fiillerin tarihini yardımcı fiillerde aramalıdır... «Langage articule» kuş dili gibi olmayıp mânâ üzerine mafsallanır. Ancak ve ancak tasrif tarihi ile bu mesele, yani dilin nema tarihi hakkında bir fikir elde edebiliriz. Bundan başka, yardımcı tasrif sistemi bir olan dillerin bir familiyadan olduğunu anlamamak dahi erbabınca en derin bir gaflet eseridir.*” (Dilemre, 1938: 1) diyen Dilemre, “Cevherî Fiil- Türk Fiilleri Tasrif Sistemi ve Hint-Avrupa Fiilleri Tasrif Sistemi İle Aralarındaki Birlikler” adlı çalışmasında, “Hint-Avrupa ve Turan Dillerinde Cevherî Fiil Birliği” başlığını kullanmıştır. Bu çalışmasında, “**yardımcı fiil**” teriminin çok sun’î olduğunu bunun yerine “**sistem fiili, tasrif fiili**” denmesinin daha iyi olacağını belirtir ve: “*Yardımcı fiiller sistemi gösterirler, bu sistem tasrif sistemidir. Yapmak ve sevmek fiillerinin «yapıyorum, seviyorum» gibi tasrifleri kendilerinin değil, onları fiillendiren yardımcı*

fiilin tasrifi demektir. Aşağı yukarı hangi kelime bu sisteme girse fiil olur, abstraction¹⁴ olur.”(Dilemre, 1938: 2) tezini ileri sürer.

O, Türkçede yardımcı fiilin i-mek, ol-mak olduğunu; cevher fiilinin ise ol-mak olduğunu ve bu fiilin Hint-Avrupa dillerinde ses değişimlerine bağlı olarak değişik görünümler kazandığını; ancak, hepsinin kaynağının bu **ol-** “< **bul-**” olduğunu savunur. Bunu “...yardımcı fiil sistemi demek «fiil sistemi fiili», yahud «bükün fiili» oluyor ki, hizmet bakımından tasrifte zaman anlamını çıkaran onun öz bükünü olduğundan yeryüzünde bir tane hakikî fiil var demektir ki o da bu «bu-lmak, ol-mak» fiilidir. Mantıkçılar olmak ve varlık arasında fark görmezler, bu fiile de «cevherî fiil = verbum substantivum» dediler.” (Dilemre, 1938: 3).

Buraya kadar yapılan incelemeler neticesinde, birleşik fiiller içerisinde ve isimden isim yapan yardımcı fiiller olarak adlandırılan yardımcı fiillerin belirli sayıda olduğu görülmektedir. Bu fiiller: ol-, et-, kıl- ve eyle- fiilleridir. Bunlar gerçek anlamını ya tamamen ya da büyük ölçüde yitirmiş fiillerdir ve bu yönleri ile bir yardımcı sözcük, bir yardımcı fiil olmuşlardır. Ol- fiili anlamlı sözcükler arasında gösterilse de anlamı birlikte kullanıldığı söz ya da söz öbeğine bağlıdır. Her durumda anlam birinci unsur olan söz ya da söz öbeği üzerindedir: “Yemek oldu. (pişti ya da hazır hale geldi) vs.

Fiil + -U / -I / -A + Fiil şeklindeki birleşiklerde de fiilin yalnızca çekimi ele alındığı ve görünüşle alakalı olduğu için bunların da “tasvir fiili” olarak adlandırılmaları ve yapı, görev ve birleşikteki anlamları bakımından ayrı bir sınıf olarak değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Birleşik fiiller yapı, görev ve anlamları açısından değerlendirilmeli ve sınıflandırılmalıdırlar. Dolayısıyla asıl fiiller gibi vazife gören isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik sözcükler de birleşik fiil sayılmalıdır. Yine modal ve karmaşık fiiller de birleşik fiil olarak görülmelidirler. Deyimler ise yalnızca deyim halleri ile bile çoğu zaman açık bir yargı taşıdıklarından ve yeni bir adlandırma olmadıklarından birleşik fiil sayılmamalıdırlar.

Birleşik fiillerin birleşik isimlerden farklı olan en önemli özelliklerinden biri de sözlüklerde madde başı olarak yer almamaları gösterilmektedir. Ancak, bunun nedeni birleşik fiil yapılarının birleşik isimler gibi belirli sözcüklerle bir araya gelmedikleri, isim ya da fiil çok çeşitli sözcüklerle birleşik oluşturmalarıdır. Birleşik fiillerin asıl

¹⁴ abstraction: soyutlama.

sözcüklerden farklarının bulunmadığı bunların söz diziminde yalnızca yüklem değil çok çeşitli ögeler olarak kullanılmalarından da rahatça anlaşılmaktadır:

“**Hasta olunca** soluğu doktorda alır.”, “En çok **hasta olmaktan** korkar.” “**Hasta olanları** ziyaret etti.” cümlelerinde görüldüğü gibi; cümlenin içerisinde zarf tümlecisi, dolaylı tümleç, nesne görevinde de rahatlıkla kullanılabilirler. Bu özellik aynı zamanda isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşiklerin bir durumun, bir kavramın, bir varlığın adı olduğunu yani birleşik sözcük olduğunu da gösterir. Dolayısıyla birleşik fiil olarak kabul edilmelidir.

Bütün bu bilgiler ışığında Türkçede fiilleri yapı, anlam ve görev bakımından sınıflandırmak gerekmektedir. Buna göre;

1-yapı bakımından

a) basit

b) türemiş

c) birleşik fiil

c1- isim + yardımcı fiil

c2- fiil+ zarf-fiil + asıl fiil (asıl fiilin anlamı dışında kullandığı birleşikler.)

“tasvir fiilli birleşik fiiller”

c3- fiil+ zarf-fiil + asıl fiil (asıl fiilin anlamını koruduğu birleşikler.) “modal fiilli birleşik fiiller”

2-Anlam ve görevleri bakımından

a) asıl fiiller

b) yardımcı fiiller

c) cevher fiiller

Anlamları ve birleşik fiiller içerisindeki durumları bakımından asıl, yardımcı, cevher, tasvir ve modal fiilleri şöyle tanımlayabiliriz:

Asıl fiil: Sözlük anlamları net ve hareketin adlandırması olan, herhangi bir isme veya isim grubuna gerek duymadan anlamı bilinen fiiller. Bu fiiller tek başlarına durum, kılış ve oluşu bildirirler.

Cevher fiili: Var olma bilgisini anlatan, isimlerin fiilleştirilmesinin yanı sıra bildirme gerçekleştiren ve birleşik kip çekiminde de kullanılan kimi ekleşmiş, sözlük anlamı bulunmayan fiillerdir. (ol-, i- ve (tur- >) –dır)

Tasvir fiili: Gerçekte sözlük anlamı buluna bir asıl fiil olan, fiil + zarf-fiil + fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarında asıl fiil anlamını yitiren ve fiil grubuna çekim unsuru olarak katılan fiiller.

Modal fiil: Gerçekte sözlük anlamı bulunan bir asıl fiil olan, fiil + zarf-fiil + fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarında gerçek anlamını koruyarak fiil grubuna katılan fiiller.

Yardımcı fiil: Sözlük anlamı bulunmayan, anlamları ancak kullanıldıkları yapı içerisinde ortaya çıkan, isim + fiil şeklindeki birleşik fiil kuruluşunda bir yapım eki olarak kullanılan fiiller.

Bu ölçülere göre Türkiye, Türkmen, Kırgız, Özbek ve Hakas Türkçelerinden tespit ettiğimiz ve isimlere gelerek, isimden fiil yapım eki gibi kullanılan yardımcı fiiller şunlardır:

Türkiye	Türkmen	Kırgız	Özbek	Hakas
ol-	bol-	bol-	bol-	pol-
et-	et-	et-	et-	
kıl-	kıl-	kıl-	kıl-	
eyle-	eyle-			

Bu fiillerden başka, yap-, buyur-, ver- gibi bazı fiiller de ismin fiil olarak kullanımını sağlayan yapım eki gibi görev görürler. Bunu yaparken isim unsuru ve fiilde mecaz anlamlar ortaya çıkmaz. Yani bu fiiller ol-, et- vb. gibi kendi anlamlarını da birleşik fiil içerisinde hissettirirler. Bunların kullanma sıklığından dolayı anlam genişlemesine uğradıkları görülmektedir ve en azından bu şekilde bir anlamsızlaşmaya uğramaları ile özellikle yabancı sözcüklerle birleşik fiil oluşturmaları nedeni ile yardımcı fiil olarak kullanıldıklarının göstergeleridir. Türkiye Türkçesinde bu fiiller dışında isimlerle birleşik fiil oluşturan daha başka asıl fiiller de vardır: çık- (kavga çık-), tut- (oruç tut-) gibi.

Bunlarla kullanılan yapılarda bazen ya isim unsuru ya da fiil unsuru gerçek anlamından uzaklaşırlar; ancak, bu nedenle Zülfikar'ın dediği gibi bir tür deyimleşmiş yapı değildirler. Deyimlerde mecaz anlamlar yüküdür ve asıl anlatılmak istenen bu mecaz anlamın ardına gizlenmiştir: (boş ver-, söz ver- vs.). “Tatil yapmak”, “emir buyurmak” da birleşik fiildir ve bunlarda mecaz anlam yoktur, emir ve tatil sözcüklerinin fiilleşmesi söz konusudur. “Emir vermek” de bu bağlamda

değerlendirilmelidir. Bunlara “yarı yardımcı fiil” demek uygun olur. Bunlar, aşağıda ayrı bir başlıkta ele alınacaklardır.

Şu da gözardı edilmemelidir ki; Türkçede sözcüklerin kullanım alanları oldukça farklıdır. Sözcükler ister isim olsun isterse fiil olsun değişik yer ve yapıda kullanılarak Türkçenin anlam dünyasını karşılayan sözcük hazinesini genişletmekte kullanılırlar. Fiillerin:

1- isim veya isim grubuyla (isim + yardımcı fiil yapılarında),

a- anlamını koruyarak

b- anlamını kaybederek

2- fiilimsilerle,

3- asıl fiillerle (fiil + fiil yapılarında) kullanımları ihtiyaç duyulan anlamların karşılanması için gerekli sözcüklerin / söz öbeklerinin kurulmasından başka bir işlem değildir.

Bunların sözlüklerde madde başı olarak yer almaması asıl sözcükler olmamalarından kaynaklanır. Örneğin, yardımcı fiiller ile kurulan isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerin sözlükte yer almaması, yardımcı fiil önündeki isim unsurunun değişkenliği nedeniyledir. Dil kullanıcısı bu birleşiklerle karşılanan hareketin anlamını zihinde daha dil ediniminde kavrar. Dolayısıyla kullanım ve anlam bakımından bu birleşikleri asıl sözcükler gibi kullanır.

3.2. Yarı Yardımcı Fiiller

Yarı yardımcı fiil teriminin doğru olup olmaması bir yana, yardımcı fiiller dışında Türkçede isimleri fiil haline getirmek için pek çok asıl fiilin kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller “yarı yardımcı fiil” olarak adlandırılabilir.

Yarı yardımcı fiil hakkında Banguoğlu’nun görüşü şöyledir: “... nesne olan adlarla kaynaşmış daha bazı fiiller vardır ki salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte yardımcı fiillere benzer bir işleyişle, yani adın kavramını fiilleştirmek üzere birleşik fiiller yaparlar. Bunlara yarı yardımcı fiiller (verbe semi-auxilliarire) adını veririz. (almak, vermek, bulmak, işlemek, görmek, koşmak).

Yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, iş görmek, vazife görmek, son bulmak, şifa bulmak, şirk koşmak, şart koşmak, suç işlemek, günah işlemek gibi (Banguoğlu, 2000: 316).

Korkmaz ise Banguoğlu'nun bu görüşüne karşı çıkar, gerekçesi ise bu fiillerin bir oluş ve kılış bildirmemesidir. Yalnızca “görmek” fiilinin yapmak yerine kullanılabilen bir yardımcı fiil olarak sayılabileceğini belirtir. Diğerleri ile yapılanların “karmaşık fiiller” yani bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller arasında sayılması gerektiğini kaydeder. Ancak kendisi ilgili yerde bu birleşik fiillere değinmemiştir (Korkmaz, 2009: 799).

Burada, Bayraktar'ın, kimi dilcilerin yardımcı fiiller arasında gösterdiği “bulun-” fiili ile ilgili tespitlerini yap-, buyur-, ver- ile ilgili yukarıda belirttiğimiz görüşümüze bir delil olarak sunabiliriz. Bayraktar, “*bulun-*” ile ilgili olarak;

“...bitirme fiilinin –miş olmak ve –miş bulunmak yapıları biçimlerinin, kimi kez, anlamları arasında ayırım bulunur:

- a) “İstanbul’a gelmişken müzeleri de gezmiş bulundum (hesapta yokken),
- b) “ne yapalım? Artık bu işe girmiş bulundum (bu işten çıkmaya imkan yok)...gibi.

...İncelediğimiz kaynaklarda da –miş bulunmak yapısı özellikle resmi yazışmalarda ve benzeri belgelerde daha kesin ifadeler için tercih edilen bir yöntem olarak göze çarpmaktadır...” (Bayraktar, 2009: 702) diyerek, bu tür kullanımlarda seçilen fiillerin oluşturulan yükleme anlam bakımından birtakım özellikler için seçildiğini belirtmektedir. Bu fiiller yalnızca anlam açısından kullanılmış olsalar bile isim + yardımcı fiil yapısındadırlar ve önlerindeki isimleri fiilleştirmektedirler. Yarı yardımcı fiillerle kurulan birleşikler de yardımcı fiillerle aynı görev için kullanılmaktadırlar. Bunlar da isim + yardımcı fiil şeklinde birleşik fiil oluştururlar.

Türkiye Türkçesinde yarı yardımcı fiil olarak en sık kullanılan fiiller şunlardır: yap-, çık-, işle-, gör-, buyur-, ver-, al-.

Kırgız Türkçesinde yardımcı fiil olarak gösterilen casoo, ötkör-, al- fiillerinin yarı yardımcı fiil olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu fiiller asıl fiillerdir ve Kırgız Türkçesi Sözlüğü’nde anlamları şöyle açıklanmıştır:

“**casoo**, 1. düzüş; tanzim etme; bezeme, süsleme; 2. askerî nizam; casoocasa-: askerce –sıraya gelmek, sıraya dizilmek; 3. asker, ordu. (Yudahin, Taymas, 1996: 290).

ötkör-, geçirmek edemeye zorlamak **yahut** bırakmak; öttürüp al-: kabul etmek, teslim almak; öttürüp alauçu: teslim alan; öttürüp aluuçu: punktu: teslim alma yeri; merkezi; öttürüp bar-; teslim etmek; devretmek; kün ötkür-; gün geçirmek, yaşamak; ömür sürmek; baştan ötkür: baştan geçirmek;; bir hali yaşamak; cetimcilik kündörün

başına ötkörgön; öksüzlük günlerini basından geçirmiş; iç ötkür-: içi sürmek; iç ötkörü turğan darı: mushil ilaç.” (KTAS, 2002: 948 / 1421).

Bu fiillerin gerçek anlamları ile kullanımlarına da şu örnekleri verebiliriz:

casoo: “Bul güldesteni çoñ enem **casagan**. = Bu gül demetini büyük annem yaptı /derledi.” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 368).

ötkör-: “... sguş korkunuğun baştan köp **ötkördük**. = ... savaşı korkusunu çok yaşadık.” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 361).

al-: “Kudaga şükür, canım emi cay **aldı**. Allah’a şükür şimdi içim rahatladı.” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 378).

Bu konu ile ilgili, son olarak, çalışmaya konu olan bu beş lehçede ver- (~ ber- ~ pir-) asıl fiilinin yarı yardımcı fiil olarak kullanımını örnekleyelim:

Türkiye: “Mâzi bizim atamızdır, toprak atamız.

Biri bizi yetiştirir, biri **verir hız**.” (hız ver-) (Atsız, 1997: 25).

Kırgız: “Birok sen köp kapalanba, eptep **cardam berebiz**. = Fakat sen çok kaygılanma, elimizden geldiğince yardım edeceğiz. ” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 377).

Özbek “Bir kun tuz ichgan joyga qırq kun **salom ber**. = Bir gün tuz içtiğin yere kırk gün selam ver.” (Yıldırım, 2009: 287).

Türkmen: “ ... ol gözi yaaşlı haalda **coğaap beripdir**. = ... o göz yaşları içinde cevap vermiş.” (Kara, 2000: 84).

Hakas: “**Polıs piriñer** mağa. = Bana yardım eder misiniz?” (Arıkoğlu, 2007: 1130).

Bu örneklerde görüldüğü üzere, asıl fiillerin bazıları yalın bir isim ile isim + fiil şeklinde birleşik fiil kurmaktadırlar.

3.3. Yardımcı Fiillerin Kullanımları

Bu bölümde, daha önce tespit edilmiş olan yardımcı fiiller tek tek ele alınarak bu fiillerin yalnızca Türkiye, Türkmen, Kırgız, Özbek ve Hakas Türkçelerinde isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiil kullanımlarına örnekler verilecektir. Ancak, örneklerden önce, bu yardımcı fiillerin yazı dili durumundaki Çağdaş Türk Lehçelerinde kullanımları ve özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu yardımcı fiillerin Türkçenin ilk yazılı metinlerinden günümüze uzanan süreçleri de, etimolojik bir çalışma kaygısı gütmeyen, ele alınacaktır. Böylelikle yardımcı fiillerin bir asıl fiilden gramatikalleşerek bir yardımcı fiile değişimleri ve kullanım yerleri gösterilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Olmak

Ol- : Yaklaşık 1200 yıldır yazılı olarak takip edilebilen Türkçenin en işlek fiillerinden biridir. En işlek diyoruz, çünkü ol- fiili aşağıda görüleceği gibi yardımcı fiil olmasının yanında pek çok yapıda ve çekimde kullanılabilen ender fiillerdendir. Bu fiilin “var olma bilgisi”ni, “olma”yı karşılaması bu kadar geniş yapıda ve anlamda kullanılmasına sebep olmaktadır.

İlk metinlerde bol- şeklinde görülen bu fiil Batı Türkçesinde ol- şekli ile (Türkmence de bol-) görülmektedir. İncelediğimiz çağdaş lehçelerde bol- (Özbek, Kırgız, Türkmen) pol- (Hakas) şekillerinde de görülmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi ol- fiili Türkçe fiil çekiminde çok farklı görevlerde kullanılmaktadır. Eski Türkçeden beri yardımcı fiil kullanımının yanı sıra cevher fiili olarak da kullanılan bir fiildir.

Acarlar; *““Olmak” kelimesi, dilimizde başlı başına anlamlı bir fiil olarak kullanıldığı gibi isim ya da isim soylu kelimelerle anlamca kaynaşarak onların fiil çekimine girmelerini ve böylece cümleler içinde yüklem işi görmelerini sağlayan bir yardımcıdır da...”* (Acarlar, 1969: 714) dedikten sonra: ol- fiilinin birlikte kullanıldığı sözcük ya da söz öbeği özne durumunda ise ol-’ın asıl fiil; yalın halde bir isim ya da isim soyundan bir sözcük ile kullanılıyorsa ve bu isim soylu sözcük cümlede özne değilse o halde ol-’ın yardımcı fiil olarak kullanımının söz konusu olduğunu belirtir (Acarlar, 1969: 716-717).

Acarlar, ol-’ın asıl fiil olarak kullanıldığı cümlelere: *“Dışarıda bir telâş oldu., Her gün fırtına oluyor., Oraya gitmesek de olur., Ekinler oldu., Üzüm daha olmadı.,*

Yemek oluyor., İki yıl oluyor., Neredeyse üç yıl olacak., Evimizin bahçesi olmalı., Aman ona bir şey olmasın., vb.”; yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümlelere: “ Çocuk hasta oldu., Bu habere çok memnun oldum., Kinci olmayınız., Uslu olunuz., Herkese karşı nazik olmalısınız. vb.” örneklerini verir. Ol- fiilinin -de halinde bir isimle kullanıldığında da yardımcı fiil görevi ile kullanıldığını belirtmiş ve bu kullanıma şu örnekleri vermiştir: “Onun bu kadar sıkıntıda olduğunu bilseydim..., Bu yaştan sonra sıhhatte olayım, o mutluluk bana yeter., Bu kanunların yürürlükte olduğunu bilmiyordum., Düşmanın uzaklaşmakta olduğunu görünce.” (Acarlar, 1969: 715-717).

Aksan’ın yönetiminde hazırlanan “Sözcük Türleri” adlı çalışmada ol- ve diğer yardımcı fiillerin asıl fiil olarak kullanımlarını tespit etmek için; “*olmak sözcüğü önündeki sözcüğün eylem gibi kullanılmasını sağlamak yerine onu kendine özne, belirtili nesne, dolyalı tümleç, olarak alıyorsa yardımcı eylem değildir. Bu diğer yardımcı eylemlerde de böyledir.*” (Aksan, 1983: 256) denmektedir. Kıl- ve eyle-fiillerinin yalnızca yardımcı eylem olarak kullanımlarının bulunduğu ve bunların yerlerini artık “et-” yardımcı eylemine bıraktıkları kaydedilmiştir. Yukarıda verilen ölçüye göre olmakla ilgi şu örnekler verilmiştir:

“Diye bağırdılar. İçeri girenler (özne) oldu.”

“Bu dünyaya gözlerini yumduğu dakikada, ötekinde yaşamaya başlayacağına inandıkatan sonra ne ehemmiyeti (nesne) olurdu ölümün.” (Aksan, 1983: 256).

Ol- fiilinin cevher fiili görevinde kullanımı ile ilgili olarak Zikri Turan’ın çalışması oldukça önemlidir. Turan, “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili” adlı çalışmasında ol-’ın i- fiilinin yanı sıra cevher fiili olarak da kullanıldığını açıklamakta ve örnekler vermektedir (Turan, 1996: 265-289). Turan’ın, ol-’ın çok değişik görevlerle kendine has bir kullanımı olduğunu, bunların herhangi bir tasnife gerek kalmadan edat olarak değerlendirilebileceğini belirttiği ve Eski Anadolu Türkçesinde çok sık karşılaşılan kullanımlarına şu örnekleri vermektedir:

“eyle olıcak: bu durumda; eyle olsa: bunun üzerine; ola ki(m): muhtemelen, bazen, belki; oldı olaldan: öteden beri, ilkinden beri; olmaya ki: sakın, kat’iyyen; olmaz yere: beyhude, boşa; olur ki: muhtemelen” (Turan, 1996: 268).

Türkiye Türkçesinde de yukarıda verilmiş olan yapıların bazıları ve benzerleri kullanılmaktadır: oldum olası (öteden beri); olur ya /ola ki (belki) vs.. (V. Türk, M. Ceritoğlu, G. Karaağaç’ın da ol-’ın cevher fiili kullanımlarına dikkat çektiklerine daha önce ilgili başlıkta genişçe yer verilmiştir.)

Karahanlı Türkçesinde de ol- (< bol-)’ın er- (i-) ve tur- fiilleri yerine kullanımı olduğu görülmektedir: “*köñül kimiñ kalı bolsa yoq, çığay (eğer kimin gönlü fakir ise); köni bol- (doğru ol- / i-); kız bol- (pahalı ol- / i-)*” (Mansuroğlu, 1979: 169; Özmen, 2004: 1417-1426).

Bu kullanıma Harezmi Türkçesinde de rastlanmaktadır. Eckmann; “*Cevherî fiilin diğer zaman ve şekilleri, tesbit edilebildiği kadarıyla, bol- fiilinin ilgili şekilleriyle, şart ise ârsâm ile de edilebilir. ây cārıya, uşbu rast bolsa, sän âzād sän (ey cariye, eğer bu doğru ise, sen hürsün “âzād edilirsin”)*” (Eckmann, 1979: 204) ve şart + bol- şeklinin yeterlilik tasvir fiili olarak “-a / -e bil-, mümkün ol-” yerine kullanımları bulunduğu da görülmektedir: “*nätäg kältürsä bolur (nasıl getirir insan onu); yanağı kün mäniz, köz bakşa bolmaz (yanağı gün gibi, göz bakamaz)*” (Eckmann, 1979: 204- 213) bilgisini vermektedir.

Çağatay Türkçesinde de é(r)- fiilinin bulunmadığı şekillerde bol- “olmak” fiilinin mukabil şekillerinin yer aldığını belirten Eckmann, şu örnekleri verir: “*bol- (olmak, bulunmak) -a / -e / -y gerundiumu ile birleşik fiil yapar; iktidar veya (nadiren) olabilirlik göstermek: anamğa hōd mümkün emes édi, kim mundağ söz ayta bolğay (kendi anama bike böyle söz söylemek mümkün değil idi).*” (Eckmann, 2005: 106). Buradaki anlamı verecek şekilde bol- fiilinin -p zarf-fiili ile daha sık kullanıldığını belirten Eckmann, -p + bol- kuruluşu ile ilgili şu örnekleri vermektedir: “*-p + bol- (olmak, var olmak) imkânsızlığa işâret eden olumsuzluk için kullanılır: sözini fî’l-ğâl anglap bolmas édi “(onun) sözünü hemen anlamak (mümkün) olmaz idi”, bu élni kişi men kılup bolmas “bu halkı insanın engellemesi (mümkün) değil”, mundağ otı ki tutaşıpdur manga, bolmas turup “beni yakan böyle bir ateşi durdurmak (mümkün) olmaz”.*” (Eckmann, 2005: 105-110).

Çağatay Türkçesinde, birleşik kiplerde de bol- fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımda daha çok “-r bolsam” geniş zamanın şartı (Yūsūf ötar bolsa, ılıñ mini “Yusuf buradan giderse (geçerse) beni (onun yanına) götürün); -ğUñ bolsa gelecek zamanın şartı (bolmağun bolsa miniñ dik rind-i dardāsām, kit “benim gibi dert dolu bir rind olmak istemiyorsan (olmayacak isen), git” (Eckmann, 1979: 256) gibi birleşik kiplerde de kullanıldığına rastlanmaktadır.

Buradan anlaşıldığı üzere ol- (< bol-) fiili Çağatay Türkçesi döneminde daha çok tasvir fiili olarak kullanılmaktadır. Örneklerde yardımcı fiil kullanımı görülmemektedir.

Ancak, Eski Türkçeden beri yardımcı fiil olarak kullanımı buluna bol- fiilinin Çağatay Türkçesinde kullanılmadığı düşünülemez.

Eski Anadolu Türkçesinde de çok işlek bir fiil olan ol- fiili, isim + fiil şeklindeki birleşik fiil kuruluşunda yardımcı fiil olarak Türkçe ve yabancı asıllı sözcüklerle kullanılmaktadır: “âciz ol-, ayru ol-, bencil ol-, bay ol-” (Şahin, 2009: 72).

Nazarov, Türkiye Türkçesinde ol- fiilinin sıfat-fiil yapıları ile kullanılabilmesi açısından diğer yardımcı fiillerden ayrıldığını belirtir (Nazarov, 2005: 86). Ergönenç de, sıfat-fiil + bol- şeklindeki yapıların Nogay Türkçesinde birleşik fiilin bir türü olarak çok işlek bir şekilde kullanıldığını (Ergönenç, 2006: 148-156) belirtmektedir.

Aslan, “Türkiye Türkçesinde Ol- yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri” adlı çalışmasında, ol- yardımcı fiilli yapıların, eylemin başlangıç sınırı, süre ve bitiş sınırından oluşan iç yapısına farklı yönelim noktalarından bakmada ve farklı görünüş-zaman ilişkilerini ifade etmede daha az gramatikal olmaları nedeniyle i- fiilinden daha kullanışlı olduğuna dikkat çekmektedir (Aslan, 2012: 11).

Aslan, ol- yardımcı fiilli yapıların olayı farklı açılardan görebilmek imkânını sunduğunu, konuşma zamanı, referans zamanı, eylem ilişkisine yönelik değişik gerçekleştirmeleri ve türlü zaman ayrımlarına somut örnekler oluşturduğunu belirtir. Çalışmasında, karmaşık fiiller olarak adlandırılan, -mİş oldu, -AcAk oldu, -mİş olur, -r/-mAz oldu vs. yapılara değinir (Aslan, 2012: 15). Bunları görünüş-zaman bildirimini açısından değerlendirmiştir:

“Hiç bozmadım, böylece keyifli sayılabilecek bir akşam yemeği yemiş olduk, sonrada beni babaanneme bıraktılar.

Dereyi geçtikten sonra kasabaya girmiş oldular....”(Aslan, 2012: 15).

Özbek Türkçesinde et- ve bol- (> ol-) fiillerinin birbiri yerine kullanıldıkları da görülmektedir. Koraş, bu konuda şunları bildirmektedir: “*Eski Türkçedeki er- ve bol-fiileri anlam ve işlev olarak birbirine yakın olmasına rağmen, er- yardımcı fiilli fiillerin birleşik çekimi ile isimlerin fiil gibi çekimlenmesinde; bol- yardımcı fiilli tasviri fiil olarak kullanılmasını yanı sıra e- fiilli anlam ve fonksiyonunda da, özellikle şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır.*” (Koraş, 2008: 141).

Koraş, Özbek Türkçesinde bol- yardımcı fiilinin e- (> i-) cevher fiilinin anlam ve fonksiyonunda şartlı birleşik çekimlerde kullanıldığını; bunun yanında Türk lehçelerinin diğerlerinde görülmeyen bir kullanım olarak ise e- cevher fiilinin bol- yardımcı fiilli yerine kullanımının bulunduğunu belirtmektedir. Bunu da bu iki fiilin eş anlamlı ve

fonksiyonlu birer yardımcı fiil olmalarına bağlamaktadır. e- ile bol-'ın kullanımlarında bazı farkların olduğuna da dikkat çeken Koraş, bu farkı; bol- fiilinin daha çok tasvir fiili kullanımının bulunmasına karşın, e- (> i-)’in cevher fiili olarak kullanımı olarak gösterir (Koraş, 2008: 144).

Ol- (bül-) fiilinin Özbek Türkçesinde tasvir fiili olarak kullanımı hakkında Merhan ve Öztürk şu bilgileri vermektedirler:

“bül- “olmak”: Esas eyleme /(i) b/ ulaç eki ile bağlanarak hareketin tamamen gerçekleştiğini, tamamlandığını bildirir: içib bül- “içmeyi gerçekleştirmek”, kürip bül- “görmüş olmak” ...

Eylemlerim olumsuz ise hareketin tamamlanmadığını, eksik kaldığını ve bazen olanaksızlığını, izin verilmediğini bildirir: borib bulma- “gitmesi mümkün olmamak”, kiyib bulma- “giymesi mümkün olmamak” ...” (Öztürk, 2007: 335, Merhan, 2008: 372).

Hakas Türkçesinde er- (> i-) fiili ile yapılan birleşik çekimlerin düzensiz olduğunu ve düzenli birleşik çekimlerin pol- fiili ile yapıldığını belirten Arıkoğlu, pol-fiili ile yapılan birleşik çekimlerle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Şart kipinin birleşik çekimleri düzenli olarak pol- (olmak) fiiline şart ekinin getirilmesi ile yapılır. Hikâye ve rivayet şekilleri düzenlidir. Hikâye şekli pol- yardımcı fiiline -ğan geçmiş zaman eki, rivayet şekli ise -ptır geçmiş zaman eki getirilerek yapılır...

Hakas Türkçesinde dördüncü bir birleşik çekim şekli olarak kabul edilebilecek bir yapı daha vardır. Bu yapı, basit kip eki almış esas fiilden sonra pol- fiiline -ar gelecek zaman eki getirilerek yapılır. Türkiye Türkçesinde “gelmiş olacak, geliyor olacak” örneklerine benzeyen bu şeklin de yaygın bir kullanımı vardır.”

pol- fiilinin kullanıldığı bu dört birleşik kip çekimi ile ilgili şu örnekleri aktarmak yeterli olacaktır:

1. Hikâye birleşik çekimleri:

a. I. tip ve II. tip geçmiş zaman kiplerinin hikâyesi: “fiil + ğan + pol- + ğan + şahıs eki” kalıbında: alğan polğa-m / alğan polğa-bın (aldıydım / almıştım), alğan polğazı-ŋ, alğan polğan...

b. Şart kipinin hikâyesi / rivayeti:

“fiil + ğan + pol- + za (< -sa) + şahıs eki” kalıbında: alğan polza-m (alsaydım), alğan polza-ŋ, alğan ploza...

c. Gereklilik kipinin hikâyesi /rivayeti:

“fiil + ğa kirek + polğa / n + şahıs eki” kalıbında: *alarğa kirek polğam* (almalıydım), *alarğa kirek polğazıñ, alarğa kirek polğan...*

2. Rivayet birleşik çekimleri:

a. 2. Tip geçmiş zaman kipinin rivayeti:

“fiil + ğan + pol + p / tır + şahıs eki” kalıbında: *alğan poltırbın* (almışmışım), *alğan poltırzıñ, alğan poltır...*

b. Şimdiki- (geniş) zaman kipinin rivayeti:

“fiil + cañ / cathan + pol + p / tır + şahıs eki” kalıbında: *alcañ / alcathan poltırbın* (alıyormuşum), *alcañ / alcathan poltırzıñ, alcañ / alcathan poltır...* (Arıkoğlu, 2007: 1120).

c. Gelecek zaman kipinin rivayeti:

“fiil + cañ + pol- + p / tır + şahıs eki” kalıbında: *alcañ poltırbın* (alırmışım / alacakmışım), *alcañ poltırzıñ, alcañ poltır...*

3. Şart birleşik çekimi:

a. I. ve II. tip geçmiş zaman kiplerinin şartı:

“fiil- ğan + pol + za + şahıs eki” kalıbında: *alğa polzam* (aldıysam / almışsam), *alğan polzañ, alğan polza...*

b. Şimdiki zaman kipinin şartı:

“fiil + çathan + pol- + za + şahıs eki” kalıbında: *alçathan polzam* (alıyorsam), *alçathan polzañ, alçathan polza...*

c. Gelecek zaman kipinin şartı:

“fiil + Ar + pol + za + şahıs eki” kalıbında: *alar polzam* (alırsam / alacağsam), *alar polzañ, alar polza...* (Arıkoğlu, 2007: 1119-1121).

(Arıkoğlu’nun bahsettiği 4. kip şekli hakkında bir bilgi ve örneğe rastlanılmamıştır.)

ol-, fiilin birleşik zaman çekimlerinde kullanımına dikkat çekenler arasında Efendioğlu ve Solmaz da gelir. Efendioğlu ve Solmaz, Türkçe gramer kitaplarında şimdiye kadar birleşik zamanların, hep, i- fiili ile verildiğini ve i- fiiline göre (hikâye, rivayet ve şart birleşik zamanları) birleşik zaman tasnifi yapıldığını; ancak, **ol-** fiilinin eskiden beri **i-** fiili ile aynı anlamda ve görevde kullanılan bir fiil olduğunu; **er-** (>**i-**) durum fiilinin yanı başında **ol-** / **bol-** oluş fiilinin açıkça bir yardımcı fiil olarak bulunduğunu belirtirler. Bu kullanımı ise, özetle, şu şekilde göstermişlerdir:

“Bu bildiride **olmak** fiilinin de imek ek fiili gibi kullanılabileceği belirtilerek **içer idi** yapısının terk edilmiş bir alışkanlığı; **içer oldu** yapısının ise yeni başlamış alışkanlığı ifade etmekte kullanıldığı belirtilmiştir.

Bizim özellikle üzerinde durduğumuz yapı, bir sıfat-fiilin üzerine **olmak** fiilinin birleşik zamanlardaki gibi kip/zaman eki getirilmesiyle oluşmaktadır. Sıfat-fiillerin zaman anlamlarını tamamen kaybetmediği, hatta Türkçenin tarihi dönemlerinden başlayarak günümüze kadar zaman anlamlarını koruduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılacaktır. Öyleki Efrasiyap Gemalmaz, Türkçedeki birleşik zaman çekimlerinde ek eylemden önce gelen kip/zaman eklerini sıfat-fiil (partisip) ya da isim-fiil (mastar) kabul etmiştir. Örnek olarak **oku-muş+ol-du+m** yargısını **oku-muş+ol-du+m** şeklinde ifade ettiğimizde yapı itibarıyla bu iki yüklem arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece ikinci örnekte ek eylem yerine ol- yardımcı eylemi kullanılmıştır ve her iki örnekte de “**oku-muş**” ifadesi aslında adlaşmış bir sıfattır: “**okumuş** (insan) **idim**” veya “**okumuş** (insan) **oldum**”. Ancak partisiplerin (sıfat-fiillerin) bir yönüyle zaman anlamı ihtiva etmeleri, çeşitli birleşik zaman çekimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkçede ek eylemin (imek fiili) yanında olmak yardımcı eyleminin de farklı kategorilerde birleşik zaman çekimleri kurabileceği muhakkaktır.”(Efendioğlu, Solmaz, 2007: 52-58).

Bu konuya daha önce değinilmiş ve yapı bakımından değil; ancak, kılınış bakımından bu kuruluşların farklı oldukları belirtilmişti. Yukarıda ol- fiilinin cevher fiili kullanımına bir kez daha dikkat çekilmiş olunmaktadır.

Türkiye Türkçesindekinden farklı olarak sıfat fiil yapıları ile ol- fiili kullanımının çok çeşitli yapı ve anlamlarda kullanımları Çağdaş Lehçelerin hemen hepsinde görülmektedir. Örneğin:

ol- fiilinin “-gan bol-“ şekli pek çok lehçede şart çekiminde kullanılmaktadır. Kzk. bilgen bolsan “bildiysen / bilmişsen), sezgen bolsa (sezdiyse / sezmişse) (Tamir, 2007: 470), “kelgen bolsam (gelmiş olsam), kelgen bolsan, kelgen bolsa...(Buran, Alkaya, 2007: 300); Kır. “bigen bolso-m (bildiysem), kör-gön bolso (gördüyse) (Kasapoğlu Çengel, 2007: 524), “alğan bolsom (alsaydım, aldıysam), alğan bolsoñ, alğan bolso...(Buran, Alkaya, 2007: 344); Tat. “ -ğAn bulsa: ...temamlagan bulsa (tamamlamışsa), Aşlık yahşı uñğan bulsa da... (Ekin güzel ermişse de...) (Öner, 2007: 721-722; 1998: 221-222); Başk. (bul + ha): “alğan bulha-ğız (almış olsak), bikläğän bulha-ñ (kilitlemiş olsan / kilitlemişsen) (Yazıcı Ersoy, 2007: 792). Kır.-Tat. (bolsa):

olsa-m, olsa-ñ..., dölber olsa-m (güzelsem), oca olsa-ñ (hocaysan). (Yüksel, 2007: 847). Kum. Türkçesinde ek fiilin şart çekiminde e- değil, bol- fiilinden gelişmiş olan “busa” (< bol-sa), sözcüğü kullanılır: “işçi busa-m (işçi isem), işçi busa-ñ (işçi isen), güçlü busa-q (güçlü isek), güçlü busa-ğız (güçlü iseniz)...”. (Pekaçar, 2007: 994). Altay Türkçesinde “bolzo” (ise) ile “men cakşı kiji bolzo-m (iyi biri isem), sen cakşı kiji bolzoñ (iyi bir isen). (Dilek, 2007: 1039); Kzk. geniş zaman şartında: “keler bolsam (gelirsem), keler bolsan, keler bolsa...(Buran, Alkaya, 2007: 301). Kır. Geniş zaman şartı: “alar bolsom (alırsam), alar bolsoñ, alar bolso...(Buran, Alkaya, 2007: 345).

Ayrıca, Kumuk Türkçesinde, rivayet birleşik çekimlerinde “bolğan” sözcüğü kullanılır: “*yaşay bolğan-man / yaşay tura bolğan-man (yaşıyormuşum), yaşağan bolğan-man (yaşamışım), yaşacaq bolğan-man (yaşayacakmışım)...*” (Pekaçar, 2007: 995).

Yine, Tatar Türkçesinde yeterlilik anlamı veren tasvir fiili olarak kullanımı görülmektedir; “Bik nık batkanmın iken, çıgıp bulmıy niçek te (İyice batmışım meğer, çıkmak olmaz hiçbir türlü)” (Öner, 2007: 722).

Karakalpak Türkçesinde istek çekiminde “-sA edi / eken” ile kurulan istek kipinin arasında geniş zaman kipi bulunduran (bolar) bol- yardımcı fiilinin getirilmesi ile olup bitmiş bir işle ilgili istek ifade edilmiş olur: kelse bolar edi. “Daha önce gelseydi”, Külme bolar eken. “Gülmeyeymiş” vb.” (Uygur, 2007: 591).

Yine Karakalpak Türkçesinde şart kipinin soru şeklinde “eken” ve “bola” sözcükleri kullanılabilir: işsem me eken “içsem mi; içsem mi acaba”; alsam bola ma “alsam olur mu?”, alsañ bola ma, alsa bola ma, alsaq bola ma...(Uygur, 2007: 592). Ayrıca, -p zarf-fiil eki almış bol- fiilinden sonra “atır, otur, jür, kıyatır, baratır” getirilerek şimdiki zaman ifadesi verilebilir: “İşlemekçi bolup atır. (Çalışmak istiyor.), Kömekçi bolup atır. (Yardımcı oluyor)”. (Uygur, 2007: 588).

Nogay Türkçesinde bol- fiili çok geniş bir kullanıma sahiptir: şimdiki zaman kipinin hikâye çekiminde edi ile birlikte “boldı” şekli kullanılır, hattâ bu sözcüğün metinlerde “edi”ye göre daha çok kullanımı bulunmaktadır: “al-uvda boldı (almaktaydı), ber-üvde boldı (vermekteydi), kara-vda boldı (bakmaktaydı)” (Ergönenç Akbaba, 2007: 651). Gereklik kipinin hikâyesi çekimlerinden birinde “boldı”nın kullanıldığı görülmektedir: “al-ma-ga tiyisli boldı-m (almalıydım / almam lâzımdı), al-ma-ga tiyisli boldı-ñ al-ma-ga tiyisliboldı-ñız, al-ma-ga tiyisli boldı ...”(Ergönenç Akbaba, 2007: 654).; ayrıca, şimdiki zaman kipinin rivayet çekimlerinden birinde yalnız

3. şahıslarda yine “bolgan” sözcüğünün kullanımı bulunmaktadır: bar-a tagan bolgan (gitmekteymiş), şeş-e tagan bolgan (çözmekteymiş), oz-a tagan bolgan-lar (geçmekteymiş), bil-e tagan bolgan-lar (bilmekteymiş)...” (Ergönenç Akbaba, 2007: 656); geçmiş zaman şart çekimlerinin birinde –gAn + bolsa şeklinde: “al-gan bolsa-m (almışsam), al-gan bolsa-ñ (almışsan); -A / -y + bol- kalıbında yeterlilik bildiren tasvir fiili olarak; “ala bol- (alabil-) (Ergönenç Akbaba, 2007:660); şimdiki zaman kipinin şartında -A / -y + bolsa şeklinde: al-a bolsa-m (alıyorsam), al-a bolsa-ñ (alıyorsan)..., kara-y bolsa-m (bakıyorsam), kara-y bolsa-ñ (bakıyorsan)...; şimdiki zaman kipinin diğer bir çekiminde –A / -y + tagan bolsa şeklinde: ayt-a tagan bolsa-m (konuşmaktaysam), ayt-a tagan bolsa-ñ (konuşmaktaysan), oyna-y tagan bolsa-m (oynamaktaysam), oyna-y tagan bolsa-ñ (oynamaktaysan)...” ol- (< bol-) yardımcı fiilinin i- / e- ek fiilinin yerini aldığı görülmektedir. (Ergönenç Akbaba, 2007: 660). Öğrenilen geçmiş zamanda da kullanılmaktadır: “arık bolganman (yorgunmuşum), arık bolgansıñ, arık bolgan...” (Ergönenç Akbaba, 2007: 636).

Bol- yardımcı fiilinin Özbek ev Uygur Türkçelerinde birleşik kiplerin şart çekiminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu çekimde cevher fiili (i-) yerini “bol-” yardımcı fiiline bırakmıştır (Öztürk, 2007: 333; Yazıcı Ersoy, 2007: 408-410).

“Uygur

Özbek

ķil-ğan bol-sa-m

ķil-ğan ból-sä-m (Duyulan Geç. Zaman)

ķil-ar bol-sa-m

ķil-är ból-sä-m (Geniş Za. Şartı)

ķil-maķķi, bol-sa-m

ķil-mâķķi ból-sä-m (Gelecek Za. Şartı)

ķil-idigān bol-sa-m

ķil-ä-digān ból-sä-m (Gelecek Za. Şartı)

ķil-mak lazim bol-sa

ķil-mâķ lâzim ból-sä (Gerekliliğin Şartı).”

(Öztürk, 1997: 212-214);

Buran ve Alkaya, bu kullanımları daha çok Uygur Türkçesi içerisinde gösterirler: “**körgeñ bolsam** (görmüşsem), **körgeñ bolsan**, **körgeñ bolsa...**; **almaqķi bolsam** (alacaksam), **almaqķi bolsan**, **almaqķi bolsa...**; **oynaydigān bolsam** (oynayacak olsam), **oynaydigān bolsan**, **oynaydigān bolsa...**; **oynar bolsam** (oynarsam), **oynar bolsan**, **oar bolsa...**” (Buran, Alkaya, 2007: 216-217).

Buran ve Alkaya, bolsa sözcüğünün, esā ile birlikte şart çekiminde kullanıldığını da belirtirler: “*Kelinçäk bolsä, bir çöp bilān yerni çizgälär. (Gelinceğiz ise bir çöp ile*

yeri çiziyor.), *Ānāsi bolsa bālā bilān birgä...üydä yātädi. (Anası ise çocukla birlikte...evde yatıyor.)*” (Buran, Alkaya, 2007: 175).

Yüksel de Kırım Tatar Türkçesinde ol- (< bol) fiilinin, “-p bol-” şeklinde kurulan yapılarda, yeterlilik anlamı veren tasvir fiili olarak eski devirlerden beri kullanıldığını bildirmektedir:

“...*Sen kötirip bolsañ ketirirsiñ. (Sen kaldıracaksan getirirsin); Bir gaz ciberim yulgup bolursuñmu? (Bir kaz göndereyim yolabilir misin?)*” (Yüksel, 2001: 422).

Yüksel, -rğa/ -rge mastar ekinden sonra kullanılan bul- (< bol- > ol-) fiilini de tasvir fiili sayar ve bu yapının da “yeterlilik, mümkün olmak” ifadesi taşıdığını kaydeder. Bu anlatım şeklinin bütün şahıslara izafe edilebilecek bir üçüncü teklik şahıs ifadesi taşıdığını belirtir:

“*Nersege yarıy soñ ul? –Açkıçka tağarğa bula. (O neye yarıyor? – Anahtara takılabilir.); Mundi batırlar barında ciñirge bula. (Böyle yiğitler olduğu zaman yenmek mümkün.)*” (Yüksel, 2001: 418).

Kumuk Türkçesinde de +p bol- yapısının yeterlilik tasvir fiili olarak kullanıldığı görülmektedir: *gelip bolmasbız “gelemeyiz”* (Pekaçar, 1996: 233). *Yine, Kumuk Türkçesinde isim fiilin şartı ve birleşik kipin şartı da ol- (< bol-) ile yapılmaktadır. Bu fiilin bolsa > busa şekli ile yapılmaktadır: işçi busam “işçi isem”, güçlü busañ “güçlü isen”; görgen busam “görmüşsem”, göre tura busam “görüyorsam”* (Pekaçar, 2007: 994-995).

Başkurt Türkçesinde –ğAn sıfat-fiil eki bulunduran bul- (< bol-) fiilinin rivayet birleşik çekiminde kullanıldığı görülmektedir: “*kütgen bulğanmın (beklemişmişim), hüyläğän bulğanhıgız (söylemişmişsiniz)*” (Yazıcı Ersoy, 2007: 792).

Ağca, ol- yardımcı fiilinin temel görevlerinden birinin, en eski dönemlerden beri, kendisinden önceki sözcük ister isim isterse sıfat-fiil eki bulunduran bir fiil olsun birleşik fiiller meydana getirmek olduğunu; ol-’ın yanısıra, -gU, -mAz ve -mİş gibi sıfat fiil eklerinin tur- ve er- fiillerinin birleşik fiil oluşturmak üzere sıkça kullanıldıklarını belirtir (Ağca, 2007: 8-9).

Karaçay-Malkar Türkçesinde şimdiki ve gelecek zamanın rivayet çekimlerinde “bolğan” sözcüğü kullanılmaktadır: 1. Şimdiki zaman rivayeti; -a, -e, -y + bolğan: bar-a bolğan-ma (gidiyormuşum), bar-a bolğan-sa (gidiyormuşsun); 2. Gelecek zaman rivayeti -lıq, -lik, -rıq, -rik, -arıq, -erik + bolğan: bar-lıq bolğan-ma (gidecekmişim), bar-lıq bolğan-sa (gidecekmişsin) (Tavkul, 2007: 914).

Altay Türkçesinde yakın geçmiş zaman çekiminde e-'in yanı sıra “bolgon”, “boldı” sözcüklerinin de kullanıldığı görülmektedir, bu çekim “şahıs zamiri + isim (+ kiji / ulus) + edi / bolgon / boldı + şahıs eki” kalıbıyla yapılır: men üredüçi edim / bolgom / boldı-m (öğretmen idim), sen üredüçü ediñ / bolgoñ / boldıñ (öğretmen idin)...” (Dilek, 2007: 1038).

Cevher fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de yine bol- kullanılır, bu çekimin kalıbı; şahıs zamiri + isim (+ kiji / ulus) + emtir / bol (ıp) tır'dır: men cakşı kiji emtirim / boltırım (iyiymişim), sen cakşı kiji emtiriñ / boltırıñ (iyiymişsin)...” (Dilek, 2007: 1039).

Birleşik çekimlerde, bilinen uzak geçmişin hikâyesinde fiil + GAn + edi (bolgan / boldı) + şahıs eki kalıbında: “alğan boldı (almıştı)”, şart kipinin hikâyesi fiil + GAn + bolzo + şahıs eki kalıbında: alğan bolzo-m (alsaydım), alğan bolzo-ñ / alğan bolzo-gor / alğan bolzoor (nez) (alsaydın), alğan bolzo...” (Dilek, 2007: 1058-1059) kullanıldığı da görülmektedir.

Ergönenç, Nogay Türkçesinde bol-'ın sıfat fiillerle kullanımı üzerine yaptığı çalışmada sıfat-fiil eki almış bir asıl fiilden sonra bol- fiilinin gelerek oluşturduğu yapılara Gabain'in “bağ fiiller” dediğini, Kazak Türkçesinde de yaygın bir şekilde kullanılan bu yapının kimi araştırmacılar tarafından “tasvir fiilleri” arasına sokulduğunu hatırlatır. Kendisi bir isimlendirme yapmamış; Nogay Türkçesinde kullanımlarını örneklemiştir: “-kan bol-: Sen, eşte, öziñ de sol zat akında oylangan bolarsıñ.; -eyek bol-: Asantayga bir köylek pen ıstan alıp bereyek boldı-dedi.” vs. (Ergönenç, 2006: 148-156).

Kazak Türkçesinde bol- (>ol-) yardımcı fiilinin fiillerin birleşik çekiminde / hikâye birleşik çekiminde –GAn eki bulunduran fiillerle “idi” yerine kullanıldığı da görülmektedir; “estigen bolatın (işitmişti), qızıqtırğan bolatın (heveslendirmişti)” (Tamir, 2007: 469).

Ol- yardımcı fiilinin ilgi çekeci kullanımlarından birine de Salar Türkçesinde rastlanılmaktadır. Salar Türkçesinde ol- fiilinin tamamen bir cevher fiili durumuna geldiği görülmektedir. Gülsün, bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır:

“olmak fiili Salar Türkçesinde [vu-/vo:- / vol-/ ü-] görünümlerinde ve üç farklı işlev ile karşımıza çıkabilir.

(i) Ek fiil işlevi ile yüklemlik olarak isim cümlelerinde kullanılır:

...Palasinigi aması köleh vumiş. “Çocuğun annesi inek imiş.”

(ii) Yardımcı fiil olarak isimlerle kullanılır:

...İnci pu çimsanden ko'plini pir a:yıl vumiş. "Sonra bu soydan çoğalıp bir köy olmuş."

(iii) Salar Türkçesinde olmak fiili varlık partikelinin [var] görev ve sahasına girmiştir. olmak fiili varlık partikeli [var] anlamında kullanılır, sözcüğün bu anlamı ancak cümlelerin geliminden çıkarılabilir. Bundaki temel etken –miş işaretleyicisinin isim cümlelerinde kullanılmaması olmalıdır, çünkü bu konumdaki vume:ş 'olmuş' şekli daima [varmış] şekline denk gelir.

Ohta: bavisur vume:ş. Ninusur vume:ş. Avu yic'i, İnci ana pircu'uh va:ra. "Eski zamanda bir yaşlı baba olmuş (varmış). Yaşlı bir nine olmuş (varmış). Oğlan yedi sonra kız bir tane imiş." (Gülsün, 2007: 323).

Gülsevin de ol- fiilinin birleşik zaman ve kip çekimlerinde i- gibi bir kip eki olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. Konu ile ilgili çalışmasında, i- fiilinin kullanımlarını tespit ettikten ve bir tablo ile bunları verdikten sonra, aynı kullanımın ol- için de geçerli olduğunu belirtir ve bu konuda, özetle, şunları aktarır:

"...i- ile ilgili genişletilmiş şekillerin benzerleri olan ol- (<bol-) fiili ile çekimlenen yapıları da, aynı gerekçelerle tasnife alabiliriz. Şöyle ki:

. "Ahmet sigara iç-erdi (<iç-er i-di) nasıl tablomuzda yer alıyorsa

. "Ahmet sigara iç-er ol-du" da yer alabilir.

Bunlardan birincisi (iç-erdi) "terkedilmiş bir alışkanlık" bildiren kip, ikincisi ise (iç-er ol-du) "eskiden olmayan fakat yeni başlamış ve devam etmekte olan bir alışkanlık" bildiren kip görevindedir. Her ikisinde de zaman "geçmiş zaman"dır." (Gülsevin, ? : 220).

Ol- fiilinin Osmaniye ili ağzında yaklaşıma ifade eden tasvir fiili olarak kullanımları olduğunu belirten Tanç, bu tür kullanımın Tarihi Türk şivelerinde ve Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde bulunmadığını da kaydeder ve şu şekilde örnekler verir:

"ef + ggzç (-dI/-dU) + ol- + ggzç: öldüm oldum TT öleyazdım

Ef+ sf (-Ik) + ol- + dgzç (-ık): düş-ük ol-uk-sıη TT düşeyazmışsın

Ef + sf (-Ik) + ol- + dgzç (-Ik): gel-ik ol-uk muyum ne TT geleyazmışım (-mek üzereyim) galiba" (Tanç, 2004: 125-127).

Ol- yardımcı fiilinin Türkiye Türkçesinde tamlayıcılarla kullanımı ile ilgili bir çalışma Yasemin Kaya tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Bu çalışmada

birleşik fiil ve birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiil, asıl fiil ve tasvir fiilleri kısaca gösterildikten sonra ol- yardımcı fiili ile kullanılan tamlayıcılar örneklerle verilmiştir (Kaya, 2007: 10-181).

Tuva Türkçesinde de bol- fiilinin birleşik kip çekimlerinde kullanıldığı görülmektedir:

“1. Hikâye birleşik çekimleri:

a. I. ve II. tip geçmiş zaman kiplerinin hikâyesi: algan boldum / çordum / turdum (aldıydım / almıştım), algan bolduñ / çorduñ / turduñ, algan boldu / çordu / turdu... (Arıkoğlu, 2007: 1199).

b. Şimdiki zaman kipinin hikâyesi: “ap turar boldum / çordum / turdum (alırdım / alıyordum), ap turar bolduñ / çorduñ / turduñ, ap turar boldu / çordu / turd vb.” (Arıkoğlu, 2007: 1198-1203).

Tuva Türkçesinde, asıl dikat çekici olan isim + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiil yapılarında ol- (bol-) fiilinin görev almaması; bunun yanında tasvir fiili olarak fiil + zarf-fiil + fiil kuruluşundaki yapılarda fiile izin ve “-e bil-” anlamları katan tasvir fiili olarak kullanılmasıdır.

“ırlap bolur (şarkı söylenebilir), çurup bolur (resim çekilebilir), barıp boor siler (gidebilirsiniz), bo nomnu nomçup bolur (bu kitap okunabilir)” (Arıkoğlu, 2007: 1198-1205).

Çuvaş Türkçesinde de isimlerde bildirmenin i- ve pul- fiili ile yapıldığı görülmektedir;

“Rivayet çekiminde: *“Ulĭp alĭri aça çuhneh pitĭ pısĭk aça pulnĭ (Alp, küçüklüğünde çok büyük çocukmuş), Ulĭpĭn açi-pĭçi numay pulnĭ (Alp’in çoluk çocuğu olmuş), Şav hresçen Pattĭrpi yatĭl pulnĭ (Bu çiftçi, Pattırpi isimliymiş).*

Şart çekiminde: *“pulsan” : Yüşĭ kĭpşe pulsan çĭmlavne laç! şĭre surnĭ tet (Acı kamışsa çiğnediğini yere tükürürmüş), Vĭl pirĭnten inşeh mar purĭnakan halĭh şĭnni pulsan ku virĭnta tĭma pire may pulas şuk (O bize yakın yaşayan halktan ise burada dumamıza bize imkân yok).*

Gereklilik kipinin II. tipinde: *“manĭn kayas pulat (gitmeliyim), sanĭn kayas pulat, unĭn kayas pulat...” (Ersoy, 2007: 1308-1309-1319).*

Kirişçiöğlu, Saha (Yakut) Türkçesinde birleşik kiplerde e- ya da bol- fiilinden gelişmiş olan “buol-” fiilinin kullanıldığını; ancak, Saha Türkçesinde genel olarak bilinen birleşik kip anlayışı olmamasından dolayı verdiği örneklerin nazari olduğunu ve

bunların anlam olarak Türkiye Türkçesinde karşılıklarının bulunmadığını belirtir ve şu örnekleri verir.

<i>“Hikâye</i>	<i>Rivâyet</i>	<i>Şart</i>
<i>etim</i>	<i>edippin</i>	<i>buollaxpına</i>
<i>etin</i>	<i>ebikkin</i>	<i>buollaxxına</i>
<i>ete</i>	<i>ebit</i>	<i>buollağına</i>
<i>etibit</i>	<i>ebippit</i>	<i>buollaxpıtına</i>
<i>etigit</i>	<i>ebikkit</i>	<i>buollaxxıtına</i>
<i>etiler</i>	<i>ebitter</i>	<i>buollaxtarına”</i> (Kirişcioğlu,

1999: 115).

Kirişcioğlu, “Şart” başlığı altında ise, Saha Türkçesinde şart birleşik çekimlerin yapılışını ve örneklerini vermiştir. Bu çekimlerin yapılarında “buol-” fiilinin kullanıldığı ve asıl kurucu unsurlardan olduğu görülmektedir. Burada bu şekillerin yapılarına bakmak ve örneklemek doğru olacaktır:

“1.a. Geçmiş zaman şartının I. tipinde:

“fiil + -pIt, -bIt (< -mİş) sıfat-fiili + iyelik eki + buollağına”: *aspıt buollaxpına* (açmışsam), *aspıt buollaxxına*, *aspıt buollağına*....

b. Geçmiş zaman şartının II. tipinde:

“fiil + -pIt, -bIt (< -mİş) sıfat-fiili + iyelik eki + buollar”: *aspıtım buollar* (açmışsam), *aspıtıñ buollar*, *aspıtı buollar*...

2.a. Geniş zaman şartının I. tipinde:

“fiil + ar (şimdiki zaman sıfat-fiili + iyelik eki + buollağına”: *ahar buollaxpına* (açarsam), *ahar buollaxxına*, *ahar buollağına*...

b. Geniş zaman şartının II. tipinde:

“fiil + ar (şimdiki zaman sıfat-fiili + iyelik eki + buollar”: *aharım buollar* (açarsam), *aharıñ buollar*, *ahara buollar*... (Kirişcioğlu, 1999: 122-125).

Bunların dışında, isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillerde de “buol-” fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında “gın- (kıl-)” ve bil- fiilleri de yardımcı fiil olarak sık kullanılan fiillerdir. Şimdilik, buol- yardımcı fiili ile ilgili birkaç örnek vermek yeterli olacaktır, diğerleri ile ilgili örnekler ilgili yerde verilecektir:

“*tımnı buol-* (soğuk olmak, soğumak), *sılcar buol-* (ziyaret etmek), *bağalax buol-* (arzu etmek, arzulamak)” (Kirişcioğlu, 1999: 139).

Gagavuz Türkçesinde ol-, et- , eyle- fiilleri, isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillerde yardımcı fiil olarak görev yaparlar. Bu lehçede ol- fiilinin bu kullanımı ile ilgili örnekler şöyledir: “*saa ol- (sağ ol)*”, “*unutmaa olmaz bunu (unutmak olmaz bunu/ unutma)*”, *daha çok fiilimsilerle kullanımına giren bir durumdur*, “*geeri olunuz (geri çekiliniz)*”, “*uuurlar olsun (uğurlar olsun)*” (Özkan, 1996: 169; 2007: 131).

Özkan, Gagavuz Türkçesinde ol- ve et- yardımcı fiillerinin kök halindeki bazı fiillerle birleşik fiil oluşturduğunu, bir örnekte de ol-’ın çekimli bir fiille birleşik fiil yaptığını belirtmiş ve şu örnekleri vermiştir: (Buraya ol- ile ilgili olanları alınmış, et- ile ilgili olanları et- başlığı altında verilmiştir.)

“sus oldu (sustu), şaş olardı (şaşırdı); etecek oldu (yetti)” (Özkan, 1996: 169; 2007: 131).

Yeni Uygur Türkçesinde şart birleşik çekimlerinde bol- fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

“1. Belirsiz geçmiş zamanın şartı: -ğAn bolsa + şahıs eki: “*çıqqan bolsam (çıkılmış olsam), çıqqan bolsak...*

2. Geniş zamanın şartı: -r /-Ar + bolsa + şahıs eki: “*içär bolsam (içersem), içär bolsañ...*

3. Gelecek zamanın şartı: -idiğan / -ydiğan + bolsa + şahıs eki: “*başlaydiğan bolsañ (içecekse), köridiğan bolsañ...*

4. İstek kipinin şartı: -maqçi /-mākçi + bolsa + şahıs eki: “*yazmaqçi bolsam (yazmak istesem), bilmākçi bolsañlar...*

5. II. tip istek kipinin şartı: -ğu / -gü + iyelik eki + kälkä / bar bolsa: “*külgüm kälkä / külgüm bar bolsa (gülesim gelse), külgümüz bar bolsa...*

6. Gereklilik kipinin şartı: (-i / -U) ş + iyelik eki + keräk / lazim / şart / zörür + bolsa: “*setişim keräk bolsa (satmam gerekse), setişinlar keräk bolsa...*”(Yazıcı Ersoy, 2007: 408-410).¹⁵

Türkmen Türkçesinde yeterlilik bildiren tasvir fiili olarak bil- tasvir fiilinin yanında bol- da kullanılmaktadır: “alıp bolyar (alabilir, alması mümkün), okāp bolmaz (okumak mümkün değildir)” (Buran, Alkaya, 2007: 134, Şahin, 2012: 182).

¹⁵ Yeni Uygur Türkçesinde şart çekimi hakkında daha geniş bilgi için; Öztürk, R, (1997), Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK, Yayın No: 680, Ankara.

Ol- fiilinin cevher fiili ve yardımcı fiil olarak Türk dilinin değişik lehçe, şive ve ağızlarında değişik zaman dilimlerinde (Tarihî ve Çağdaş Lehçelerde) çok çeşitli şekil ve kullanımlarının olduğu görülmektedir. Bu kullanımları;

- 1- isim + yardımcı fiil,
- 2- fiil + zarf-fiil + tasvir fiili,
- 3- isim-fiil + cevher fiili / yardımcı fiil,
- 4- fiil + zaman ekleri + cevher fiili
- 5- isim + hal eki + cevher fiili, kalıpları şeklinde göstermek mümkündür.

Ol- fiilinin isim + yardımcı fiil kullanımına belirlenmiş olan Çağdaş Lehçelerdeki örneklere şunları verebiliriz:

Türkiye Türkçesi:

1- “Gerçek yapıcılığın mevcudu muhafaza ile başladığını öğrendiğimiz gün **mesut olacağız.**” (Karahan, 2011: 74).

2- “Onun, bende garip bir şefkat gösterme isteği uyandıran, beni zamanı geçmişçe, gereksizce anneleştiren bu çocuksu haline **âşık olmuşum.**” AT

Türkiye Türkçesinde birleşikte kullanıldıklarında ses olayları yaşayan bazı isimlerle yardımcı fiilin birleşik yazıldığı görülür:

“İstanbul’a tepeden bakan genişötesi penceresi, görüntüsü **kaybolmuş** bir televizyon ekranına benziyordu.” AT

“Bu meçhul ümitler beni aldatırlarsa **mahvolacaktım.**” (Karahan, 2011: 74).

Türkmen Türkçesi:

1- “Ey gurbaağa, gel ikiimiz **doost bolalı**, diyipdir. (Ey kurbağa gel ikimiz **dost olalım**, demiş.)” (Kara, 2000: 92).

2- “İçyaan bolsa suva **gark bolup**, ölüp qalıpdır. (Akrep ise suda **boğularak** ölmüş.)” (Kara, 2000: 92).

Kırgız Türkçesi:

1- “Önörü arkasında bay boldu. (Hüneri sayesinde zengin oldu.)” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 359).

2- “... olardın seziminde **payda bolgan** tolkundanuulardı... (... onların içinde **orataya çıkan** dalgalanmaları...)” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 364).

Özbek Türkçesi:

1- “Ba’zan *hayâl, eteğini tutkuzmas,/ Yat yerlerde öz başıça* **yoğ bolur.** (Bazen hayaller gerçeğe örtüşmez / Uzak illerde **yok olur** gider)” (Özbay, 1994: 169).

2- “Umr bo‘yi baxli bo‘lishiñni xohlaymen.

Hakas Türkçesi:

1- “İce- pabazı oolahtarın imcee köziderge **kirek polçathanın** pıl turğannar. (Anne babası çocuklarının doktora gösterilmesinin **gerek olduğunu /gerektiğini anlamışlar**)” (Arıkoğlu, 2007: 1134-1135).

2- “Pastap olarnıñ ipçi be, iren me polçathannarın pilce **çoh polğan**. (Önce onların erkek mi kadın mı oldukları **anlaşılamıyor**.)” (Arıkoğlu, 2007: 1134-1135).

3.3.2. Kılmak

“kılmak, yapmak, etmek” anlamlarına gelen bir asıl fiil olarak Kök Türkçe metinlerde yer alır. kıl-’ın, yardımcı fiil olarak kullanımı da daha o dönemde görülmektedir (Tekin, 2010: 150). Bu fiilin genişletilmiş şekli olan “kılın-” (yaratılmak) anlamında Yazıtlar’da pek çok kez yer almıştır. Buradan, kıl- şeklinin de “yaratmak, meydana getirmek” anlamında bir asıl fiil olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Eckmann kıl-’ın “yapmak, etmek; inşa etmek” anlamlarıyla Çağatay Türkçesinde kullanıldığını aktarmıştır (Eckmann, 2005: 238). Orta Türkçe Sözlükte “kıl-: 1. ifâ etmek, yerine getirmek: 2. işlemek, yapmak; 3. kılmak, vermek; 4. göstermek, kıl- vb.” anlamlarda kullanılan bir asıl fiil olduğu bilgisi yer almaktadır (Bayat, 2008: 275).

Kök Türk metinlerinde “yaratıl-” anlamında asıl fiil olarak; “*Üze kök teñri asra yağız yir kılındıqda ikin ara kişi oğlu kılınmış* (KT ve BK DY’leri) (Ergin, 2004: 8 / 32). ...*inisi eçisin teg kılınmaduğ erinç, oğlu qarın teg kılınmaduğ erinç...*” (Ergin, 2004: 8 / 34). ...*Alp erin ölürip balbal kıl birtim*. (BK güney) (Ergin, 2004: 52). *Bilge Tonyuğu ben özüm Tabgaç ilinçe kılındım. Türk budun tabgaçқа көрür erti*. (Tonyukuk I. Taş Batı Y) (Ergin, 2004: 64) “...*Türk budun kılınğalı...*” I.T Tonyuk (Ergin, 2004: 70) cümlelerinde kıl-’a rastlanır.

Ergin, “*Orhun Abideleri*” adlı eserinin sözlük kısmında kıl- için (kıl- : kılmak, yapmak, etmek, eylemek “krş. kış-” (Ergin, 2004: 101) bilgisini vermiştir.

Tekin, Kök Türkçede kıl- (~kış-) fiilinin yardımcı fiil olarak isim + yardımcı fiil kuruluşunda kullanıldığını göstermektedir. Bu kullanıma örnekleri ise şunlardır:

“*baz kıl- (bağımlı kılmak), bay kıl- (zengin kılmak, zengin etmek), bulun kıl- (tutsak etmek, esir etmek), kul kıl- (köle yapmak), küñ kıl- (cariye yapmak), uruş kıl- (savaşmak), yok kış- (birlikte yok etmek)*” (Tekin, 2000: 99).

kıl- fiilinin Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarında kullanıldığı görülmektedir. Yıldız, bu yardımcı fiilin tasvir fiili olarak kullanımlarının daha Kutadgu Bilig’den beri görüldüğünü göstermektedir. Bu kullanımda kalıp [fiil + -A zarf fiil eki + kıl- ve fiil + -p zarf fiil eki + kıl-] yapılarıdır: “*bu bulmuş küñüñ barı ılma yava ölümke itingi tapuğ ıl ıve (ıve ıl) [Bari elde bulunan bugünü başına geçirme; ölüme hazırlan, ibadete koş.]; törü ıl katığlan bolup ılma küç, tapuğ ıl bayatka anıñ kapğı kış [Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme (zalim olma). Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.]*” (Yıldız, 2007, 421-422).

Kıl-’ın Karahanlı Türkçesi döneminde de sık kullanılan yardımcı fiillerden olduğu anlaşılmaktadır. Hacıeminoğlu kıl-’ı isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiillerden biri olarak gösterir ve Kutadgu Bilig ile Divan’dan tespit ettiği şu örnekleri verir:

“*a kıl- “şaşırtmak, şaşalatmak”; ağır kıl- “itibarlı olmak”; asıg kıl- “fayda sağlamak”; baçıg kıl “andlaşmak, ahidleşmek”; badar kıl- “çarpmak, itmek”; boluş kıl- “birinden yana çıkmak, birinin dileğine uymak”; boş kıl- “bırakmak, azat etmek”; cefa kıl- “eziyet etmek”; çalk çulk kıl- “itmek, çarpmak”; imtili kıl- “düşünüp taşınılmadan birden bire yapılmak”; terk kıl- “çabuk gelmek”; tuş kıl- “kavuşmak, inmek”; yoltga kıl “alay etmek, maskaraya almak”* (Hacıeminoğlu, 1996: 177).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kıl- fiilinin artık tamamen bir yardımcı fiil olduğu görülmektedir, gerçek anlamıyla kullanımına rastlanılmamaktadır. Bu dönemde kıl- fiili oldukça işlektir: “*akın kıl-, beşâret kıl-, endişe kıl-, egrilik kıl-, âşikâr kıl-, bende kıl-, beyân kıl-*” (Şahin, 2009: 72).

Çağatay Türkçesinde de kıl-, en sık kullanılan yardımcı fiillerdendir. Eckmann, Çağatay Türkçesinde birleşik fiille ilgili verdiği bilgilerde isim + fiil yapısındaki birleşik fiillerin isim unsurunu daha çok Arapça ve Farsça sözcüklerin oluşturduğunu, nadiren Türkçe sözcüklerin de kullanıldığını, bunların daha çok kıl- ile kullanıldıklarını, şiirde et- ve eyle- yardımcı fiillerinin tercih edildiğini kaydetmiştir (Eckmann, 2005: 58); kıl- ile verdiği örneklerden bazıları şöyledir: “*afv ıl- “affetmek”, âsâyış ıl-*

“dinlenmek”, *çâre kıl*- “*çare bulmak*”, *uruş kıl*- “*vuruşmak, döğüşmek*”, *yaraş kıl*- “*yaraştırmak, uygun bulmak*” (Eckmann, 2005: 59).

Günümüzde *kıl*- yardımcı fiili Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde sınırlı bir kullanıma sahipken Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesinde hâlâ oldukça işlektir: “*ändişä kıl*- “*endişe etmek*”; *âvkat kıl*- “*yemek hazırlamak, pişirmek*”; *bâyân kıl*- “*beyan etmek*”; *bâzm kıl*- “*eğlence meclisi kurmak*”; *cây kıl*- “*hazırlanmak*”; *cinâyât kıl*- “*cinayet işlemek*”; *er kıl*- “*evlenmek*”; *hâfä kıl*- “*üzülmek*”; *hâtin kıl*- “*karı almak, evlenmek*”; *kâbü l kıl*- “*kabul etmek*”; *miting kıl* – “*miting yapmak*”; *tâkrâr kıl*- “*tekrar etmek*”; *tâmâm kıl*- “*tamamlamak*”; *târcimä kıl*- “*tercüme etmek*”; *tâşkil kıl*- “*teşkil etmek*”; *vâfâ kıl*- “*vefa göstermek*”; *yârdäm kıl*- “*yardım etmek*” (Öztürk, 1997: 99).

Örneklerden anlaşılacağı üzere *kıl*- fiili et- ve yap- yardımcı fiillerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

kıl- fiilinin isim + yardımcı fiil kullanımına belirlenmiş olan Çağdaş Lehçelerdeki örneklerle şunları verebiliriz:

Türkiye Türkçesi:

1- “Ne mümkün vazgeçsin bu sevdadan

Bir kerre **karar kıldık** bu hayalde.” (Karahan, 2011: 74).

2- “Vatandaşların oylarına dayanan demokrasi, gemide bulunan herkesi onun kaderinden **sorumlu kılıyor**.” (Karahan, 2011: 74).

Türkmen Türkçesi:

1- “Biz onun yüzünü görüp bilmedik. **Târet kılıp oturka** yeñsesinden sınılap gaytdık. (Biz onun yüzünü göremedik. Ancak **abdest alırken** onu enseden görebildik.)” (Kara, 2000: 312).

2- “*Ərmanım yox, fələk, bir savaş qılsam,*

Ya yıxsan, basılsam, ya sər in alsam. (Gücüm yok, felek, bir savaş yapsam / Ya yıksan beni, yenilsem, ya da yensem)” (Əskər, 2010: 49).

Kırgız Türkçesi:

1- “**İras kılıptır** balam saga, oltur emi-dedi. (İyi yapmış oğlum sana, otur artık, dedi)” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 362).

2- “*Kıymılda, **araket kıl**, çaştık kezim!*

Cardamdaş, mee baştağan akıl-sezim. (Kıymılda, **hareket et**, gençliğim! / Yardımlaş, beynim, akıl ve hissim.)” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 370).

Özbek Türkçesi:

1- “*Nefret ölkesiden hicret qılğanmen,*

Ülfet diyarığa mesken qırganmen. (Nefret ülkesinden göçtüm, Dostluk diyarına yerleştim.)” (Özbay, 1994: 169).

2- “*Kechagi so‘zlarniñ meni juda xafa qildi.* (Söylediğin sözler beni çok üzdü.)” (Yıldırım, 2009: 80).

Hakas Türkçesi: kıl- fiiline Hakas Türkçesi metinlerinde, Hakas Türkçesi ile ilgili sözlük ve dil incelemelerinde rastlanılmamıştır.

3.3.3. Eylemek

Eylemek fiilinin yardımcı fiiller içerisinde gövde olarak, yani iki heceli bir yapı olarak, bulunan tek yardımcı fiil olması dikkati çekmektedir. Eyle- fiiline, Eski Türkçe devresinin ikinci evresi sayılan Eski Uygur Türkçesi döneminde, ilk olarak Uygur harfli metinlerde rastlandığını belirten Herkmen, bu fiilin ilk şekilleri ve anlamları ile ilgili oldukça geniş bilgi vermiştir (bknz. Herkmen, 2010: 238-249). Burada bu fiilin ortaya çıkışı, anlamları ve yayılma sahasını vermek, eyle- fiilinin yardımcı fiile dönüşmesi sürecine ışık tutacaktır.

Herkmen;

“*ēḍ: madde, mal, servet, mülk; iyilik*” ; “*kumaş ve kumaşa benzer sanat eseri olan her şey*” olarak anlamları bulunan “*ēḍ*” isminden türemiş olan eyle- (< edle-) fiili *Kök Türk metinlerinde bulunmamaktadır; ancak, ēḍ kökünden türemiş olan “edgü, edgüti” sözcüklerinin metinlerde yer aldığı görülmektedir.*

Edle- fiilinin, ilk ortaya çıktığı Uygur metinlerinde “(bağ) yetiştirmek, faydalı bir şeye dönüşmek; olmak” anlamlarına gelmektedir. Kutadgu Bilig, Divanü Lugati’t-Türk ve Atabetü’l-Hakayık’ta da şu anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir:

“1. *İyilik yapmak, iyiliği için çalışmak, 2. Hürmet etmek, değer vermek; dikkate almak, önemsemek; lütufkâr davranmak, 3. Faydalanmak, menfaati için kullanmak, 4. İmal etmek, üretmek, 5. Desteklemek, beslemek, 6. Yetiştirmek, 7. İyi hâle gelmek, düzelmek, 8. Yararlanmak, bir şeyi başka bir şey için kullanmak*”.

Fiilin, yardımcı fiil olarak kullanımına ilk kez *Kıssaşü’l-Enbiyâ*’da yer alan “*gümân eyle- (zannetmek)*” bileşik fiil yapısında rastlanır. Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde eyle- fiilinin asıl ve yardımcı fiil olarak kullanımları görülmektedir.

14. yy'dan sonraki metinlerde eyle-'in, yukarıda verilen anlamları dışında şu anlamlarda da kullanıldığı tespit edilmiştir:

“1. Yapmak, işlemek, meydana getirmek, 2. Yaratmak, 3. Yapmak, inşa etmek, imal etmek, 4. Tayin etmek, 5. Demek, buyurmak, söylemek, 6. Yapılmak, hazırlanmak” (Herkmen, 2010: 242-243) bilgilerini aktarır. Buna göre ede isim köküne isimden fiil yapım eki -le getirilerek türemiş olan eyle- (< edle-) fiilinin “yap-, et-” anlamlarını taşıdığı görülmektedir. Bu anlamları taşıması fiilin kullanım sıklığını beraberinde getirmiş ve bu sıklıktan dolayı da zaman içerisinde yardımcı fiile dönüşmüştür.

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yalnızca yardımcı fiil olarak kullanımı bulunan fiilin ağızlarda asıl fiil olarak kullanımlarının örneklerini de Derleme Sözlüğü'nden aktarmış olan Herkmen, şu örnekleri vermiştir: “1. Un yapılan buğday ve diğer tahılları kalburlayıp kesmüğünü ayırmak, 2. Yufka açmak; ekmek yapmak, 3. Karıştırmak, yoğurmak, 4. Ham deriyi işlemek, deriyi sumaklamak, 5. Getirmek” (Herkmen, 2010: 246).

Yine, Çağdaş Türkmen, Kazak, Uygur, Tuva Türkçelerinde asıl fiil olarak; “1.(deriyi) tabaklamak, sepilemek (Türkmen, Uygur, Kazak); 2. Yoğurmak, karmak (Türkmen, Kazak); 3. Ezmek, öğütmek; 4. Darmadağın etmek (Kazak); 5. Kullanmak, yararlanmak (Tuva)” anlamlarında kullanımlarının olduğunu kaydetmiştir (Herkmen, 2010: 246-247).

Eski Anadolu Türkçesinde eyle- fiilinin yardımcı fiil olarak Arapça ve Farsça sözcüklerle çok sayıda birleşik fiil oluşturduğu görülmektedir: “ad eyle-, ahd eyle-, beşâret eyle-, cömerdlik eyle-, âdet eyle-, ‘arz eyle-, bir eyle-, cem‘ eyle-” (Şahin, 2009: 72).

Çağatay Türkçesinde eyle- yardımcı fiil olarak isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarında bulunmaktadır. Bu yardımcı fiilin daha çok şiirde görüldüğünü belirten Eckmann, şu örnekleri vermiştir: “pervâz eyle- (uçmak), kıl u kâl eyle- (konuşmak, dedikodu etmek)” (Eckmann, 2005: 59).

“Gagavuz Türkçesi Grameri”nde, Gagavuz Türkçesinin ol- ve et- dışında yardımcı fiillerinden birinin de eyle- olduğunu belirten Özkan, çalışmasında, bu yardımcı fiille ilgili örnek vermemiştir (Özkan, 1996: 168; 2007: 131).

Buradan anlaşıldığına göre Türkmen, Uygur, Kazak, Tuva Türkçeleri ölçünlü dillerinde eyle- fiili asıl fiil olarak çeşitli anlamlarda kullanılmasının yanı sıra; Türkiye, Türkmen, Uygur ve Özbek Türkçeleri ölçünlü dillerinde yardımcı fiil olarak da

kullanılmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanımı kalıplaşmış birkaç birleşik fiilde yaşamaktadır, yerini et- fiiline bırakmıştır.

eyle- fiilinin isim + yardımcı fiil kullanımına belirlenmiş olan Çağdaş Lehçelerdeki örneklere şunları verebiliriz:

Türkiye Türkçesi:

1- “Sekizinci ayın yirmi ikisi

Emeklerim **zay’eyledi** sel benim

Sele gitti hasılatım hepsi

Emeklerim **zay’eyledi** sel benim” (Alptekin, 2004: 222).

2- “Kûşe-i Vahdete çekilsem dursam

Mihnet-i dünyanın derdi bırakmaz

Feragat eylesem sohbetten sazdan

Sevdiğim güzelin virdi bırakmaz” (Alptekin, 2004: 261).

Türkmen Türkçesi:

1- “Ər malını nəsip etmə oğrıya,

Halalı harama **möhtac eyləmə**” (Yiğidin malını hırsıza nasip etme / Helâli harama **muhtaç eyleme**) (Əskər, 2010; 17).

2- “Rum şəhrin **eyləyə**r ildırım **xarab**

Yəmənİ hülac yıxar, Mosulu əqrəb” (Rum şəhrini yıldırım **harap eyler** / Yemen’i Hülac (Hülagü) yıkar, Musul’u akrep.) (Əskər, 2010; 25).

Kırgız Türkçesi: eyle- fiiline Kırgız Türkçesi metinlerinde, Kırgız Türkçesi ile ilgili sözlük ve dil incelemelerinde rastlanılmamıştır.

Özbek Türkçesi: eyle- fiiline Özbek Türkçesi metinlerinde, Özbek Türkçesi ile ilgili sözlük ve dil incelemelerinde rastlanılmamıştır.

Hakas Türkçesi: eyle- fiiline Hakas Türkçesi metinlerinde, Hakas Türkçesi ile ilgili sözlük ve dil incelemelerinde rastlanılmamıştır.

3.3.4. Etmek

Kök Türk metinlerinde; “...*Türük bodınıñ ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş (... Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermiş.), “... ilig tutup, törüg itmiş” (... devleti yönetip, yasaları düzenlemiştir.)*” (Tekin, 2010: 24) vb. cümlelerde yer almış olan et- fiilinin, et- (~ it-) için “tanzim et-, düzene sokmak, yapmak” anlamlarını taşıdığı görülmektedir (Tekin, 2010: 140; 2000: 244). Şinasi

Tekin bunlara “süslemek”i de dâhil eder (Tekin, 1976: 389). Yazıtlarda yardımcı fiil kullanımına, aynı cümle olmak üzere, iki yerde rastlanır; ““... ança bodun koop itdim” (bunca halkı hep düzene soktum /tertip ettim) (KT G 2 ve BK K 2)” (Tekin, 2000: 20/44).

Eski Uygur Türkçesinde de asıl ve yardımcı fiil olarak kullanımları bulunmaktadır; “...nomnung işi ködügi itmeki yaratmakı...” (...dinin icaplarını yerine getirmeyi...) (AY 203 /8), “...kop türlüg itig yaratıg üze...” (...türlü yaratılmışların üzerine...) (AY 34/ 21), “ ...et’özün uz itmiş yaratmış...) (...vücudunu iyi etmiş...) (AY 418 / 4)” (Kaya, 1994: 147-241); “...sögütüg iter yaratır” (...sögüt ağacını yaratır) (M 37/8), “...etüzümüz iter” (...vücudumuzu yaratır) (M 77/7), “...in itdim, bezedim ol (yarattım / yaptım, süsledim onu) (M 21/6)” (Tekin, 1976: 70-143).

et- fiilinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “ ...et’özün uz itmiş yaratmış...) (...vücudunu iyi etmiş...) cümlesinde, genelde yarat- fiili ile birlikte kullanıldığı görülen, et-’in “yarat-” anlamını da taşıdığı görülmektedir. “...in itdim” de bu anlamı daha açıktır. Nitekim, Bayat ve Aliyeva tarafından hazırlanmış olan Eski Türkçe Sözlük’te “ yarat-” anlamı da gösterilmiştir (Bayat, Aliyeva, 2008: 79).

Karahanlı Türkçesinde yardımcı fiil kullanımının yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Hacıeminoğlu “*Karahanlı Türkçesi Grameri*”nde yardımcı fiiller arasında göstermiş ve Divan’dan tespit ettiği pek çok örneği aktarmıştır: “ *böng et-* (ağır bir şey düşürerek ses vermek), *buldur buldur et-* (güldür güldür et-), *çak et-* (ses çıkarmak), *çing et-* (çınlamak), *kag kug et-* (kaz ses vermek), *kar kur et-* (guruldamak), *kart kurt et-* (çıtılamak), *sing et-* (çınlamak), *tiring et-* (tın et-), *tok tok et-* (taşın taşla vurmasından çıkan ses gibi ses çıkarmak)” (Hacıeminoğlu, 1996: 177-178). Burada et- fiilinin yansıma sözcüklerle kullanıldığı görülmektedir.

Yine Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de it- (> et-)’in yardımcı fiil kullanımına rastlanır. Burada yalın isimlerle birlikte kullanılmıştır. Ercilasun bu kullanımlara şu örnekleri vermiştir: “ *iş- it-* «arkadaş etmek» :*bu söz işke tutgıl özüngi iş it, itig it-* «hazırlık görmek» (hazırlık yapmak) :*yarın bolgu işke bu kün it itig, kor it-* «boş bırakmak» :*kapuğum kuritting kor itting orın, ün it-* «gürültü etmek» :*kapuğda ün itti badük ünledi*” (Ercilasun, 1984: 72).

Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanım alanının Eski Türkçedekine göre daha da genişlediği ve daha çok yabancı asıllı sözcüklerle kullanılır olduğu görülmektedir. et-, o devirde, yazımdan anlaşıldığı üzere, “it-” şeklindedir:

“günah it-, hürmet it-, sar it-, tevekkül it-, muhabbet it-, aşık it-, alkış it-” (Şahin, 2009: 72) vb. gibi.

Çağatay Türkçesinde, daha çok şirde, et- (~ét-) yardımcı fiilinin kullanıldığını belirten Eckmann’ın verdiği örnekler şunlardır: “*çâk ét- “yarmak”, iz har ét- “gösterme, açıklama, ortaya çıkarma”, pesend ét- “beğenmek”, kâl u kâl ét- “konuşmak, dedi kodu etmek”, şerh ét- “açıklamak”, asığ ét- “fayda etmek, faydalı olmak”, kénges ét- “danışmak, müzâkere etmek”* (Eckmann, 2005: 59).

Tarihî Lehçelerde yardımcı fiil kullanımının zaman içerisinde yaygınlaştığı anlaşılan et- fiili, Batı Türkçesi lehçelerinde de oldukça yaygındır. Kononov, Genel Türkçede et- fiilinin Türkçe ve yabancı dillerden alınma sözcüklerle geçişli ve geçişsiz birleşik fiiller oluşturduğuna dikkat çekmiş, böylelikle et-’in Türkçenin yaygın yardımcı fiillerinden olduğunu belirtmiştir (Kononov, 2001: 263).

Gagavuz Türkçesinde isim + fiil kuruluşundaki birleşik fiillerde yardımcı fiil olarak kullanıldığını, daha önce, ol- ile ilgili bölümde belirttiğimiz et-’in, bu lehçede kullanımı ile ilgili Özkan’ın verdiği açıklama ve örnekleme şöyledir: “*ikram etmää, payet, izin etmiş dev aşçısı bir başkasına, cuvap etmiş, kabul etsin, takaza ettin (karalama)* (Özkan, 1996: 168); *ateş atmää, engel etmää, harakterizat etmää (incelemek)*... (Özkan, 2007: 131). Gagavuz Türkçesinde, özellikle, Arapça ve Farsçadan alınma isimler dışında edatlar ve edat soylu kelimelerle de et- yardımcı fiili ile birleşik fiiller yapılmaktadır: *hadi ettim (davet et-), öbürlär karşı eder (karşı koy-), karşı etsin Türkmen padişasını (karşı koy-)* (Özkan, 1996: 168, Özkan, 2007: 131).

Türkiye Türkçesinde yansıma sözcüklerle kullanılan tek yardımcı fiil et- fiilidir. İçî cız et-, dank et-, ham et-, bıdı bıdı et-, vıdı vıdı et-, mırın kırın et- vb.

et- fiilinin isim + yardımcı fiil kullanımına belirlenmiş olan Çağdaş Lehçelerdeki örneklerle şunları verebiliriz:

Türkiye Türkçesi:

1- “Kar geceden beri **devam ediyordu**.” (Karahana, 2011: 74).

2- “Onun çılgınlıkları üzerine koşup geldiği için henüz **kahvaltı etmemiştim**.” (Karahana, 2011: 74).

Bitişik yazıldığı da olur: “Ona, hastalığımdan pek az **bahsederdim**.” (Karahana, 2011: 74).

Türkmen Türkçesi:

1- “*Hörmetli Nasır, şunuñ naamedigini bize düşündürip beriñ diyip, haayış edyüürler.* (Saygıdeğer Hoca, şunun ne olduğunu bize söyleyiver, diye **rica ederler.**)” (Kara, 2000; 84).

2- “*Vah daadı-biidaat men aaldanıpdırın diyip, ol guşcağızı boşadına köp puşmaan ediptir.* (Vah yazık ben aldanmışım diyerek, kuşu bıraktığına çok **pişman olmuş.**)” (Kara, 2000; 88).

Kırgız Türkçesi:

1- “*Ayday kızdın cürögün tız ettirdi.* (Ayday’ın yüreğini **cız ettirdi** / yüreğine **sevinç doldurdu.**) (Kasapoğlu Çengel, 2005: 360).

2- “*Al gana tügül, çoñ atası anın atasın tayagı menen congo tars ettire, bir çapganında estedi.* (Hatta dedesinin değnekle babasının sırtına **şiddetle** vurduğunu da hatırladı.) (Kasapoğlu Çengel, 2005: 362).

Özbek Türkçesi:

1- “*Shahar atrofida Bog‘ishmol, Bog‘idilkusho, Bog‘ibaland, Bog‘imaydon, Bog‘ibehisht, Bog‘izag‘on kabi 12 ta ko‘rkam bağ barbo etildi.* (Şehrin etrafında Bog‘ishmol, Bog‘idilkusho, Bog‘ibaland, Bog‘imaydon, Bog‘ibehisht, Bog‘izag‘on gibi on iki tane park **inşaa edildi / yapıldı.**) (Yıldırım, 2009: 73).

2- “*Bahar çağı...rakîplerim kéterler,*

Lekin, benim hasretlerim kétmeyler;

Bu rakîpler meni melül ételer,

Figanlarım sultanımğa yetmeyler. (Bahar geldi... rakiplerim geçerler, / Ancak benim özlemlerim geçmiyor; / Bu rakipler beni **hasta ediyor,** Figanım sevgilime ulaşmıyor.) (Özbay, 1994; 235).

Hakas Türkçesi: et- fiiline Hakas Türkçesi metinlerinde, Hakas Türkçesi ile ilgili sözlük ve dil incelemelerinde rastlanılmamıştır.

SONUÇ

“Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller” adlı çalışmada yardımcı fiilin ne olduğu ve sözcük türleri arasındaki yeri ile Türkçede hangi fiillerin yardımcı fiil olduğu ve yardımcı fiilin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu incelemede yardımcı fiilin kullanım yeri olan birleşik fiil yapıları ve türleri de incelemede geniş bir yer tutmuştur. Bunların yanı sıra yardımcı fiil ile ilişkili olan cevher fiilleri, modal fiiller, karmaşık fiiller ve yarı yardımcı fiiller de inceleme kapsamında ayrı birer başlık altında ele alınmıştır. Bütün bu inceleme neticesinde elde edilen sonuçlar şunlardır:

1- Diller sözcük türetme ve sözcükleri kullanmaları bakımından eklemeli, bükünlü ve tek heceli olmak üzere temelde üçe ayrılmışlardır. Yapı bakımından üçe ayrılmış olsalar da bütün dillerde asıl sözcük kökleri isim ve fiillerden oluşurlar. Dillerdeki isim ve fiil kökleri dil kullanıcılarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kendi kuralları içerisinde çeşitli görevler yüklenirler. Bu görevlerden en yaygın olanlarından biri dillerde yeni bir varlığın ya da hareketin karşılanabilmesi için yeni bir adlandırmayı birleşik söz oluşturarak karşılamaktır. Bütün dillerde birleşik isim ve birleşik fiil yapısında sözcükler bulunmaktadır.

2- Pek çok dilde ve Türkçede birleşik fiillerin ikinci tarafında mutlaka bir fiil bulunur. Bu fiiller ya bir isme zaman anlamı katarlar, yani onu fiilleştirirler ya da fiilin kılınışını tasvir ederler. Bu bakımdan isimlerle birleşik fiil oluşturan fiiller ve fiillerle birleşik fiil oluşturan fiiller arasında birleşğin yapısı, birleşikteki fiilin anlamı ve görevi bakımından farklar vardır. Bu nedenle, her iki birleşikteki fiilleri ortak bir terimle yani “yardımcı fiil” olarak adlandırmak doğru değildir. Bu fiiller ayrı başlıklar altına alınmalıdır. Buna göre Türkçede:

a) isimlerle birleşik fiil kuran fiillere “yardımcı fiiller”,

b) fiillerle birleşik fiil kuran fiillere “tasvir fiilleri” demek, birleşik fiillerin yapı farklılıkları ile birleşiklerde kullanılan fiillerin anlam ve görev farklarını gösteren terimler olacakları için doğru bir yaklaşım olur.

3- Türkçede yardımcı fiiller isimleri fiil gibi kullanmaya yarayan, onlara zaman ve hareket yeteneği yükleyen (isimleri fiilleştiren) ve gerçek anlamları (sözlük anlamları) olmayan “ol-, et-, kıl- ve eyle-” fiilleridir.

4- Yardımcı fiiller, sözlük anlamları olmayan, gramatikalleşmiş, yani dilde artık gramer vazifesi bulunan sözcükler oldukları için yardımcı sözcük sayılmalı ve yardımcı sözcükler içerisine alınmalıdır.

5- isim + fiil şeklindeki birleşik fiiller “isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiiller” olarak gösterilmelidir. Yardımcı fiilin asıl görevi isimleri fiil olarak kullanmayı sağlamaktır. Özellikle yabancı dillerden alıntı sözcükler cümlede yüklem olarak kullanılmak istendiğinde yardımcı fiil ile kullanılırlar.

6- Yardımcı fiiller bir tür isimden fiil yapım eki vazifesi görürler.

7- İsim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerde anlam isim üzerindedir.

8- Yardımcı fiillerin bazılarının isimleri fiilleştirmekten başka görevleri de bulunmaktadır. Örneğin var olma bilgisini taşıyan ol- yardımcı fiili, i- ve tur- ile birlikte Türkçenin cevher fiillerinden biridir. i- varlığın geçmişten şu ana kadar olan durumunu; ol- şimdiden başlayıp bir sonraki değişikliğe kadar olanı ve geniş zamandaki durumunu; -dır (< tur-) da varlığın geniş zamandaki durumunu bildirir. Ol- bir halden başka bir hale geçişi anlattığı için önündeki ismi hem fiilleştirir hem de varlığın geçtiği yeni hali bildirir. İ- ve -dır yalnızca varlığın bulunduğu durumu bildirirler.

(Hasta idi; hasta oldu; hastadır. / Serhan kardeşim olur.)

9- Türkçenin tarihî ve çağdaş, uzak ve yakın lehçelerinde en sık kullanılan yardımcı fiili ol- (< bol- > pol-)’tır. Bu fiil “var olma bilgisi”ni anlatır. Bütün dillerde Türkçedeki ol- (~bol- ~pol-)’ın karşılığı olan temel yardımcı fiil, cevher fiili bulunmaktadır.

10- Türk lehçelerinde yardımcı fiillerin kullanım oranları değişiklik göstermektedir. Örneğin kıl- yardımcı fiili Türkiye Türkçesinde birkaç kalıp ifade kalmışken, Özbek Türkçesinde oldukça sık kullanılmaktadır.

11- Hakas Türkçesinin, Hakas Türkçesi gramerleri ile ilgili çalışmalardan ve metinlerden edindiğimiz bilgilere göre, tek yardımcı fiili ol- (~ pol-) fiilidir. Bu lehçede Türkçenin cevher fiili olarak adlandırılan i- (< er-) fiiline de rastlanılmamıştır.

12- Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde en sık kullanılan yardımcı fiiller ol- ~ bol- ve et- fiilleridir.

13- kıl-, özellikle eyle- yardımcı fiilinin asıl anlamlarının yaşadığı bilgileri kimi araştırmacılarca dile getirilmiş olsa da bu fiillerin çağdaş lehçelerde asıl anlamları ile kullanımlarına rastlanılmamıştır. Tarihî metinlerde asıl anlamları ile kullanımları görülmektedir.

14- fiil + zarf-fiil + fiil yapısındaki birleşiklerin ikinci tarafında kullanılan fiiller “Tasvir fiilleri” olarak adlandırılmalıdır ve bunlar yardımcı fiil sayılmamalıdır. Çünkü, yardımcı fiiller anlamları ve yer aldıkları birleşik fiillerin yapısı ve kendilerinin birleşik fiil içerisindeki görevleri açısından tasvir fiillerinden farklıdır. Bu farklılıklar şunlardır:

a- Yardımcı fiiller artık gramatikleşmiş yani anlamları olmayan fiiller iken; tasvir fiillerinin tek başlarına sözlük anlamları vardır. Birer asıl fiildirler.

b- Yardımcı fiiller yalın haldeki isim tabanları ile birlikte kullanılırlar; tasvir fiilleri bir zarf-fiil eki bulunduran fiillerle kullanılırlar.

c- Yardımcı fiiller bağlı oldukları ismi fiil olarak kullanmaya yardımcı olurlar (ismi fiilleştirirler); tasvir fiilleri ise bağlı oldukları asıl fiilin kılınışını tasvir ederler.

ç- Yardımcı fiiller fiil + zarf-fiil + fiil yapılarında kullanılamazlar, yani tasvir fiili olarak kullanılamazlar. Bunun nedeni tasvir fiili olarak kullanılan fiiller asıl fiillerdir, yani sözlük anlamları vardır. Yardımcı fiilin anlamı olmadığı için tasvir fiili olarak kullanılmamaktadır.

15- Türk lehçelerinde tasvir fiilleri sözlük anlamları bulunan, dolayısıyla gramatikleşmemiş fiillerdir. ol- dışındaki et-, kıl-, eyle- yardımcı fiilleri tasvir fiili olarak kullanılmamaktadır. Bunun nedeni, bu yardımcı fiillerin sözlük anlamlarının olmaması olmalıdır, çünkü tasvir fiili olarak kullanılan fiillerin anlamları söz diziminde kaybolmaktadır. Bundan dolayı sözlük anlamı bulunmayan yardımcı fiillerin tasvir fiili olarak kullanılması mümkün olmamaktadır. ol- (<bol- > pol-) ise yardımcı fiil olmasının yanı sıra cevher fiili de olduğu için birkaç lehçede tasvir fiili olarak kullanılabilir.

16- Hakas Türkçesinde görüldüğü üzere yalın haldeki bir esas fiilden, yani herhangi bir zarf-fiil eki bulundurmayan bir fiilden, sonra da tasvir fiili gelebilmekte ve hareketin zamanı, şekli ya da kimin için yapıldığı anlatılabilmektedir. Bu durum Türk lehçelerinde tasvir fiillerinin sayılarındaki farklılıkların yanında yapı ve görev farklılıklarının da olduğunu göstermektedir.

17- Türkçede ve pek çok dilde yardımcı fiillerin sayısı tasvir fiillerine göre azdır.

18- Her ne kadar birleşik fiil kuruluşu tasvir fiillerinin kullanıldığı fiil + zarf-fiil + fiil şeklinde olsa da modal fiiller birleşikte asıl anlamları ile yer aldıkları için yardımcı fiil ve tasvir fiillerinden ayrı değerlendirilmelidirler.

19- Modal fiiller ile kurulmuş birleşik fiiller de yeni bir adlandırmadırlar. Bu nedenle birleşik fiil sayılmalıdır.

20- Türkçede yarı yardımcı fiil kategorisi de vardır. Bu fiiller asıl fiil yani sözlük anlamları olan fiiller olmakla birlikte isim + yarı yardımcı fiil yapısında birleşik fiiller kurarlar ve önlerindeki ismi fiilleştirirler.

21- İ- fiilini yardımcı fiillerden ayıran temel fark yardımcı fiillerin gramatikalleşmenin ilk adımı olan anlamsızlaşma basamağında olmasına karşın, i- fiilinin gramatikalleşmenin bütün basamaklarını gerçekleştirmiş yani tamamen gramer vazifeli biçim birim olmasıdır. Ayrıca kıl-, eyle-, et- fiillerinin cevher fiili olarak veya buna benzer kullanımları yoktur. Yalnızca ol- fiilinin cevher fiili kullanımı vardır, bu da taşıdığı “var olma bilgisi”nden dolayıdır. Ancak ol- fiili i- gibi gramatikalleşmenin, anlamsızlaşma sonrasındaki, diğer basamaklarını yaşamamıştır. Bu açıdan cevher fiili asıl bir fiilin gramatikalleşme açısından son noktası, yardımcı fiilin daha ileri noktası olduğu için yardımcı fiiller arasında sayılmamalıdır. “cevher fiili” adıyla ayrı bir tür olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. (Gramatikalleşmiş diğre bir cevher fiili olan tur- “> -Dİr”ın “bildirme eki” olarak sayıldığı gibi.)

22- Cevher fiilleri yardımcı fiillerden ayıran önemli bir nokta da cevher fiillerinin hepsinin (i-, ol- ~ pol- ~bol- ve -Dır) bildirme görevi ile kullanılırken, yardımcı fiillerin bildirme değil ismi fiilleştirmek için kullanılmasıdır. Bildirme yapan cevher fiilleri görevlerini isim cümlelerinde şahıs eklerine yükleyebilirler; ancak, yardımcı fiiller bunu yapamazlar ve yardımcı fiillerin bulunduğu cümleler fiil cümlesi, cevher fiillerinin bulunduğu cümleler isim cümlesi olurlar. Özellikle cevher fiillerinin isim cümlelerinde sıfır biçim birime değişmesi (i-, ol-, -Dİr > ø) yaygındır. Birleşik fiil kuran yardımcı fiillerin böyle bir özelliği yoktur ve olamaz da. Çünkü birleşik fiil kurulamaz.

23- Cevher fiillerinden er- ve tur- artık birer ek haline dönüşmüşlerdir. i- fiili artık bir kök olarak kullanılamamaktadır. –Dır da tam bir ek halini almıştır. ol- ise Batı /Oğuz grubu lehçelerinde isim soylu kimi sözcüklerle isimden fiil yapan eke dönüşmüştür; “çoğal- < çok ol-; ufal- < ufak ol- vs.”. Yardımcı fiiller ise, ol- da dâhil, sözcük kökü olarak kullanılabilirler ve çatı eklerini alabilirler: (et- / edil-, ettir-; ol- / olun- / oldur-; kıl- /kılın-; eyle- / eylet- vs.)

24- “allayıp pulla-, saçıp sav-, döküp saç-” şeklindeki birleşik yapılar “kalıp sözler” ile deyimler, karmaşık fiiller gibi yapıların birleşik sözcük ve ikinci taraflarında yer alan fiiller açısından ele alınmaları gerekmektedir.

25- Kalıp sözler, deyimler ve karmaşık fiil yapıları yeni bir adlandırma olmadıkları için birleşik fiil değildirler. Bu yapıların sonlarında bulunan fiiller de asıl anlamlarını koruyan ya da mecaz anlam taşıyan asıl fiiller oldukları için yardımcı fiil değildirler.

26- Sıfat, zarf, zamir ise “Görevli Sözcükler” olarak isimlendirilmelidir. Bunların yardımcı sözcüklerden farkları, isim ya da fiil soyundan anlamlı sözcükler olmaları ve varlığın ismini ya da hareketini açıklayan sözcükler olmalarıdır. Yardımcı sözcükler varlık ya da varlığın hareketi ile ilgi kurarlar, yardımcı sözcükler ise varlık ya da varlığın hareketlerinin açıklayıcısı durumundadırlar.

27- Sözcüklerin varlığın bilgisini ilettikleri için asıl sınıflandırılması anlamları bakımından sınıflandırmadır. Buna göre de sözcükler asıl (anlamlı) ve yardımcı (tek başına anlamı olmayan) sözcükler olarak sınıflandırılmalıdır. Asıl sözcükler sözlük anlamları bulunan ve varlığın ismi (isim / ad) ya da varlığın hareketinin ismi (fiil / eylem) olarak; yardımcı sözcükler ise sözlük anlamları bulunmayan, dil birimleri arasında ilgi kuran ya da çeşitli söz öbeklerinde kullanılan sözcükler, edatlar, bağlaçlar ve yardımcı fiiller olarak ayrılmalıdır.

28- Birleşik fiilin her iki tarafının da fiilden oluşmasını savunan görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik yapılar da yeni bir adlandırmadır ve iki sözcükten oluşmuş fiil olurlar.

KAYNAKÇA

- ABİK, Deniz, (2005), “Türkçede “Vefât” Kelimesi ve Yardımcı Fiilleri”, *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 2, Sayfa: 13-28, Adana.
- ACARLAR, Kevser, (1969), “ “Olmak” Fiilinin Özellikleri”, *Türk Dili*, Sayı: 216, ss: 714-718, Ankara.
- ADALI, Oya, (2004), Türkiye Türkçesinde Biçim Birimler, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- AĞCA, Ferruh, (2007), “Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde Fiil+-mAk+İyEk bol-Yapısı Üzerine”, *Türkbilig*, 2007/14, ss: 3-21.
- AKAR, Ali, (2008), “Dede Korkut Kitabı’nda tur- Fiili”, *Turkish Studies*, Volume 3 / 1 Winter, Turkey.
- AKINCI, Nesrin, (2007), Türkçe Sözlük’teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi, (Cumhuriyet Ün., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- ALPTEKİN, A. Berat, (2004), Âşık Veysel, Akçağ, Ankara.
- ALTAYLI, Seyfettin, (1994), Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, MEB, İstanbul.
- ALYILMAZ, Cengiz, (2004), Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi, Kurmay Yayınları, Ankara.
- ARAT, R. Rahmeti, (1991), Kutadgu Bilig I Metin, TDK, Ankara.
- ARIKAN, İbrahim, (2011), “Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil: tär-”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:2, ss: 36-62.
- ARIKOĞLU, Ekrem, (2007), “Hakas Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), s.1085-1148, Akçağ, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem, (2007), “Tuva Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), s. 1149-1228, Akçağ, Ankara.
- ASLAN, Sema, (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- yardımcı Fiili Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, Güz/Sayı 63, Sayfa: 11-30.
- ATABAY, N., KUTLUK, İ., ÖZEL, S., (1983), Sözcük Türleri, (yay. haz. AKSAN, D.), TDK , Olgaç Basımevi, Ankara.
- ATALAY, Besim (1999), Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C I-II-III, TDK, Ankara.
- ATSIZ, H. Nihal, (1997), Yolların Sonu, İrfan Yayınevi, İstanbul.

- AVRASYA PRESS, (2009), Azırkı Kırgız Adabiy Tili, Ç. Aytmatov Atındaki Til Jana Adabiyat İnstitutu, Bişkek.
- AY, Özgür, (2011), ““ol-” Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter p. 659-671, Turkey.
- AYDENİZ, Süleyman, (1995), Türkiye Türkçesinde Tasviri Fiilleri ve Fonksiyonları, (Afyon Kocatepe Ün., Sos. Bil. Ens., Türk Dili Eğitimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- BACANLI, Eyüp, (2007), “Altay Türkçesinde Şimdiki Zamanın Ek Fiili ve İsim Cümlelerinde Şahıs Bildirimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:3, ss. 52-67.
- BACANLI, Eyüp, (2010), “-(X)p tur- (dur-) Art Fiilinin Durağanlaştırma İşlevi”, *Turkish Studies*, Volume 5 / 4 Fall, Turkey.
- BACANLI, Eyüp, (2013), “Güney Sibirya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 24, ss:27-33.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2000), Türkçenin Grameri, TDK, Ankara.
- BARUTCU ÖZÖNDER, Sema, (1999), “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, Türk Gramerinin Sorunları II, ss.56-64, TDK, Ankara.
- BASKAKOV, A., N., (2011), Çağdaş Türkçede Kelime Grupları, (çev. KARACA, O., Selim), Kesit, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, (2008), Orta Türkçe Sözlük, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, ALİYEVA, M. Esen, (2008), Eski Türkçe Sözlük, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- BAYRAKTAR, F., Sibel, (2009), “-Mış Bulunmak” Yapısı Üzerine, *Turkish Studies*, Volume 4 / 8 Fall, Turkey.
- BİLGİN, Muhittin, (2002), Anlamadan Anlatıma Türkçemiz, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- BİRAY, Himmet, (1999), “İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK, Ankara, ss 3-8.
- BİRAY, Nergis, (2009), “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü Mü?)”, *Turkish Studies*, Volume 4 / 3, Turkey.
- BOZKURT, Fuat, (2010), Türkiye Türkçesi /Türkçe Öğretiminde Yeni bir Yöntem, Kapı Yayınları, İstanbul.

- BURAN, Ahmet, (2008), “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, Makaleler, (haz. ALKAYA, E., YALÇIN, S. K., ŞENGÜL, M.), Turkish Studies, ss. 153-159, Ankara.
- BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan, (2007), Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ, Ankara.
- CANDEMİR, Doğan, (2012), Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandıran Âmiller, Ensar Yay., İstanbul.
- CERİTOĞLU, Murat, (2012), Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul.
- CERİTOĞLU, Murat, (2013), “Er- ve Bol- Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 4 (Aralık 2013), ss. 153-164, Ankara.
- COŞAR, A. Mevhibe (2008), “Trabzon Ağızlarında Ek Fiilin Kullanılışı”, *Turkish Studies*, Volume 3 / 3 Spring, Turkey.
- COŞKUN, Volkan, (1996), “Özbek Türkçesinde Fiilleri Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiller”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 102, ss. 129-139.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1968), Tuba Ağzında İyik, www.istanbul.edu.tr, (11.03.2013).
- ÇETİN, Engin, (2012), “Uygurcada tut- Fiili İle Kurulan Birleşik Sözler”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 11, Güz 2012, ss. 81-104.
- DAĞISTANLIOĞLU, E., Bilal, (2009), Kışaşı’l-Enbiyâ’da Birleşik Fiiller, (Çukurova Ün., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- DELİCE, H. İbrahim, (2008), Sözcük Türleri, Asitan, Sivas.
- DEMİR, Nurettin, (1994), “Birleşik Fiiller ve Vurgu: -iver- Şeklinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü”, *TDAY Belleten*, Ankara.
- DEMİR, Nurettin, YILMAZ, Emine, (2009), Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, İstanbul.
- DEMİRAL, Abdullah, (2012), Harezm Türkçesinde Birleşik Fiiller, (Dicle Ün., Sos. Bil. Ens., Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD, Basılmamış Doktora Tezi), Türk Dili ve Ed. Eğitimi Bilim Dalı, Diyarbakır.
- DEMİRCİ, Kerim, (2006), “Japonca’daki Birleşik Fiiller ve Türkçedeki Fiillere Benzerlikleri: fiil+fiil”, *Bilig*, Yaz/2006, sayı: 38, ss.123-136.
- DEMİRCİ, Kerim, (2008), “Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig*, Bahar/2008, sayı: 45, ss.131-146.
- DENİZ YILMAZ, Özlem, (2009), Türkiye Türkçesinde Eylemsi, TDK, Ankara.

- DENY, Jean, (2012), Türk Dil Bilgisi, (çev. ELÖVE, A., Ulvi), Kabalcı, İstanbul.
- DİLEMRE, S., Ali, (1938), Cevherî Fiil-Türk Fiilleri Tasrif Sistemi ve Hint-Avrupa Fiilleri Tasrif Sistemi İle Aralarındaki Birlikler, Kader Basımevi, İstanbul.
- DİLEMRE, S., Ali, (1943), Ulusal Eskilikler ve Türkçe, www.tdkkitaplik.org.tr, (13.04.2013).
- DİZDAROĞLU, Hikmet, (1963), Türkçede Fiiller, TDK, Ankara.
- ECKMANN, János, (1979), “Çağatay Türkçesi”, Târihî Türk Şîveleri (haz. AKALIN, M.), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:551, s. 225-262, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ECKMANN, János, (1979), “Harezmi Türkçesi”, Târihî Türk Şîveleri (haz. AKALIN, M.), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:551, s. 183-223, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ECKMANN, János, (2005), Çağatayca El Kitabı, (çev. KARAAĞAÇ, G.), Akçağ, Ankara.
- EDİSKUN, Haydar, (2007), Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EFENDİOĞLU, S., SOLMAZ, A. O. (2007), “Birleşik Zamanlar Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.35 ss. 49-58, Erzurum.
- EKER, Süer, (2010), Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERASLAN, Kemal, (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B., (1984), Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-, Gazi Üniversitesi, Yayın No.33, Ankara.
- ERDEM, Melek, (2007), “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2 (Haziran 2007), ss. 94-103.
- ERGİN, Muharrem, (1994), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (1999), Türk Dil Bilgisi, Bayrak, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (2004), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (2008), Dede Korkut Kitabı-1, TDK, Ankara.
- ERGÖNENÇ, Dilek, (2006), “Nogay Türkçesinde Sıfat-Fiillerle Kullanılan Bol-Fiilin İşlevleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 10, Yaz, S.148-156.
- ERGÖNENEÇ AKBABA, Dilek, (2007), “Nogay Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), s. 623-678, Akçağ, Ankara.

- ERGÖNENEÇ AKBABA, Dilek, (2007), “Nogay Türkçesinde Yat- Yardımcı Fiilinin Kip ve Tasvir Fiili Olarak Kullanılışı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2007 Özel Sayı), S. 1-12, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- ERGÖNENEÇ AKBABA, Dilek, (2007), “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Güz /2007.
- ERGÖNENEÇ AKBABA, Dilek, (2009), Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi, Grafiker, Ankara.
- ERSOY, Fevzi, (2007), “Çuvaş Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), s. 1285-1340, Akçağ, Ankara.
- ƏSKƏR, Ramiz, (2010), Məxdumqulu Fəraqi, TÜRKSÖY, Ankara.
- FİLAN, Kerima, (2001), Rûz-nâmede Birleşik Fiiller, *TDAY Belleten*, Sayfa: 115-128, Ankara.
- GABAİN, A. V., (1953), Türkçede Fiil Birleşmeleri, *TDAY Belleten*, Ankara.
- GABAİN, A. V., (1979), “Eski Türkçe”, Târîhî Türk Şîveleri (haz. AKALIN, M.), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:551, s. 31-71, Sevinç Matbaası, Ankara.
- GABAİN, A. V., (2007), Eski Türkçenin Grameri, (çev. AKALIN, M.), TDK, 532, Ankara.
- GABAİN, A. V., (2007), Türk Dillerinin Tipik Özellikleri, (çev. GÜLTEKİN, M.), *Turkish Studies*, Volüm 2 / 2 Spring, Turkey.
- GENCER, Zeynep, (2011), “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber-/bir-” Yardımcı Fiili İle Kurulan Birleşik Fiiller ve Anlamları Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 8, Bahar 2011, ss. 77-91.
- GÖĞÜŞ, Beşir, (1962), “Türkçe’de Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği”, *TDAY Belleten*, Sayfa: 245-264, Ankara.
- GÖKÇE, Faruk, (2007), Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi, (Hacettepe Ün. Sos. Bil Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Doktora Tezi.), Ankara.
- GÖKÇE, Hülya, (2010), Başkurt Türkçesinde Gramatikalleşme Örnekleri Üzerine, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17, ss. 83-104.
- GRÖNBECH, K. (1995), Türkçenin Yapısı, (çev. AKALIN, M.), TDK, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer, (2000), Türkçe El Kitabı, Akçağ, Ankara.

- GÜLSEVİN, Gürer, (?), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, turkoloji.cu.edu.tr, (28.10.2012).
- GÜLSÜN, Mehmet, (2007), Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- GÜLTEK, Vedat, (?), Rus Dili Grameri, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- GÜLTEKİN, Elif, (2006), Nehcül Ferâdîs’te Yardımcı Sözler, (Gaziantep Ün., Sosyal Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, (2005), “Yabancı Kökenli İsimlerle Kullanılan Ana Yardımcı Fiiller”, Şinasi Tekin’in Anısına “Uygurlaradan Osmanlıya”, Simurg, İstanbul.
- GÜNER DİLEK, Figen, (2007), “Altay Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 1009-1084, Akçağ, Ankara.
- GÜNŞEN, Ahmet, (2011), “Dîvânu Lugatî’t-Türk’te “Yaklaşma” Bildiren Fiiller”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, p. 236-249, TURKEY.
- GÜRİSOY-NASKALİ, Emine, (1997), Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK, Ankara.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (1996), Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- HATİBOĞLU, Vecihe, (1963), “Kelime Grupları ve Kuralları”, *TDAY Belleten*, Sayfa: 203-244, TDK, Ankara.
- HEİNE, Bernard, (1993), *Auxiliaries*, New York Oxford, Oxford University Press.
- HERKMEN, Dilek, (2010), ““Eyle-” Yardımcı Fiili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3, Issue: 12, Summer 2010.
- HUBER, Emel, (2008), Dilbilime Giriş, Multilingual, İstanbul.
- İLHAN, Nadir, (2001), “Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U Ünlüleri”, *Türk Dili*, Ağustos, Sayı:596, ss. 177-183, Ankara.
- İLKER, Ayşe, (1997), Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, TDK, Ankara.
- KAHRAMAN, Tahir, (1996), Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları, TDK, Ankara.

- KARA, Funda, (2011), ““Bil-” Tasvir Fiilinin İşlevleri”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter, p. Sayfa: 1381-1397, Turkey.
- KARA, Mehmet, (2000), *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2479, Ankara.
- KARA, Mehmet, (2007), “Türkmen Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri* (Edt. Ercilasun, Ahmet B.), ss.231-290, Akçağ, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara.
- KARABEYOĞLU, Adnan R., (2007),” Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, *TÜBAR-XXII-/2007-Güz*, ss. 87-100.
- KARAHAN, Leyla, (1999), “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK, Ankara, ss. 47-55.
- KARAHAN, Leyla, (2011), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ, Ankara.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, (2007), “Azerbaycan Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri* (edt. Ercilasun, Ahmet B.), ss. 171-230, Akçağ, Ankara.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya, (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ, Ankara.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya, (2007), “Kırgız Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri* (edt. Ercilasun, Ahmet B.), ss.481-542, Akçağ, Ankara.
- KAYA, Ceval, (1994), *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)*, TDK, Ankara.
- KAYA, Yasemin, (2007), *Olmak Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, (Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Kırgızca-Türkçe Açıklamalı Sözlük, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Bışkek, 2002.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, (2010), “Saha Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine-I”, turkoloji.cu.edu.tr, (14.06.2012).
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, “Saha (Yakut) Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri* (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss.1229-1284, Akçağ, Ankara.
- KOCA, Ergün, KOCA, Ayşen, (2010), *Kırgız Cana Türk Tilderindeki Etış Casooçu Kurandılar*, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Ç. Aytmatov Atındagı Til Cana Adabiyat İnstitutu, Bışkek.

- KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz, (2004), Kazak Türkçesi Grameri, (Redaktör: BAYNİYAZOV, A.), Gazi Kitabevi, Ankara.
- KOÇ, Nurettin, (1999), Yeni Dilbilgisi, İnkılâp, İstanbul.
- KONONOV, A.N. (2001), Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Multilingual, İstanbul.
- KORAŞ, Hikmet, (2008), “Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 141-150, Elazığ.
- KORKMAZ, Zeynep, (1959), “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, *TDAY Belleten*, ss. 107-125, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (1994), “Birleşik Kelimeler ve Yazılışları Üzerine”, *Türk Dili*, Mart/ Sayı:501, ss. 180-186, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (2009), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (2010), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (2013), Oğuz Türkçesinin Gelişimi, TDK, Ankara.
- KÜKEY, Mazhar, (1972), Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara.
- LEHMAN, Cristian (2002), Thoughts on grammaticalization, Erfrut.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1979), “Karahanlıca”, *Târîhî Türk Şiveleri* (haz. AKALIN, M.), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:551, s. 141-182, Sevinç Matbaası, Ankara.
- MAYEMEROVA, Ainur, (2004), “Kazak Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Ekleri + Bol-Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, (V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004), TDK, Ankara.
- MERHAN, Aziz, (2008), “Özbek Dilinde Betimleyici (Deskriptif) Eylemler”, *TUBA/ JTS 32/I*, ss. 367-383.
- MERHAN, Aziz, (2009), “Atabetü’l-Hakayık’ta Birleşik Eylemler”, *Bilig*, Bahar, Sayı: 49, ss.101-112.
- MUTLU, H., Kahraman, (?), ““Tur-” Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında”, www.turkofoni.org. (01.02.2013).
- NAZAROV, Zafar, (2005), “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiillerin Leksik-Gramer Özellikleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı, Erzurum.

- ÖNER, Mustafa, (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK, Ankara.
- ÖNER, Mustafa, (2007), “Tatar Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 679-748, Akçağ, Ankara.
- ÖZ ÖZCAN, Aynur, (2008), “Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Kesinlik” Bildiren Modal Sözcükler”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:9 / Güz, 2008, ss. 447-459, Ankara.
- ÖZDEMİR, Emin, (1967), “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *TDAY Belleten*, ss.177- 203, Ankara.
- ÖZEZEN, Yüceol, Muna, (2009), “Tercih Et- ve Yeğle- (Yeğ Tut-, Yeğ bul-, Yeğ Gör-) Fiillerinin Söz Dizimsel Özellikleri”, *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, p. 1730-1743, Turkey.
- ÖZKAN, Fatma, BAĞDAGÜL, Musa, (2004), “Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi”, *Bilig*, Yaz /2004, Sayı: 30, ss. 95-139.
- ÖZKAN, Nevzat, (1996), Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, (2007), “Gagavuz Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 81-170, Akçağ, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet, (2006) “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, Türk Dil Kurumu IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 25-29 Eylül 2000, Çeşme-İzmir
- ÖZTÜRK, Deniz, (2008), Türkiye Türkçesinde Anlamca kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, TDK, Ankara, No:941.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (1997), Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (2007), “Özbek Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. Ercilasun, Ahmet B.), ss. 291-354, Akçağ, Ankara.
- PEHLİVANOVA, K. İ., LEBEDEVA, N. M., (1998), Resimli Rusça Dilbilgisi, Multilingual, İstanbul.
- PEKAÇAR, Çetin, (1996), “Kumuk Türkçesi’nde Fiil”, *TDAY Belleten*, ss. 221-235, TDK, Ankara.
- PEKAÇAR, Çetin, (2007), “Kumuk Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri, (edtr., Ercilasun, Ahmet, B.), ss. 939-1008, Akçağ, Ankara.
- SAVRAN, Hülya, (?), Türk Dil Bilgisi Öğretiminde Birleşik Fiillerin İşleniş Üzerine, sbe.balikesir.edu.tr. (01.02.2013)

- SCHAMİLOĞLU, Uli, (1996), “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”, Uluslar Arası Türk Dili Kongresi, (26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988), TDK, Ankara.
- SEREBRENNİKOV, B. A., GADJIEVA N. Z., (2011), Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri, (çev. HACİYEV T.-ÖNER M.), TDK, Ankara.
- ŞAHİN, Hatice, (2009), Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ, Ankara.
- ŞAHİN, Savaş, (2012), “Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller”, *Çankırı Karatekin Ün., Sos. Bil. Enst. Dergisi*, 3(1), ss: 177-190., Çankırı.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1997), Farsça Grameri Sarf ve Nahiv, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ŞERİF, Bahire, (2002), Englihs Grammar / İngilizce Dilbilgisi, Fono Açıköğretim Kurumu, İstanbul.
- TAMİR, Ferhat, (2007), “Kazak Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri, (Edtr., Ercilasun, Ahmet, B.), ss. 429-480, Akçağ, Ankara.
- TAN, Ali, (2006), “Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: Güz / 22, ss. 67-110, İstanbul.
- TANÇ, Mustafa, (2004), “Osmaniye İli Ağzında ol- (< bol) Yardımcı Fiilinin Yaklaşma İfade Eden Tasvir Yardımcı Fiili Olarak Kullanımı”, *TDAY Belleten*, 2004-II, ss.123-129, Ankara.
- TANYERİ, Gürkan, (2002), Pratik Rusça, AYCEM Matbaacılık, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk, (2007), “Karaçay-Malkar Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 883-938, Akçağ, Ankara.
- TEKİN, Şinasi, (1976), Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TEKİN, Şinasi, (2002), “Eski Türkçe”, Türk Dünyası El Kitabı, II. Cilt, Dil-Kültür-Sanat, ss.69-120, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, Ankara.
- TEKİN, Talât, (2000), Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Sanat Kitabevi, Ankara.
- TEKİN, Talât, (2010), Orhon Yazıtları, TDK, Ankara.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, (2005), Eski Türkiye Türkçesi, Akçağ, Ankara.
- TUNÇ, Ayfer, (2010), Yeşil Peri Gecesi, Can Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Zikri, (1996), “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili”, *TDAY Belleten*, ss. 265-289, Ankara.

- TURGUNBAYER, Caştegin, (2008), “Kırgız Türkçesindeki Bol- Fiilinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Türkbilig*, Sayı: 15, ss.126-135, Ankara.
- Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, (1997), (haz. Gürsoy-Naskali, E.), TDK, Ankara.
- TÜRK, Vahit, (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *TDAY Belleten*, ss. 291-340, Ankara.
- TÜRK, Vahit, (2004), “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil” (er-), (V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004), TDK, Ankara.
- TÜRK, Vahit, (2006), “İsimden Fiil Yapan –al-/el-/; -l-/ ve -ar-/er-; -r Eklerinin Kökeni”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 21, ss. 183-191, İstanbul.
- Türkçe Sözlük, (2011), TDK, Ankara.
- USTA, H. İbrahim, (2000), “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları İle İlgili Bir Sınıflandırma”, *Türk Dili*, Sayı: 579/Mart, Ankara.
- UYGUR, Ceyhun Vedat, (2007), “Karakalpak Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri*, (edtr., Ercilasun, Ahmet, B.), ss. 543-622, Akçağ, Ankara.
- UYGUR, Ceyhun Vedat, (2010), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter, İstanbul.
- UYSAL, İ., Nebi, (2012), Çıkagel- Fiili Üzerine, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: CII, Sayı 725 Mayıs, ss. 346-355, Ankara.
- UZUN, Murat, (2007), *Kazan-Tatar Türkçesinde Birleşik Fiiller*, (KATÜ, Sosyal Bilimler Enst. Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- ÜSÖNALİYEVA, Sadık, (2010), *Kırgız Tilinin Spravoçnigi*, Turar, Bişkek.
- VARDAR, Berke, (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- YAYLAGÜL, Özen, (2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1 (Mart 2005), ss. 17-51, Ankara.
- YAYLAGÜL, Özen, (2010), “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 4 (Aralık 2010), ss. 100-111.
- YAZICI ERSOY, Habibe, (2007), “Başkurt Türkçesi”, *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri* (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 749-810, Akçağ, Ankara.

- YAZICI ERSOY, Habibe, (2007), “Yeni Uygur Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. Ercilasun, Ahmet B.), ss. 355-428, Akçağ, Ankara.
- YAZICI ERSOY, Habibe, (2011), “Başkurt Türkçesi ile Türkiye Türkçesine Kelime Grupları Açısından Genel Bir Bakış”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 9, Güz 2011, ss. 61-89, Ankara.
- YILDIRIM, Hüseyin, (2009), Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Alıştırmalar-Konuşma-Metinler), Gazi Kitabevi, Ankara.
- YILDIZ, Mustafa,(2007), “Kutadgu Bilig’de kıl- Yardımcı Fiilinin Fiil+Fiil Şeklinde Kurulan Birleşik Fiil Yapılarındaki Kullanımı Üzerine”, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr, (01.02.20014).
- YİĞİTBAŞI, Hatice, (?), “Bugünkü Uygur Türkçesinde Birleşik Fiiller”, www.turkoloji.cu.edu.tr. (01.04.2013).
- YUDAHİN, K. K., TAYMAS, A. Battal, (1996), Kırgız Türkçesi Sözlüğü, TDK, Ankara.
- YÜCEL, Bilâl, (1995), Bâbü'r Dîvânı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- YÜKSEL, Zuhâl, (2001), “Kırım Türkçesinde Ol- Yeterlik Fiili”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 12/7, Güz/1, ss. 417-425, TDK, Ankara.
- YÜKSEL, Zuhâl, (2007), “Tatar Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri (edt. ERCİLASUN, Ahmet B.), ss. 811-882, Akçağ, Ankara
- ZÜLFİKAR, Hamza, (?), “Dünden Bugüne Türkçe- Türkçede Kaç Yardımcı Fiil Var”, www.tdk.gov.tr. (01.02.2013).

ÖZ GEÇMİŞ

1975 yılında Osmaniye’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Osmaniye’de tamamladı. 1994 yılında Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü’nde başladığı üniversite öğrenimini 1999 yılında tamamladı ve aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak meslek hayatına başladı. Adana, Urfa, Hatay ve Gaziantep illerindeki okullarda öğretmenlik mesleğini sürdürdü. 2003 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine başladı ve bu öğrenimini “*Kazak Âlimi Ahmet Baytursunoğlu’nun Hayatı ve Eserleri*” adını taşıyan tezini savunarak 2005 yılında tamamladı. 2010 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı’nda doktora öğrenimine başladı. 2011 yılında Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne öğretim görevlisi olarak atandı. Hâlen bu görevini sürdürmektedir.